

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЕТМАН ЮЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 316.334.3:316.62

ДИСЕРТАЦІЯ

**«ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ОНЛАЙН-
АКТИВНОСТІ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ
УКРАЇНИ»**

Спеціальність С5 «Соціологія»

Галузь знань С «Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні
відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і
текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник – **Резнік Олександр Станіславович**, доктор соціологічних
наук, головний науковий співробітник відділу соціальних експертиз Інституту
соціології НАН України, старший науковий співробітник

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Гетман Ю.А. Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності в умовах диджиталізації публічної сфери України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань С «Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини» за спеціальністю С5 «Соціологія». – Інститут соціології Національної академії наук України, Київ, 2025.

У дисертації представлено результати дослідження інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності. Актуальність теми зумовлена глибокими трансформаційними змінами, спричиненими диджиталізацією суспільного життя, зокрема й політичної сфери. Ці зміни позначилися не лише на формах державного врядування, а й на механізмах громадської участі, характері комунікації між владою та громадянами, а також сприяли розвитку нових інструментів електронної взаємодії.

Важливу роль у цьому процесі відіграє цифрова публічна сфера, яка формує простір для суспільних дискусій, посилює горизонтальні зв'язки між громадянами та сприяє розвитку мережових форм колективної дії. Саме в межах цифрової публічної сфери відбувається мобілізація громадян для участі в політичних процесах, легітимація суспільних та державних ініціатив, вироблення нових форм самоорганізації та впливу на владу. Таким чином, цифрова публічна сфера виступає середовищем, у якому неформальні практики громадянської участі набувають організованих форм і тенденцій до інституціоналізації.

Тож у дисертації розглядається процес унормування нових форм громадсько-політичної активності в умовах цифрової трансформації. У дослідженні враховано, що українське суспільство зіткнулося зі змінами суспільного порядку, зокрема з пандемією COVID-19 та повномасштабною війною, що значно вплинули на механізми соціально-політичної комунікації.

Особливого значення цифровізація набула саме в період пандемії, коли уряд запровадив жорсткі карантинні обмеження, включаючи закриття громадських місць, припинення масових заходів та впровадження соціального дистанціювання. Це суттєво обмежило можливості реалізації традиційних офлайн-форм громадсько-політичної активності, внаслідок чого цифрова публічна сфера стала не лише альтернативним, але й у багатьох випадках єдиною можливим простором для соціально-політичної взаємодії.

У першому розділі дисертаційного дослідження розглянуто теоретико-методологічні напрацювання щодо понять публічної сфери, громадсько-політичної онлайн-активності та інституціоналізації. Щоб забезпечити смислову узгодженість кожного з цих понять, було здійснено їх концептуалізацію. Зокрема, обґрунтовано трансформацію публічної сфери від доцифрової епохи до цифрової, що зумовило перехід громадсько-політичної активності в онлайн-простір та процес унормування нових форм взаємодії держави та громадянського суспільства. У роботі також показано еволюцію наукових підходів до інституційного аналізу відповідно до змін у станах модерності, а також запропоновано припущення, що доба метамодерну формує умови для нової хвилі інституційної трансформації, в рамках якої відбувається інституціоналізація нових форм громадсько-політичної онлайн-активності. Доведено, що інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності передбачає легітимізацію та унормування формальних та неформальних видів онлайн-дій, метою яких є реалізація суспільних потреб та інтересів, а також власної суб'єктності громадян через здатність впливати на політичне життя країни.

У другому розділі узагальнено і систематизовано наукові здобутки щодо громадсько-політичної активності в цифровій публічній сфері. Зокрема, виявлено низку соціально-культурних, економічних і технологічних чинників, які визначають специфіку онлайн-активності серед різних соціальних груп. Було виокремлено способи, форми та кросформатні види реалізації онлайн-активності. Зокрема, в Україні на сьогодні можна нарахувати понад тридцять форм громадянської онлайн-участі. Для кращого розуміння ефективності різних форм онлайн-активності у реалізації політичних інтересів громадян доцільно розрізнити їх на інституційні

(електронні петиції, участь у виборах, звернення до органів влади), неінституційні (онлайн-протести, флешмоби, публічні обговорення у соціальних мережах) та кросформатні види, які поєднують ознаки обох підходів (зокрема, політичний консюмеризм, політичний гумор, блогінг). Окремо розглянуто виклики безпеки у цифровій публічній сфері, зокрема псевдоактивізм, прояви якого ускладнюють емпіричне дослідження. Адже було важливо відрізнити онлайн-активність громадян від координованої неавтентичної поведінки, наприклад, використання несправжніх профілів, а також застосування дезінформації, пропаганди, поширення фейкових повідомлень, які підривають довіру до громадсько-політичної онлайн-активності.

У третьому розділі було здійснено вторинний аналіз громадсько-політичної онлайн-активності у 2013–2019 рр., яке відображає динаміку її поширення відповідно до етапів диджиталізації публічної сфери. Представлено соціологічний інструментарій для емпіричного дослідження сучасного стану громадсько-політичного онлайн-активізму, який був розроблений відповідно до концепції транзакційних витрат, що дозволяє відібрати форми громадсько-політичної онлайн-активності за мірою складності реалізації кожної дії. Також було представлено результати моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України 2024 року за розробленим показником громадсько-політичної онлайн-активності. Завдяки отриманим даним було доведено, що громадсько-політична онлайн-активність набуває ознак інституціоналізації, окрім того, виокремлені суб'єкти цього процесу як потенціалу інституційних перетворень, оскільки вони мають необхідні для цього характерні ознаки.

На основі системного підходу до вирішення поставлених дослідницьких завдань отримано результати, що мають наукову новизну та виносяться на захист. Так, уперше: 1) *концептуалізовано* поняття громадсько-політичної онлайн-активності як усвідомлену, політично вмотивовану активність особистості у цифровій публічній сфері задля реалізації своїх інтересів як на індивідуальному, так і колективному рівнях – з різним ступенем залученості та транзакційних витрат; 2) *з'ясовано*, що процес інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності передбачає легітимізацію та унормування формальних та неформальних видів

онлайн-дій, метою яких є реалізація суспільних потреб та інтересів, а також власної суб'єктності громадян через здатність впливати на політичне життя країни; 3) *доведено*, що узвичаєння, унормування та розширення певної новітньої громадсько-політичної онлайн-активності відбувається згідно концепції транзакційних витрат, коли соціальні групи реалізують свої інтереси в міру своїх когнітивних, соціальних та економічних можливостей, вибираючи ті способи новітньої дії, які їм під силу – в першу чергу поширеність онлайн-активності відбувається за рахунок залучення до форм з низьким рівнем транзакційних витрат. Натомість поступово зростає участь у формах із помірним рівнем витрат, які, водночас демонструють високу ефективність; 4) *виявлено*, що суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності у порівнянні з онлайн-пасивним населенням більшою мірою налаштовані на збереження державності під час екзистенційної небезпеки на тлі великої війни, підтримку демократичного устрою, демократичних цінностей, підтримку правих ідеологій, євроатлантичного шляху розвитку та ринкових механізмів регуляції економіки; 5) *удосконалено* соціологічний інструментарій для емпіричного дослідження залученості громадян до різних форм онлайн-активності, заснованого на концепції транзакційних витрат Д. Норта (D. North) у межах неінституціонального підходу, та адаптованого до умов українського суспільства; б) *обґрунтовано* етапи інституціоналізації громадсько-політичної активності, що охоплює трансформацію традиційних практик активізму в онлайн-простір; 7) застосовано концепцію цифрової мережевої участі «digitally networked participation» Я. Сеочаріса (Y. Theocharis), Ж. де Мура (J. De Moor), Ж. В. Дета (J. W. Van Deth) для інтерпретації громадсько-політичної онлайн-активності у нових умовах цифрової публічної сфери України.

Ключові слова: інтернет, диджиталізація (цифровізація), інституціоналізація, онлайн-активність, політична участь, громадянський активізм, громадянське суспільство, демократія, публічна сфера, медіа-споживання, медіа-грамотність, соціальні мережі, мережеве спілкування.

ANNOTATION

Hetman Y.A. Institutionalization of civic and political online activity in the context of the digitalization of the public sphere in Ukraine. – A qualifying academic dissertation submitted in manuscript form.

Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the Field of Knowledge C «Social sciences, journalism, information and international relations» specialty C5 «Sociology». – Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2025.

The dissertation presents the results of a study on the institutionalization of civic and political online activity. The relevance of the topic stems from profound transformational changes caused by the digitalization of social life, including the political sphere. These changes have influenced not only forms of public governance but also the mechanisms of civic participation, the nature of communication between the authorities and citizens, and have facilitated the development of new tools for digital interaction.

An important role in this process is played by the digital public sphere, which creates a space for public debate, strengthens horizontal ties between citizens, and promotes the development of networked forms of collective action. It is within the digital public sphere that citizens are mobilized to participate in political processes, legitimize public and state initiatives, and develop new forms of self-organization and influence on the authorities. Thus, the digital public sphere is an environment in which informal practices of civic participation acquire organized forms and tendencies towards institutionalization.

Accordingly, the dissertation examines the process of normalizing new forms of civic and political activity under conditions of digital transformation. The research takes into account the broader societal context in Ukraine, marked by disruptions to the social order, particularly the COVID-19 pandemic and the full-scale war, both of which significantly affected the mechanisms of socio-political communication.

Digitalization gained particular importance during the pandemic, when the government introduced strict quarantine measures, including the closure of public spaces, the suspension of mass gatherings, and the implementation of social distancing. These restrictions significantly limited the feasibility of traditional offline forms of civic and political activity, resulting in the digital public sphere becoming not only an alternative but, in many cases, the only available space for socio-political interaction.

The first chapter of the dissertation examines the theoretical and methodological foundations related to the concepts of the public sphere, civic and political online activity, and institutionalization. In order to ensure conceptual clarity, these terms were subjected to detailed conceptualization. In particular, the study substantiates the transformation of the public sphere from the pre-digital to the digital era, which prompted the shift of civic and political activity to the online space and the normalization of new forms of interaction between the state and civil society. The work also traces the evolution of scholarly approaches to institutional analysis in relation to different stages of modernity and offers the hypothesis that the metamodern era creates conditions for a new wave of institutional transformation, within which the institutionalization of new forms of civic and political online activity is taking place. It is clarified that the institutionalization of civic and political online activity involves the legitimation and normalization of both formal and informal types of online actions aimed at addressing societal needs and interests, as well as asserting civic agency through the ability to influence political life.

The second chapter systematizes and synthesizes existing research on civic and political activity in the digital public sphere. The study identifies a range of sociocultural, economic, and technological factors that determine the specificity of online activity among different social groups, as well as the modes, formats, and hybrid types of online civic engagement. In Ukraine, more than thirty forms of online civic participation can currently be identified. To better assess the effectiveness of various forms of online activity in realizing citizens' political interests, the study distinguishes between institutional forms (e.g., e-petitions, participation in elections, appeals to authorities), non-institutional forms (e.g., online protests, flash mobs, public debates on social media), and hybrid forms that combine elements of both approaches (e.g., political consumerism, political humor,

blogging). Particular attention is given to digital security challenges, including pseudo-activism, whose manifestations complicate empirical analysis. It is important in this context to distinguish genuine civic online activity from coordinated inauthentic behavior, such as the use of fake accounts, as well as the dissemination of disinformation, propaganda, and fake content, all of which undermine trust in civic and political online activity, which is defined here as conscious, politically motivated engagement that enables citizens to advance their interests.

In the third chapter, a secondary analysis of civic and political online activity in the period from 2013 to 2019 was conducted, reflecting the dynamics of its spread in accordance with the stages of digitalization of the public sphere. A sociological toolkit for the empirical study of the current state of civic and political online activism was presented. It was developed based on the concept of transaction costs, allowing for the classification of forms of online civic and political activity according to the complexity of their implementation, taking into account both material and non-material costs. The findings of the 2024 monitoring by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine were also presented, based on the developed indicator of civic and political online activity, which makes it possible to track its current state. The data obtained confirm that civic and political online activity is acquiring features of institutionalization. Furthermore, the subjects of this process have been identified as a potential for institutional transformations, as they possess the necessary characteristic features.

Therefore, based on a systematic approach to solving the research tasks, results were obtained that are scientifically novel and are being defended. Specifically, for the first time: 1) the concept of socio-political online activity *is conceptualized* as a conscious, politically motivated activity of an individual in the digital public sphere to realize his or her interests at both the individual and collective levels - with varying degrees of involvement and transaction costs; 2) *it is found* that the process of institutionalization of socio-political online activity involves the legitimization and normalization of formal and informal types of online activities aimed at realizing public needs and interests, as well as one's own subjectivity through the ability to influence the political life of the country; 3) *it is proved* that the acceptance, normalization and expansion of certain new socio-political

online activities takes place according to the concept of transaction costs, when social groups realize their interests to the best of their cognitive, social and economic capabilities, choosing the ways of new action that they can afford - first of all, the prevalence of online activity is due to involvement in forms with low transaction costs. Instead, participation in forms with a moderate level of costs, which at the same time demonstrate high efficiency, is gradually increasing; 4) it is found that the subjects of socio-political online activity, compared to the online passive population, are more inclined to preserve the statehood during the existential danger against the background of a major war, support the democratic system, democratic values, support right-wing ideologies, the Euro-Atlantic development path and market mechanisms for regulating the economy; 5) the sociological tools for empirical research of citizens' involvement in various forms of online activity, based on the concept of transaction costs by D. North, *have been improved and adapted* to the conditions of Ukrainian society; 6) the stages of institutionalization of socio-political activity, which covers the transformation of traditional activism practices into the online space, *are substantiated*; 7) the concept of digitally networked participation by Y. Theocharis, J. de Moor, and J. W. Van Deth *was applied* to interpret socio-political online activity in the new conditions of the digital public sphere of Ukraine.

Keywords: Internet, digitalization, institutionalization, online activity, political participation, civic activism, civil society, democracy, public sphere, media consumption, media literacy, social networks, network communication.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Гетман, Ю. (2022). Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціоналізації громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 90–102. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.090>

(Дата звернення: 16.04.2025)

2. Гетман, Ю. (2023). Зарубіжний досвід досліджень громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 70–81. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.104>

(Дата звернення: 16.04.2025)

3. Фостер, Л., Гетман, Ю. (2024). Громадсько-політична активність: трансформаційні виклики в умовах війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 5–24, (особистий внесок: участь в розробці концепції дослідження та в дизайні дослідницького інструментарію, організація огляду літератури з проблематики дослідження, написання розділів статті «Громадсько-політична активність» та «Емпірична розвідка», участь у формулюванні висновків). <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.005>

(Дата звернення: 16.04.2025)

4. Гетман, Ю. (2025). Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов великої війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 61–78. <https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.061>

(Дата звернення: 16.04.2025)

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Гетман, Ю. (2022). Соціологічні виміри громадсько-політичної онлайн-активності. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених* (сс.27–31). Київ,

[https://kneu.edu.ua/userfiles/fupstap/Zb%25D1%2596rnik_IV_Vseukra%25D1%2597nsk_o%25D1%2597_naukovo_praktichno%25D1%2597_konferenc%25D1%2596%25D1%2597_Tradic%25D1%2596%25D1%2597\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/fupstap/Zb%25D1%2596rnik_IV_Vseukra%25D1%2597nsk_o%25D1%2597_naukovo_praktichno%25D1%2597_konferenc%25D1%2596%25D1%2597_Tradic%25D1%2596%25D1%2597(1).pdf).

(Дата звернення: 16.04.2025)

6. Гетман, Ю. (2022). Евристичні можливості неоінституціонального підходу в аналізі інституалізації громадсько-політичної онлайн-активності. *Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення – регулювання соціальних проблем: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції* (сс.22–25). Львів, 9–10 червня 2022. https://65f9e75c-bd0c-4fc5-8538-973aa1fc3db8.filesusr.com/ugd/6235c0_f6bc84f7c63b4edaa1bfb4771bb2282f.pdf?index=true.

(Дата звернення: 16.04.2025)

7. Гетман, Ю. (2023). Концептуалізація громадсько-політичної активності онлайн. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального»* (сс.153–155). Київ, 30 березня 2023. <https://drive.google.com/file/d/11pjyy3-k8Zo1cmkdHgHNZn70p0g5IOxz/view>.

(Дата звернення: 16.04.2025)

8. Гетман, Ю. (2023). Політичний консюмеризм – як форма громадсько-політичної активності онлайн. *Українське суспільство в умовах війни. Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Шевченківська весна 2023»* (сс.125–128). Київ, 20–21 квітня 2023. <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/shv2023-final.pdf>.

(Дата звернення: 16.04.2025)

9. Гетман, Ю. (2023). Концептуалізація політичного гумору як форми громадсько-політичної активності онлайн. *Міжнародна науково-практична конференція «Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту»* (сс.44–45). Харків, 20–22 вересня 2023. file:///C:/Users/XE/Downloads/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20DEFER%20(20-

22%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F%202023%20%D1%80)_1.pdf.

(Дата звернення: 16.04.2025)

10. Гетман, Ю. (2024). Детермінанти громадсько-політичної активності онлайн. *Зб. матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених»* (сс.75–78). Київ, 22 березня 2024. https://kneu.edu.ua/userfiles/inst_sociology/ZbD196rka_tez_22_02_2024.pdf.

(Дата звернення: 16.04.2025)

12. Гетман, Ю. (2024). Соціальні фактори економічної стійкості громад. *Українська соціологічна думка в пошуках шляхів соціально-економічного розвитку. Матеріали Перших соціологічних читань пам'яті академіка НАН України В.М. Ворони* (сс.96–99). Київ, 5 березня 2025. <https://drive.google.com/file/d/1BdZytSCrvOHLQX7DF-7nRIBTm4SfhqpA/view>.

(Дата звернення: 16.04.2025)

13. Гетман, Ю. (2025). Громадсько-політична онлайн-активність українців в умовах війни. *Зб. матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених»* (сс.75–78). Київ, 26 березня 2025. <https://drive.google.com/file/d/15FWpNLthWMk2QYuRYGjlfUpHioYLnTY/view>.

(Дата звернення: 16.04.2025)

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності в диджиталізованій публічній сфері	25
1.1. Трансформація публічної сфери: від доцифрової до цифрової.....	25
1.2. Концептуалізація громадсько-політичної онлайн-активності.....	39
1.3. Особливості інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності.....	46
Висновки до розділу 1.....	58
РОЗДІЛ 2. Громадсько-політична онлайн-активність в умовах диджиталізації публічної сфери	60
2.1. Детермінанти формування та розвитку громадсько-політичної онлайн-активності.....	60
2.2. Способи та форми прояву громадсько-політичної онлайн-активності.....	71
2.3. Псевдоактивізм і виклики безпеки у цифровій публічній сфері.....	105
Висновки до розділу 2.....	113
РОЗДІЛ 3. Соціологічні виміри громадсько-політичної онлайн-активності українців	114
3.1. Емпіричне вивчення громадсько-політичної онлайн-активності на початковому етапі диджиталізації публічної сфери України.....	114
3.2. Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов визвольної війни.....	123
3.3. Суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності як потенціал інституційних перетворень в Україні.....	135
Висновки до розділу 3.....	156
ВИСНОВКИ	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162
ДОДАТКИ	181
Додаток А. Список публікацій здобувачки.....	181
Додаток Б. Анкета для онлайн-опитування щодо громадсько-політичної активності студентів.....	184

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і розширення цифрової інфраструктури суттєво вплинули на всі сфери суспільного життя. Зокрема, ці трансформації не оминули й політичну сферу, спричинивши появу нових форм політичної комунікації, зокрема через соціальні мережі, онлайн-платформи та механізми електронної демократії.

Внаслідок диджиталізації інформаційні потреби громадян, соціальних груп та інститутів суттєво збільшилися, а інтернет і, зокрема, соціальні медіа стали одними з найвпливовіших чинників трансформації повсякденного життя сучасної людини. Традиційні інститути, такі як державні структури та ЗМІ, втрачають монополію на формування суспільного порядку денного через конкуренцію з децентралізованими цифровими платформами. Водночас соціальні мережі почали слугувати інструментом саморегуляції суспільства, проте їхній вплив часто недооцінюється на інституційному рівні. Це ускладнює впровадження норм цифрової етики, забезпечення безпеки в цифровій публічній сфері та регулювання діяльності соціальних медіа.

Ефективне залучення громадськості за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій до розв'язування суспільно-політичних завдань потребує комплексного підходу. Отже, впровадження електронної демократії має ґрунтуватися на підвищенні рівня прозорості державного управління та активному залученні громадян до процесу ухвалення рішень, що повинно супроводжуватись унормуванням повсякденних громадсько-політичних офлайн та онлайн-практик.

Завдяки цифровим інструментам громадяни можуть брати участь в обговоренні важливих питань, ініціювати петиції та контролювати діяльність органів влади, що зміцнює демократичні засади державного управління. Однак залишається відкритим питання щодо рівня поширеності різноманітних форм громадсько-політичної онлайн-активності серед громадян, ступеня освоєння неінституційного онлайн-простору громадянами для реалізації своєї суспільно-

політичних інтересів, рівень їх обізнаності в можливостях, які відкриває електронна демократія.

В Україні інституційні виклики збіглися з викликами війни та швидких цифрових трансформацій, які ще до того значно прискорилися під час пандемії COVID-19. Карантинні обмеження, закриття громадських місць і впровадження соціального дистанціювання обмежили можливості для традиційної офлайн-активності, перенісши соціально-політичну комунікацію в цифровий простір. Ця тенденція закріпилася після початку широкомасштабного російського вторгнення, коли воєнний стан і пов'язані з ним обмеження конституційних прав суттєво вплинули на можливість фізичної участі громадян у публічній сфері. У відповідь українці адаптувалися, використовуючи набутий досвід диджиталізації для підтримки активності громадянського суспільства. Це стало потужним чинником розвитку горизонтальних соціальних інтеракцій та збільшення соціального капіталу. Віртуальні соціальні мережі дали поштовх до формування онлайн-спільнот та їх згуртування навколо спільних інтересів, а інтернет загалом використовується як ресурс для громадсько-політичної активності, забезпечуючи можливість громадян впливати на владні структури та здійснювати їх контроль.

Водночас на інституційну трансформацію впливає зміна поведінкових тенденцій, зокрема більшість українців споживає новини через платформи соціальних мереж, тоді як традиційні телевізійні канали та новинні блоки у прайм-тайм поступово замінили блогери-експерти на YouTube. Такі процеси є частиною загальних тенденцій диджиталізації публічної сфери, які впливають на формування суспільних настроїв, трансформацію політичної культури та сприяють підвищенню усвідомлення соціальними індивідами власної суб'єктності. Одночасно російсько-українська війна актуалізувала потребу боротьби з російською пропагандою та дезінформацією у цифровому просторі. Крім того, відбувається дисбаланс впливу між владою, великим капіталом та громадянами в цифровому середовищі. Вочевидь ці проблеми актуалізують питання цифрової рівності громадян та рівня їх цифрової грамотності, унормування правил поведінки в цифровій публічній сфері та політичної залученості громадян в цілому політичне життя країни.

Таким чином, диджиталізація публічної сфери виступає як каталізатор суспільних трансформацій, що особливо помітно у перехідних суспільствах. З одного боку, вона стимулює прогрес, відкриваючи нові можливості для громадської участі та демократизації суспільних процесів, а з іншого – породжує нові виклики, пов'язані із соціальною нерівністю, інформаційними загрозами та кризою довіри до традиційних інституцій. Цифрова публічна сфера дозволяє трансформувати моделі соціальної інтеграції, підтримувати неформальні структури там, де традиційні інститути не справляються, і створює простір для експериментів у пошуку нових шляхів спільного існування в умовах глобальних змін. Такі явища як цифрова публічна сфера та онлайн-активізм консолідують активно налаштованих громадян, сприятимуть стабілізації суспільно-політичного клімату в країні та встановленню прозорих суспільно-політичних зв'язків.

Та в той же час нові форми активності можуть бути використані й для дезінтеграції громадян, поширення фейків та пропаганди, щоб дискредитувати громадянське суспільство і принципи демократії. Саме освоєння нових форм громадсько-політичної залученості, інституційна підтримка, цифрова грамотність здатні мінімізувати деструктивний вплив і є ключовими аспектами інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності.

Ступінь наукової розробки проблеми. Теоретичні й практичні аспекти дослідження спираються на методологію, розроблену в наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених. Зокрема, дослідження доцифрової та цифрової публічної сфери охоплює широкий спектр науковців, які аналізують трансформації громадської комунікації, політичної участі та суспільного дискурсу. Серед них – Ю. Габермас (Y. Habermas), Г. Арндт (H. Arendt), Ч. Тейлор (C. Taylor), А. Турен (A. Touraine), Н. Фрейзер (N. Fraser), Дж. Ролз (J. Rawls), Дж. Б. Томпсон (J. B. Thompson), Ш. Муфф (C. Mouffe), П. О'Магоні (P. O'Mahony). розуміли публічну сферу як простір відкритого публічного спілкування, як неформальну мережу для обміну інформацією та опініями, яка відтворюється через комунікативну дію. Серед вітчизняних науковців дослідженням публічної сфери займалися Н. Костенко і С. Макеєв, О. Третяк, які розглядали публічну сферу як

простір для соціальної рефлексії, який розрахований на широке залучення громадян, вмотивованих власними громадсько-політичним інтересом.

Цифровізація публічної сфери спонукала до появи нових наукових напрацювань, які охоплюють тематику цифрової трансформації, мережування та сегментації публічної сфери, розвиток інфраструктури та пов'язані з цим виклики. Ці дослідницькі аспекти висвітлені здебільшого в роботах таких зарубіжних дослідників, як К. Джаннелос (K. Giannelos), М. Айзенеггер (M. Eisenegger), О. Яррен (O. Jarren), Р. Фішер (R. Fischer), Х. Фукс (C. Fuchs), А. Раухфляйш (A. Rauchfleisch), Д. Воглер (D. Vogler) тощо.

Теоретико-методологічні підходи до аналізу громадсько-політичної онлайн-активності також здебільшого представлені у працях зарубіжних дослідників Дж. Александера (J. Alexander), А. Барда (A. Bard), У. Бек (U. Beck), П. Бурдьє (P. Bourdieu), Е. Гіденса (E. Giddens), М. Кастельса (M. Castells), Дж. Уррі (J. Urry), Ж. В. ван Дета (J. W. Van Deth), Я. Сеочаріса (Y. Theocharis), К. Ваккарі (C. Vaccari), А. Валеріані (A. Valeriani), Дж. Осер (J. Oser), Гіль Г. де Суньїга (H. Gil de Zúñiga) тощо. В Україні громадянсько-політичні практики досліджували Є. Головаха, В. Степаненко, О. Резнік, а також соціально-громадянські онлайн-практики – Н. Бойко, політичну участь онлайн – Н. Ротар, А. Краснякова, В. Крижанівська.

У світовій соціології феномен соціальних інститутів та інституціоналізації досліджувалися тривалий час суттєві зміни в теоретико-методологічних підходах відобразилися в працях О. Конта (A. Comte), Г. Спенсера (H. Spencer), М. Вебера (M. Weber), Т. Парсонса (T. Parsons), С. Ліпсета (S. Lipset), Т. Веблена (T. Veblen), Р. Коуза (R. Coase), Д. Марча (J. March), М. Олсона (M. Olson), Д. Норта (D. North), Дж. Б'юкенена (J. Buchanan), Г. Таллока (G. Tullock). П. Ж. Дімаджіо (P. J. DiMaggio), Н. Аберкромбі (N. Abercrombie), С. Гілл (S. Hill), Б. С. Тернер (B. S. Turner), Б. Бхушан (B. Bhushan), С. Брюс (S. Bruce), С. Єрлі (S. Yearley), а також українських дослідників Є. Головахи і Н. Паніної, С. Макеєва, В. Степаненка, О. Резніка.

Згадані вчені істотно вплинули на формування й еволюцію поняття інституціоналізації, а також на подальше його осмислення, однак особливу

значущість для нашого дослідження має концепція транзакційних витрат Д. Норта, яка дозволяє розкрити логіку інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності. Логіка полягає в тому, що процес інституціоналізації є фрагментованим, оскільки він відбувається як на рівні окремих індивідів, так і на рівні колективів, при цьому ступінь участі громадян і обсяг транзакційних витрат істотно варіюються.

То ж **наукова проблема**, на розв'язання якої спрямоване дослідження, полягає в невідповідності суперечливих теоретичних трактувань щодо розуміння і соціологічної інтерпретації інституціоналізації новітніх форм громадсько-політичної онлайн-активності за умов диджиталізації публічної сфери та неузгодженості методологічного інструментарію, який потребує суттєвого переосмислення ключових дослідницьких категорій і наукового обґрунтування концептуального конструкта **громадсько-політичної онлайн-активності** та подальшої верифікації його евристичного й вимірювального потенціалу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертація з науково-дослідними програмами, темами і планами організації, де вона виконувалася, не пов'язана.

Мета дослідження полягає в тому, щоб визначити й науково обґрунтувати процес інституціоналізації громадсько-політичної активності в умовах диджиталізації публічної сфери України, а саме визначити особливості її інституціоналізації, виявити динаміку поширення та диференціацію способів її реалізації.

Завдання дослідження:

- проаналізувати процес трансформації публічної сфери від доцифрової до цифрової епохи;
- концептуалізувати поняття публічної сфери, громадсько-політичної онлайн-активності та її інституціоналізації;
- систематизувати наукові підходи щодо інтерпретації базових понять, які становлять теоретичну основу дисертації, зокрема, узагальнити й систематизувати зарубіжний та вітчизняний науковий доробок щодо детермінант, способів та форм прояву громадсько-політичної активності в цифровій публічній сфері;

- удосконалити соціологічний інструментарій для емпіричного дослідження залученості громадян до різних форм онлайн-активності;
- здійснити емпіричний аналіз проявів громадсько-політичної онлайн-активності та відстежити тенденції її інституціоналізації;
- обґрунтувати процес інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності в умовах цифрової трансформації суспільства;
- виокремити суб'єктів громадсько-політичної онлайн-активності як потенціал інституційних перетворень в Україні.

Об'єкт дослідження – інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності в диджиталізованій публічній сфері

Предмет дослідження – громадсько-політична онлайн-активність в Україні.

Методологічна основа дослідження. В роботі використано комплекс загальнонаукових теоретичних методів, зокрема системний, порівняльний, інтеграційний, а також методи аналізу та синтезу, типологізації та інтерпретації. Задля емпіричної верифікації концептуальних положень роботи застосовувалися кількісні дослідження, зокрема, методи статистичного аналізу, вторинного аналізу даних, онлайн-опитування, масове опитування.

Емпіричну базу роботи складають результати вторинного аналізу результатів моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України за 2013–2019 років. З метою реалізації дослідницького завдання було запропоновано показник, який включає перелік онлайн-активностей, який було апробовано в ході пілотного дослідження у формі онлайн-опитування студентів київських закладів вищої освіти щодо їхньої громадсько-політичної активності в листопаді 2023 року. Для з'ясування особливостей інституціоналізації було застосовано методіку вимірювання громадсько-політичної онлайн-активності в моніторинговому опитуванні Інституту соціології НАН України, яке проводилося з 27 червня по 6 липня 2024 року методом CATI=>CAWI.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в концептуалізації поняття інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності, обґрунтуванні процесу інституціоналізації шляхом емпіричного дослідження чинників залученості

громадян до онлайн-активності, динаміки її поширеності та принципів диференціації способів реалізації громадсько-політичної активності.

Вперше:

– концептуалізовано поняття громадсько-політичної онлайн-активності як усвідомлену, політично вмотивовану активність особистості у цифровій публічній сфері задля реалізації своїх інтересів як на індивідуальному, так і колективному рівнях – з різним ступенем залученості та транзакційних витрат. Способи реалізації та форми прояву громадсько-політичної онлайн-активності варіюються від простих до складних дій. Відмінність авторської концептуалізації від наявних полягає у врахуванні новітніх способів цифрових впливів, таких як слактивізм, поширення інформації, коментування, блогінг, підписання петицій, збір коштів, поширення політичних мемів, політичний консюмеризм, політичний гумор та політичний краудфандинг, що розширює структуру громадянської онлайн-активності.

– з'ясовано, що процес інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності передбачає легітимізацію та унормування формальних та неформальних видів онлайн-дій, метою яких є реалізація суспільних потреб та інтересів, а також власної суб'єктності громадян через здатність впливати на політичне життя країни. Через амбівалентність політичної культури, низький рівень політичної участі населення у перехідному суспільстві відбувається пошук альтернативних форм громадсько-політичної активності через цифрові інструменти, які набули особливого значення за умов пандемії та широкомасштабної війни. Відтак цифрова публічна сфера стала найбільш безпечним і, часто, єдино можливим простором для соціально-політичної комунікації;

– доведено, що узвичаєння, унормування та розширення певної новітньої громадсько-політичної онлайн-активності відбувається згідно концепцією транзакційних витрат, коли соціальні групи реалізують свої інтереси в міру своїх когнітивних, соціальних та економічних можливостей, вибираючи ті способи новітньої дії, які їм під силу – в першу чергу поширеність онлайн-активності відбувається внаслідок залучення до форм з низьким рівнем транзакційних витрат. Натомість поступово зростає участь у формах із помірним рівнем витрат, які,

водночас демонструють високу ефективність. Разючі відмінності за більшістю соціально-демографічних вимірів на початковій фазі засвоєння населенням України цифрових способів громадсько-політичної активності поступово ставали менш виразними, принаймні щодо вікових, освітніх та поселенських розподілів. Подальше розширення суб'єктності громадсько-політичної онлайн-активності за рахунок старших вікових когорт, менш освічених та урбанізованих прошарків засвідчило соціетальне охоплення цією новою діяльністю. Натомість збереження нерівності за матеріальним становищем свідчить про першочерговість фінансових аспектів транзакційних витрат, які супроводжують будь-яку громадську чи політичну діяльність;

– виявлено, що суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності у порівнянні з онлайн-пасивним населенням більшою мірою налаштовані на збереження державності під час екзистенційної небезпеки на тлі великої війни, підтримку демократичного устрою, демократичних цінностей, підтримку правих ідеологій, євроатлантичного шляху розвитку та ринкових механізмів регуляції економіки.

Удосконалено:

– соціологічний інструментарій для емпіричного дослідження залученості громадян до різних форм онлайн-активності, заснованого на концепції транзакційних витрат Д. Норта (D. North) у межах неоінституціонального підходу, та адаптованого до умов українського суспільства. Цей підхід дозволив оцінити участь громадян у цифровій публічній сфері як активність, що залежить від обсягу витрат (часових, інформаційних, соціальних, емоційних тощо). Беручи до уваги те, що інституціоналізація новітніх форм поведінки проходить нерівномірно і залежить від багатьох факторів, у дослідженні було враховано, що українці володіють різними можливостями у доступі та використанні фінансових, технічних, цифрових та інфраструктурних ресурсів, що мають вплив на онлайн-активність громадян. Для забезпечення дослідницької мети було розроблено широкий список онлайн-активностей за мірою складності реалізації кожної дії.

Подальший розвиток отримали:

– методологічне обґрунтування етапів інституціоналізації громадсько-політичної активності, що охоплює трансформацію традиційних практик активізму в онлайн-простір. Зокрема, цифрова публічна сфера відіграє ключову роль у залученні громадян в політичне життя, розвитку діалогу між громадянами, обміном громадської думки та пошуку спільних шляхів реалізації громадсько-політичних інтересів як окремих соціальних груп, так і в цілому суспільства. З появою цифрових технологій публічна сфера перетворилася на множинні децентралізовані простори, в яких громадяни взаємодіють у режимі реального часу. Це призвело до посилення індивідуалізованих форм активності у цифрових мережах;

– концепція цифрової мережевої участі «digitally networked participation» Я. Сеочаріса (Y. Theocharis), Ю. де Мура (J. de Moor), Ж. В. ван Дета (J. W. Van Deth), яка інтерпретує громадянську та політичну активність як гнучкі, динамічні форми залучення, що виникають у нових умовах цифрової публічної сфери. Ця концепція підкреслює, що ключовим чинником мобілізації громадян виступає саме наявність політичної мотивації, оскільки електронні інструменти самі по собі неефективні без активного, вмотивованого користувача, зацікавленого у впливі на політичне життя. Концепцію було застосовано як теоретичну основу для формування показника, який враховує політичну мотивацію учасників та складність реалізації онлайн-активності, визначену через рівень транзакційних витрат.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані в ході дослідження інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності результати, зокрема, емпіричні дані, а також концептуалізація та обґрунтування цього процесу можуть бути використані: 1) дослідниками в якості теоретико-методологічної бази для подальших досліджень громадсько-політичної активності та розвитку громадянського суспільства; 2) органами державної влади та місцевого самоврядування для розробки ефективних стратегій комунікації, залучення громадян до політичного життя в цифровій сфері та формування інклюзивних політик; 3) інститутами громадянського суспільства для активізації залучення громадян в онлайн-ініціативах, а також розробки та впровадження політик онлайн-активності.

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати, висновки та положення наукової новизни, що містяться в дисертації, є особистим доробком здобувачки. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті положення та ідеї, які належать здобувачеві. Особистий внесок у наукових працях у співавторстві зазначено у списку опублікованих праць.

Апробація матеріалів дисертації.

1. IV Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених». Київ, 23 лютого 2022.

2. XII Міжнародна науково-практичної конференція «Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення – регулювання соціальних проблем». Львів, 9–10 червня 2022.

3. IV Міжнародна науково-практична конференція «Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального». Київ, 30 березня 2023.

4. Українське суспільство в умовах війни. Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Шевченківська весна 2023». Київ, 20–21 квітня 2023.

5. Міжнародна науково-практична конференція «Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту». Харків, 20–22 вересня 2023.

6. V Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених». Київ, 22 березня 2024.

7. Перші соціологічні читання пам'яті академіка НАН України В.М. Ворони «Українська соціологічна думка в пошуках шляхів соціально-економічного розвитку». Київ, 5 березня 2025.

8. VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених». Київ, 26 березня 2025.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг дисертації становить 187 сторінок. Обсяг основної частини дисертації – 161 сторінки. Додатки містять список публікацій здобувачки та 1 анкету на 6 сторінках. Список використаних джерел містить 169 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Трансформація публічної відкритості: від доцифрової до цифрової публічної сфери

Диджиталізація публічної сфери дала поштовх для появи нових форм організації та самоорганізації українського суспільства, і відповідно нових соціальних інститутів. З переходом в інтернет роль самої публічної сфери значно зросла як для демократії в цілому, так і для публічної політики та державного управління. Однак традиції та цінності доцифрової публічної сфери, що закладалися протягом століть, є невіддільною частиною сучасного суспільства, і саме тому дослідницький інтерес зосереджений на тому, чи не завадить цифрова трансформація зберегти публічній сфері її фундаментальні цінності, забезпечуючи водночас ефективність у формуванні громадської думки та підтримці стабільності демократичних процесів загалом.

Оскільки одною з головних задач даної роботи є аналіз переходу громадсько-політичної активності з офлайн- в онлайн-простір, було б доцільно для початку розглянути практики активності в доцифровій публічній сфері. Цей період досліджувався низкою вчених, зокрема, Дж. Вайнтрауб, Ю. Габермас, Г. Арендт, Ч. Тейлор, А. Турен, Н. Фрейзер, Дж. Ролз, Дж. Б. Томпсон, Ш. Муфф, Н. Костенко і С. Макеєв, О. Третьак, які розуміли *публічну сферу* як простір відкритого публічного спілкування, як неформальну мережу для обміну інформацією та опініями, яка відтворюється через комунікативну дію.

Згідно з класифікацією Дж. Вайнтрауба поняття публічності використовують в чотирьох напрямках:

- 1) ліберально-економічна модель, пов'язана з аналізом публічної політики, де публічне розуміється як сфера державної політики та управління, що протиставляється «приватному» сектору ринкової економіки;

2) ліберально-демократичний підхід, пов'язаний з так званими «чеснотами республіки», де публічна сфера розглядається в термінах громадянської та політичної спільноти;

3) соціокультурний підхід, який пов'язує публічну сферу зі спілкуванням, світом, де люди зустрічаються і взаємодіють в публічному просторі та вивчають культурні практики, правила і конвенції, що структурують суспільне життя;

4) «прогендерний» підхід, а точніше, тенденція в економічній історії та феміністському аналізі, де різниця між приватними та публічним розуміється в рамках відмінностей між сім'єю та ринковою економікою (Weintraub, 1995, p. 280).

Варто уточнити, що *четвертий підхід пов'язаний з визначенням приватної сфери як сфери сім'ї та інтимності, фактично як «жіночої сфери»*, найяскравішим представником якого є Г. Арендт. Однак цей підхід більш актуально розглядати в рамках гендерної теорії, а не теорії громадсько-політичних практик.

Своєю чергою *ліберально-економічну модель* також пов'язують з працями Г. Арендт, яка визначала публічну сферу як «друге життя» людини, що вийшла з приватної сфери. Г. Арендт розглядає публічну сферу як місце, де людина стає громадянином, бере участь особисто в обговоренні суспільних справ, привселюдно виражає свої думки та обмінюється ними з іншими громадянами. Дослідниця аналізує публічну сферу, починаючи з античних часів, коли і починається розподіл на публічну сферу (сферу прояву свободи, демократії) і приватну сферу (сферу рабів, насильства, пригноблення і безправ'я). Для Г. Арендт публічність пов'язана з прямою взаємодією індивідів, які поділяють ту чи іншу систему цінностей, що є основою для правильної інтерпретації дій кожного. Мова і дії, на її думку, дозволяють громадянину зрозуміти самого себе і його місце в публічному просторі (Arendt, 1958/1998, p. 198).

Ліберально-демократичну модель пов'язують з концепцією «публічної сфери» Ю. Габермаса, яка лежить в основі постпросвітницької демократії, центральна роль якої належить публіці, здатної до саморозуміння та критики. Він вважає публічну сферу проміжним простором між державою та громадянським суспільством і

стверджував, що «немає нічого самоочевидного в тому, що одна людина або група осіб можуть приймати рішення, які є обов'язковими для всіх» (Habermas, 2011, p.15).

Становлення публічної сфери відображало розвиток суспільства в різних станах модерності в усіх його проявах. Так, наприклад, Ю. Габермас показує, як неінституціалізований простір згодом набуває визначального значення для формування громадської думки, посилення політичної участі та її інституціоналізації. Позаекономічні та позадержавні спільноти, культурні об'єднання, спортивні та дозвіллі товариства, дискусійні клуби, громадські форуми та громадянські ініціативи поряд з політичними партіями та профспілками він вважає інституційним стрижнем «цивілізованого суспільства» (Габермас, 2000, с. 38).

Досліджуючи історичні події в Англії, Франції та Німеччині в XVIII ст. – XIX ст., Ю. Габермас фіксує в цей час появу критичних дискусій серед громадськості, пов'язану зі збільшенням читацької публіки. Збільшення читачів в свою чергу спричиняє збільшенню випусків книжок, часописів, газет, заснуванню бібліотек, читальних залів, створенням читацьких та просвітницьких товариств, в яких постулювали добровільні і рівноправні дискусії (Габермас, 2000, с. 11). Він відзначає, що в становленні громадянського суспільства значну роль відіграла сфера «плебейської» відкритості, що фактично породила нову політичну культуру з новими організаційними формами і практиками (Габермас, 2000, с. 13). В XIX ст. вона вже називалась «громадською думкою» і змусила парламентський абсолютизм позбутися власного суверенітету (Габермас, 2000, с. 111).

Аналізуючи структурні перетворення публічної відкритості у найменших подробицях, Ю. Габермас по суті розкриває процес емансипації комунікативного дискурсу в контексті розвитку публічної сфери та її зворотні процеси через посилення впливу мас-медіа. Він відзначає, що публічній відкритості притаманний потенціал суспільної самоорганізації, однак розуміє згубний вплив поширення псевдовідкритих думок через засоби масової інформації (Габермас, 2000, с. 26).

На думку П. О'Магоні теорія Ю. Габермаса протягом тривалого часу черпала натхнення з багатьох джерел, тож концепція публічної сфери перейшла від

марксистської позиції 1960-х до поєднання функціоналістських, веберіанських і прагматистських теорій диференціації, раціоналізації та комунікації, починаючи з 1980-х років. Це зрушення призвело до часом непростого балансування між різними акцентами на комунікативній дії та обговоренні, з одного боку, і раціоналізацією та медійними соціальними системами – з іншого (O'Mahony, 2021, p. 4). Однак не дивлячись на те, що Ю. Габермас роками вдосконалював свою концепцію, у ній так і не з'явилося чітко прописаних умов інституціоналізації публічного дискурсу (O'Mahony, 2021, p. 8). Більше того, автор концепції в останні роки схилився до думки, що все більше людей отримують доступ до цифрової публічної сфери, в якій обговорюється дедалі більше тем. Універсальний доступ змінює структуру самої публічної сфери, роблячи її динамічнішою. Однак через цю динаміку, велику кількість учасників, різноманітність перспектив, поглядів і інтерпретацій, а також миттєві реакції, узгодження комунікації для формування публічної думки стає складним завданням. Публічна сфера втрачає свою здатність стабілізувати суспільство та інтегрувати його, тому дедалі важче перетворювати процеси дискусій у політичні дії (Habermas, 2022, p. 145).

Ці обставини дійсно ускладнюють інституціоналізацію громадсько-політичної онлайн-активності, втім якщо громадяни чітко розуміють свої інтереси та володіють цифровою грамотністю їх ймовірно не так легко дезорієнтувати в цифровій публічній сфері.

Ч. Тейлор, один із головних фундаторів комунітарного підходу, аналізуючи становлення громадянського суспільства, зазначає, що саморегульована економіка і громадська думка – це два шляхи, якими суспільство може дійти до певної єдності чи координації поза межами політичних структур. Ч. Тейлор стверджує, що громадська думка виробляється під час дебатів і обговорень і визнається всіма як щось спільне і, що важливіше, воно формується суспільством, а не політичною структурою чи церквою, як це робилося раніше (Taylor, 2006, p. 95). Він вважав, що публічна сфера невіддільна від громадськості, яка відстоює спільний інтерес.

Згідно з класифікацією Дж. Вайнтрауба, в рамках *соціокультурного підходу* публічна сфера розглядається як сфера публічного життя, в якій всі її учасники

відкриті та можуть спостерігати один за одним, і де відбуваються зустрічі і взаємодії. Представниками такого підходу можна назвати І. Гофмана, Н. Еліаса, Й. Гейзінги, дослідження яких були спрямовані на пояснення правил взаємодії на публіці та організації публічного простору в цілому.

Своєю чергою українські соціологи Н. Костенко та С. Макеєв зазначають, що публічна сфера перебуває в стані змінюваної активності, з періодичними піками енергії, що її виділяють залучені учасники, відгукуючись на події й прикмети суспільного і приватного життя (Костенко & Макеєв, 1999, с. 82). Історичні події в Україні яскраво демонструють таке трактування. Адже «активне громадянське суспільство кілька разів рятувало країну – від загрози встановлення авторитарного режиму (Помаранчева революція), від зміни проєвропейського вектора розвитку (Революція Гідності), під час паралічу державних інституцій навряд чи змогла б відстояти свою незалежність без активізації громадянського суспільства, без волонтерського руху, добровольців на фронті, збирання коштів для армії тощо» (Резнік, 2019, с. 111). Зараз під час російсько-української війни активне громадянство знову рятує країну, використовуючи всі можливі офлайн і онлайн ресурси.

Аналізуючи вище наведені підходи, можна зробити висновок, що публічна сфера є невіддільним елементом для залучення громадян в політичне життя, розвитку діалогу між громадянами, обміном громадської думки та пошуку спільних шляхів реалізації громадсько-політичних інтересів як окремих соціальних груп, так і в цілому суспільства. У демократичних країнах публічна сфера має заохочувати громадян до участі в дискусіях, які формують і розвивають суспільство. Люди повинні брати участь в обговоренні політичних рішень, щоб зрозуміти їхній зміст і можливі наслідки. Таким чином, публічну сферу слід розуміти як систему соціального посередництва – важливу функцію у сучасних демократіях (Fischer & Jarren, 2024, p. 201).

Вочевидь *цифрова публічна сфера* має безліч визначень, вона розглядається в її багатовимірній природі, що охоплює всі цифрові мережі та платформи, орієнтуючись на загальні ідеальні стандарти (Giannelos, 2023, p. 80), або ж як

публічна діяльність опосередкована цифровими інформаційно-комунікаційними технологіями, на кшталт публікування інформації, критичні публічні дебати (Fuchs & 2021, p.13). Популярною стала концепція складної та динамічної мережі публічних сфер, що розгалужується на безліч пересічних міжнародних, національних, локальних (Schäfer, 2015) та субкультурних сфер. Функціональні, сегментарні та стратифікаційні характеристики формують орієнтири для високодинамічної диференціації численних публічних сфер, адже наукові дослідження в цифрову епоху представляють картину фрагментованих публічних сфер, де об'єднання розпорошеної аудиторії стає дедалі складнішим завданням. Отже, інтегративна функція публічної сфери розглядається малоімовірною і як явище, що може відбуватися лише ситуативно, якщо взагалі відбувається, наприклад, під час далекосяжних суспільних або транснаціональних або транснаціональних криз, як-от пандемія COVID-19 (Rauchfleisch et al., 2021) чи російсько-українська війна. Концептуалізація публічної сфери як динамічної мережі, в якій актори здійснюють комунікативні дії, як видається, забезпечує надійну відправну точку для зв'язку мікрорівня окремих акторів з макрорівнем публічної сфери (Friemel & Neuberger, 2023, p. 99). Популярною також є думка, що електронна демократія – це нова форма організації суспільства, заснована на принципі мережовості. А оскільки цифрова публічна сфера є основою електронної демократії, маємо відзначити, що це форма демократичного політичного устрою, яка є глобальною вебмультимережею, вузлами якої є політичні актори (громадяни, групи інтересів, еліти, політичні партії, громадські організації та державні установи), котрі пов'язані між собою потоками онлайн-повідомлень, вміст яких сприяє формулюванню політичного порядку денного й розгляду спірних питань на основі громадської думки, що формується в рамках раціонального й аргументованого публічного дискурсу, спрямованого на досягнення консенсусу, встановлення взаємної довіри й забезпечення прав людини (Войнова, 2021, с. 17).

В спеціальному випуску журналу «Теорія комунікації»¹ були зібрані статті, присвячені оцінці ролі теорії публічної сфери в цифрових суспільствах та відповідям на питання про корисність і потрібність поняття публічної сфери, про те, яка критика теорії публічної сфери (все ще) актуальна, а яка ні (Eisenegger, Schäfer, 2023, р. 61). Тож з огляду на результати останніх досліджень науковцями було запропоновано основні тези, які визначають стан сучасної публічної сфери:

- 1) теоретизування про публічну сферу(и) живе (принаймні кількісно);
- 2) але наука про публічну сферу(и) все ще має значні прогалини та упередження;
- 3) творчість Ю. Габермаса є дуже впливовою, але її значення зменшується з часів «цифрового повороту»;
- 4) нормативно обґрунтовані теорії публічної сфери (сфер) все ще корисні;
- 5) теорія публічної сфери (сфер) застосовна до і корисна в недемократичних контекстах;
- 6) у цифрову епоху багато авторів відмовилися від ідеї однієї публічної сфери, яка має об'єднавчий вплив на суспільство в цілому (скоріше мережа децентралізованих публічних сфер);
- 7) у цифрову епоху відбувається перехід від ситуативної до повсюдної публічної сфери (сфер);
- 8) інфраструктури публічної сфери змінюються, послаблюючи роль усталених посередників (таких як традиційні ЗМІ та журналісти);
- 9) штучний інтелект докорінно змінить публічну сферу(и) глибоко змінить, і теоретикам потрібно буде відповідно адаптуватися (Eisenegger & Schäfer, 2023, р. 61–69).

Щодо штучного інтелекту вже є дослідження, які підтверджують, що ШІ може відігравати значну роль у збагаченні демократичної участі та сприянні прийняттю політичних рішень на основі даних. Однак не менш важливо вживати запобіжних

¹ «Теорія комунікації» це журнал Міжнародної асоціації комунікацій, в якому публікуються високоякісні оригінальні дослідження теоретичного розвитку комунікації з широкого кола дисциплін, таких як комунікативні дослідження, соціологія, психологія, політологія тощо.

заходів, щоб уникнути зловживань та спотворень політичного процесу. Це стосується і діпфейків, які є конкретним проявом двох взаємопов'язаних процесів. З одного боку, швидкий технологічний прогрес, заснований на використанні штучного інтелекту та управлінні великими даними, породив застосунки, вплив яких на соціальну сферу значною мірою вислизає з-під контролю. З іншого боку, сформувалася складна медіа-екосистема, в якій стає дедалі важче розрізнити справжнє від підробленого, що призводить до формування суспільства, керованого симулякрами та симуляціями (Battista, 2024, p. 18).

Попри певні суперечності щодо евристичного потенціалу концепції публічної сфери Ю. Габермаса, її фундаментальні положення продовжують слугувати цінною основою для дослідження сучасних соціальних явищ. Спираючись на багатий науковий досвід та з метою поглибити розуміння цифрової трансформації суспільства, ми пропонуємо розглядати *цифрову публічну сферу – як сферу соціального життя в цифровому просторі, де громадяни активно взаємодіють через публічний дискурс і різноманітні форми громадсько-політичної активності, формуючи громадську думку, впливаючи на політичні процеси та сприяючи розвитку спільних цінностей і норм громадянського суспільства за допомогою цифрових технологій і платформ*. Загальний принцип публічної сфери – це комунікативне середовище, яке наповнене інститутами і організаціями, створеними для обговорення актуальних суспільних питань та реалізації практичних для реалізації суспільних інтересів. У цьому дослідженні, розглядаючи публічну сферу, ми виходимо з припущення, що вона не є монолітною. Водночас дослідження зосереджується на конкретному аспекті дискурсу, що нас цікавить, а саме на громадсько-політичній сфері. Враховуючи це, вважаємо недоцільним подальший поділ цього концепту, оскільки це може ускладнити його аналітичне осмислення. Тому надалі використовуємо узагальнювальний термін «сфера», усвідомлюючи наявність у ній різних рівнів та вузлів комунікації. Громадсько-політична активність інституціоналізується в рамках цієї сфери. Завдяки досвіду доцифрового політичного дискурсу активісти змогли перенести свої набуті знання та навички громадсько-політичної активності в онлайн-простір, розширивши свій соціальний

капітал, та одночасно перейшовши на етап інституціоналізації онлайн-активності. Саме тому цифрова публічна сфера стала незамінним ресурсом для демократії, полем боротьби за права громадян, притягненням влади до відповідальності за свої дії, інструментом соціального контролю та формування громадської думки. Досліджуючи дискурс публічної сфери, можна оцінити не тільки рівень демократії, дотримання конституційних норм, електоральні вподобання, а і визнання своєї суб'єктності громадянами, тобто усвідомлення власної здатності до політичної участі та впливати на суспільно-політичне життя.

В наукових працях ми можемо знайти терміни схожі за змістом як, наприклад, технологій комунікації в інтернет-просторі (Снін, 2021), інформаційно-комунікаційне середовище мережі інтернет (Краснякова, 2021), чи просто широкоживаними визначеннями як цифровий простір (digital space), соціальні медіа (social media), мережеве суспільство (network society), цифрові платформи (digital platforms), онлайн-комунікативні середовища (online communication environments), медіапростір (media space), цифрова екосистема (digital ecosystem) тощо.

Слід зазначити, що терміни «диджиталізація» та «цифровізація» є синонімами й використовуються як взаємозамінні в різних джерелах. Обидва поняття розглядаються як процеси трансформації та впровадження цифрових технологій, спрямовані на оптимізацію та автоматизацію різних сфер життя. Дослідження цифрової публічної сфери демонструють не лише багатий термінологічний апарат, а й різноманіття теоретико-методологічних підходів. Так, з одного боку, серед великої кількості західних досліджень поширюється думка, що поглиблення демократії в напрямку радикального залучення в публічну сферу суспільства не відбулося, але водночас відкритий діалог утверджується в онлайн-просторі, що дає привід для популярності техно-оптимістичного бачення, яке передбачає створення уряду, орієнтованого на громадян.

У порівнянні з традиційною офлайновою участю, електронна участь розглядається як спосіб розширити громадську участь і залучити набагато ширшу аудиторію до політичного процесу, підвищити довіру громадськості, підвищити

легітимність демократичних процесів, а також підвищити якість та успішність політики (Randma-Liiv, 2022, p. 330). І якщо говорити, що громадянське суспільство протистоїть державі, або принаймні намагається впливати на владу, то за принципом транзакційних витрат Д. Норта, цифрова публічна сфера значно їх зменшує, що сприяє залученню великої кількості громадян використовувати цифрові інструменти для реалізації своїх конституційних прав. І дійсно така неформальна активність при системному відтворенні набуває ознак усталених практик, а згодом призводить до стійких інституційних змін. Тим більше, що диджиталізація публічної сфери викликала появу нових форм громадської активності, які дійсно сприяють опануванню неінституційного простору. Однак оцінка потенціалу, а також концептуалізація цифрових громадянських практик не завершена і суперечлива.

Варто відзначити, що з кожним новим роком життя у незалежній країні українці все більше схиляються до західних демократичних цінностей, що свідчить про створення єдиного демократичного ціннісно-сміслового фундаменту суспільного життя країни, на якому надалі розвиватимуться консолідований демократизм, креативний індивідуалізм, інтелектуальний потенціал, культурна компетентність нашого населення, а також ревіталізація важливих національних, традиційних, релігійних цінностей і практик (Ручка, 2021, с. 497).

Однак українське суспільство з його традиціями стихійного подолання проявів авторитаризму в період демократичного транзиту постало перед новим викликом ведення визвольної війни та вимушеного обмеження повноцінного та звичного політичного життя з плюралізмом мас-медіа і конкуренцією в електоральній площині (Резнік, 2024, с. 75).

Через мобілізаційний ефект як одразу після повномасштабного вторгнення, так і впродовж наступних років великої війни, у низці загальнонаціональних опитувань було зафіксовано суттєве зростання підтримки українцями демократії та демократичного устрою. Однак результати моніторингу Інституту соціології НАН України, дають підґрунтя вважати, що ця підтримка стосується лише тих декларативних політичних настроїв, які мають очевидне нормативне схвалення

(Резнік, 2024, с. 84). Так чи інакше, громадяни використовують цифрову публічну сферу для участі в політичному житті та впливу на процес ухвалення рішень. У певному сенсі вона слугує лакмусовим папірцем політичної залученості, адже в умовах воєнного стану, коли фізична присутність у громадсько-політичному просторі часто обмежена, онлайн-активність стає чи не єдиним інструментом суспільної взаємодії. Відтак дослідження цифрової активності дозволяє відстежувати реальні, а не лише декларативні настрої громадян.

За результатами соціологічних досліджень за останнє десятиріччя українці дійсно призвичаїлись до інтернету. Інтерактивність, персоналізованість, оперативність, фактуальність, можливість контролювати та впливати на ситуацію – це переваги інтернет-користувача (Наумова, 2020, с. 128). За даними КМІС зараз 88% українців користуються інтернетом, з них 79% роблять це щодня. В публічній сфері переважають онлайн-канали інформації (особливо Telegram і YouTube). Відбувається кардинальна трансформація медіаландшафту, де замість кількох потужних телевізійних каналів вирости сотні онлайн-джерел, кожне з яких не може похвалитися великою часткою ринку. Серед користувачів соціальних мереж 39% стверджують, що вони підписані на офіційні сторінки/канали органів влади і посадових осіб (КМІС, 2022).

Регулярне користування інтернетом сприяє не лише розвитку навичок використання соціальних медіа, а й формує в користувачів більш глибоке розуміння принципів функціонування цифрової публічної сфери, що дозволяє їм ефективніше орієнтуватися в ній. Тож не дивно, що рівень загального індексу медіаграмотності значуще змінився за два роки – з 2021 по 2023 рік. Частка аудиторії з вищим за середній рівнем показника зросла з 55% до 81%. Частка аудиторії з високим рівнем компетентності зросла удвічі в трьох субіндексах загального рівня медіаграмотності українців: розуміння ролі ЗМІ в суспільстві, цифрової компетентності та чутливості до спотвореного контенту (Наумова, 2024, с. 315).

Однак не всі дослідники схильні вважати цифровий публічний простір сприятливим для реалізації соціальних потреб населення. Помічається спад політичного інтересу, огляд політичних новин теж постійно знижується. Результати

зарубіжних досліджень демонструють, що громадяни віддають перевагу онлайн-розвагам, сайтам для покупок і пліткам про знаменитостей, ніж новинам та державним справам. Відвідування громадянами сайтів, які не стосуються новин, є головним джерелом політичної інформації, тож пересічний громадянин стикається з більшістю політичного контенту поза межами новин (Wojcieszak et al., 2024, p.144).

Окремою проблемою є політично заангажоване висвітлення новин і зростаюча поляризація між прихильниками різних політичних партій. Не можна ігнорувати той факт, що соціальні мережі активно використовують для поширення фейків, дезінформації, маніпулювання та загалом у політичних протистояннях. В комплексі ці процеси породжують нові поведінкові особливості споживання новин. Адже користувачі можуть демонструвати систематичну упередженість у поширенні фейкових новин у соціальних мережах на основі своєї політичної орієнтації: вони схильні поширювати фейкові новини, які підтримують їхні політичні погляди, більше, ніж фейкові новини з іншими політичними уподобаннями, навіть якщо обидва типи новин однаково фейкові (Turel, 2023, p. 2424).

Українці більшою мірою зіткнулися з проблемними аспектами цифрової публічної сфери в контексті війни. Наприклад, масове блокування проукраїнського контенту у Facebook. В той же час в Telegram-каналах з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну систематично поширюють проросійські та антидемократичні меседжі в українському інфопросторі (Детектор медіа, 2022). І хоча завдяки контролю та публічному спростуванню проросійських фейків з боку активістів ні політики, ні медійники вже не наважуються відкрито висловлювати підтримку росії чи робити проросійські заяви, важливо чітко розмежовувати громадсько-політичну онлайн-активність реальних громадян і поширення пропаганди, дезінформації, а також діяльність ботів і тролів. Адже відсутність такого розмежування може спотворювати суспільні настрої та послаблювати довіру до цифрової публічної сфери.

В той же час дослідники відмічають той факт, що інтернет дозволив практично будь-якій людині створити веб-сайт і почати створювати контент для будь-якої аудиторії у будь-якій точці світу. Тому замість місцевих рекламних

монополій виникла тотальна конкуренція за національну чи навіть глобальну аудиторію. Бізнес-моделі ЗМІ перейшли від прагнення домінувати над різноманітною місцевою аудиторією до орієнтування на конкретний фрагмент глобальної аудиторії з урахуванням деяких конкретних атрибутів. Вони перейшли від «захоплення» міста до «захоплення» певного типу людей. Захоплення відбувається за допомогою вилучення персональних даних, спонукаючи користувачів до участі. Тобто приділяти увагу та взаємодіяти із засобами масової інформації таким чином, щоб отримувати ринкові дані про їх переваги, поведінку та спосіб життя. Дані, які отримують платформи, оцінюються на основі того, наскільки корисно прогнозувати та формувати поведінку та споживання користувачів, що має на увазі особливу цінність даних про те, хто їх користувачі. Більше схоже на те, що платформи соціальних мереж були розроблені з метою збирання інформації про їхню аудиторію; вони «інформують» про соціальні відносини, перетворюючи соціальні дії на кількісні дані, щоб забезпечити відстеження та прогностичний аналіз (Törnberg & Uitermark, 2022, p. 579).

Датафікація призводить до комерціалізації самопрезентації (Törnberg & Uitermark, 2022, p. 582). А будь-яке послання стандартизується, адже має звучати мовою засобів масової інформації. Оскільки мова соціальних мереж визначає ідентичність, а політичний дискурс будується мовою самопрезентації, це означає, що учасники публічної сфери займаються політикою через вираження особистої ідентичності. Таким чином, їх світ проєктується на їх самовладання: інформація, думки та історії розглядаються та цінуються як способи вираження того, ким вони є. Події, ідеї, думки мають символічну роль, як маркери ідентичності, що використовуються символічною мовою, щоб розповісти історії про себе. Таким чином, політичний дискурс, що надається соціальними мережами, ґрунтується на основних механізмах ідентичності та приналежності до групи. Оскільки політичні висловлювання розглядаються як символічна форма споживчих товарів, у політичне життя входить також сегментація та роздробленість груп споживачів, яка посідає центральне місце у гнучкому режимі накопичення у соціальних мережах (Törnberg & Uitermark, 2022, p. 583). В цьому сенсі варто враховувати також політичний

консюмеризм, який є підвидом громадсько-політичної активності і досить поширений в онлайн-просторі. Політичний консюмеризм визначається і як споживчо вмотивована політична поведінка, і як політично вмотивована споживча поведінка — обидва ці явища розглядаються як взаємопов'язані та взаємозумовлені. В Україні така форма активності досить популярна, наприклад, споживчий бойкот.

З урахуванням нових тенденцій сам Ю. Габермас переосмислив свою концепцію і стверджує, що деліберативна демократія перебуває під серйозною загрозою, оскільки публічна сфера зазнає глибокої трансформації через зростання цифрового капіталізму, розмивання кордонів між приватною та публічною сферами життя, фрагментації аудиторій та спільнот користувачів, а також занепаду друкованої преси (Habermas, 1962/2023, р. 3). Отже, завдання дослідників з'ясувати, який подальший розвиток цифровізації публічної сфери і наслідки для громадянського суспільства.

В науковому просторі вже сформоване традиційне протистояння кібер-оптимістів та кібер-песимістів. Вочевидь цифровізація публічної сфери характеризується одночасною присутністю протилежних тенденцій. З одного боку, спостерігаємо й позитивні зміни в бік демократизації, пов'язані з розвитком цифрової грамотності, активізацією громадянського суспільства та зростанням вимог до етичної поведінки в мережі. А з іншого боку, ряд дослідників оцінюючи потенціал цифрової публічної сфери налаштовані дуже скептично. Логіка накопичення, реклами, монополізації, комерціалізації, комодифікації, акселерації, індивідуалізму, фрагментації, автоматизації людської діяльності, нагляду та ідеологізації перетворює цифрову публічну сферу на колонізовану та феодалізовану сферу, псевдоцифрову публічну сферу, яка є публічною лише на вигляд. В умовах цифрового капіталізму комерційна культура домінує в інтернеті та соціальних мережах. Платформи здебільшого належать корпораціям, орієнтованим на отримання прибутку. Суспільні медіа працюють за іншою логікою. Однак ідея громадського інтернету ще не змогла утвердитися і звучить дивно для більшості вух, оскільки альтернативи комерційному інтернету сьогодні майже не існує (Fuchs, 2021, р. 13).

Для даного дослідження дійсно важливо з'ясувати наскільки диджиталізація публічного простору сприяє демократизації суспільства, збільшує можливість реалізації конституційних прав та свобод громадян через політичну участь, чи ж навпаки інтернет-технології лише додали можливість поширювати фейки, пропаганду, збирати особисті дані користувачів, але по суті ніяких зрушень на користь громадсько-політичної активності в інтернеті не відбувається. Динамічне освоєння публічної сфери актуалізує питання – на що ж направлена все ж таки онлайн-активність, чим керуються учасник публічної сфери, або аудиторія, які показники громадсько-політичної активності, і до якої ж концепції варто схилитись у трактуванні цього соціального явища.

1.2. Концептуалізація громадсько-політичної активності онлайн

Під громадсько-політичною активністю в найбільш загальному вигляді дослідники розуміють форми соціальної активності, що реалізується в суспільно-політичній сфері, наприклад, обговорення громадських та політичних проблем в соціальних мережах, перераховування грошей волонтерам, армії, благодійним організаціям, участь у протестних акціях або роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій тощо. Конкретним виразом громадсько-політичної активності служить сукупність окремих дій – акцій і інтеракцій, спрямованих на досягнення політичної мети і є взаємодією індивідів у політичній сфері. При цьому самі акції можуть бути досить різноманітні, адресні або не мати конкретного адресата, проте мати організований або стихійний характер, бути систематичними або ситуативними. Найбільш повно громадсько-політична активність проявляється в участі на постійній основі в роботі суспільно-політичних рухів, правозахисних організацій, різних структур колективної самореалізації громадян (Гетман, 2022b, с. 28). Однак в перехідному суспільстві найпоширенішими є неформальні види громадської активності, які сприяють освоєванню неінституціонального простору, і наше дослідження націлене з'ясувати наскільки вони є ефективними в Україні та чи мають тенденцію до інституціоналізації.

У зарубіжному науковому дискурсі питання громадсько-політичної активності онлайн та впливу інтернет-комунікацій на суспільні трансформації досліджують уже близько двадцяти років. У зарубіжних дослідженнях використовували такі визначення, як онлайн-активізм (online activism, digital activism), цифрове громадянське суспільство (digital civil society), громадянська активність онлайн (civic engagement online), загальний зміст яких зрештою можна визначити як дію окремих учасників, так і масові виступи, з метою реалізації їх суспільно-політичних інтересів (Гетман, 2023а, с. 105).

Водночас досліджуючи громадсько-політичний онлайн-активізм в різних роботах доволі часто зустрічається саме поняття «політична участь онлайн» (political participation online), онлайнова участь (online participation), участь у цифровій мережі (digitally networked participation). Очевидно, що дослідники обирають термінологію, спираючись на власні наукові обґрунтування та методологічні підходи. Ми можемо зробити короткий огляд основних підходів до трактування політичної участі: по-перше, політична участь є однією із форм політичної поведінки, детермінованої культурно-історичними особливостями, специфікою політичної системи, типом політичної культури, системою суспільних цінностей, потреб, інтересів та орієнтацій особистості як політичного суб'єкта. По-друге, політична поведінка й політична участь формуються в процесі соціальних комунікацій, на основі умотивованих потреб та інтересів, установок, прагнення самореалізації та досягнення мети. По-третє, політична та громадська участь формується (стихійно або ж – цілеспрямовано) під впливом громадської думки реалізується через вибір або ж конструювання певної моделі політичної поведінки (Шайгородський, 2023, с. 406). З огляду на ці характеристики політичної участі, у нашому дослідженні поняття громадсько-політичної онлайн-активності розглядається у відповідному контексті. Це дає підстави стверджувати, що зарубіжні дослідження, у яких використовується термінологія «політичної участі», також є релевантними для предметно-об'єктної сфери нашої роботи. Відповідно, ми враховуємо досвід таких досліджень у межах цієї наукової роботи.

Сучасні інтерпретації поняття «активізм» демонструють варіативність розуміння від: «активізму» як синоніма громадської активності і політичної участі до «активізму» як форми неконвенціональної, антисистемної спрямованості. Аналізу цих понять присвячені праці Дж. Александера, А. Барда, У. Бека, П. Бурдье, Е. Гіденса, М. Кастельса, Дж. Уррі, Ж. В. ван Дета, Я. Сеочаріса, К. Ваккарі та А. Валеріані, Дж. Осер тощо. В Україні громадянські практики, культуру громадян досліджували Є. Головаха, В. Степаненко, О. Резнік, а також соціально-громадянські онлайн-практики – Н. Бойко, політична участь онлайн – Н. Ротар, А. Краснякова, В. Крижанівська.

Варто відзначити, що поняття практики належить до категорії понять уґрунтованих на дії, таких як діяльність, активність, поведінка, соціальна дія, стиль життя. Поняття активності найчастіше визначають як певну характеристику діяльності, а саме інтенсифікацію діяльності, або посилену ініціативну діяльність, яка на відміну від практик не виключає одноразові соціальні дії (Резнік, 2011, с. 31). Однак одноразові соціальні дії теж характеризують ті чи інші соціальні інститути, адже при сформованих нормах і зразках поведінки будь-який громадянин може використати цей зразок і розраховувати на певну реакцію і результат в суспільстві. Політичною участю називають дії, що використовуються громадянами, щоб вплинути на державну політику на будь-якому рівні політичної влади. В цьому контексті варто зазначити, що ініціативи, які впровадило Міністерство цифрової трансформації, наприклад, е-опитування, е-петиції, е-голосування, е-звернення, бюджетні участі чи е-консультації, є публічною політикою держави, яка впроваджена для реалізації умов Євроінтеграції та через запит на ці послуги громадян.

Зачіпаючи тему Євроінтеграційних процесів, важливим є і сам принцип формування публічного простору ЄС. Адже після прийняття «Плану Д для демократії, діалогу та дебатів»², метою стратегічних комунікацій було визначено безпосереднє включення до політичного дискурсу громадянина ЄС як суб'єкта

² 13 жовтня 2005 року Європейська комісія започаткувала свій План D: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/plan-d-for-democracy-dialogue-and-debate.html#:~:text=On%2013%20October%202005%20the,to%20listen%20to%20citizens'%20expectations.>

європейської політики. Зрозуміло, що таке амбітне завдання можна виконати тільки за допомогою механізмів цифрової демократії. Тож диджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу використовується як інструмент подолання дефіциту демократії, який дозволив встановити, що смислові маркери процесу диджиталізації політичної участі пов'язані з метою подолання дефіциту демократії в ЄС та можуть бути означені як сукупність принципів: людиноцентризм; солідарність та інклюзія; свобода вибору; політична участь у демократичному процесі на всіх рівнях; безпека; сталість (Ротар, 2022, с. 172).

Розроблення електронних засобів поширення інформації зумовлювалося такими особливостями європейської культури, як орієнтація на розумні принципи організації суспільства, прагнення до повноти й доступності інформації про навколишній світ, орієнтація на наукову раціональність, ліберально-демократичні інститути та цінності тощо. Більшість концепцій індустріального та інформаційного суспільства описували механізм соціального розвитку в детерміністично-прогресивних імперативах. Індустріальне і тим більше інформаційне суспільство – це суспільство участі, і, на відміну від традиційного, воно функціонує на основі демократичних норм і практик, що передбачають формування консенсусу із суспільно значущих питань (Єнін & Коржов, 2021, с. 28).

Отже, метою активізму можуть бути різні соціально-політичні, економічні ресурси, в тому числі посилення власних позицій чи взагалі зміна структури влади. А публічна сфера онлайн, як вже було зазначено вище, значно зменшує транзакційні витрати політичної участі, що сприяє залученню великої кількості громадян використовувати цифрові інструменти для реалізації своїх конституційних прав.

У широкому розумінні онлайн-активність — це сукупність дій, спрямованих на вплив у публічному просторі через цифрові канали, що може включати політичні, соціальні та інші ініціативи. Втім останні роки виникають такі форми активності, які важко одразу віднести до якоїсь конкретної сфери, зокрема важко розділити політичну чи неполітичну діяльність. Наприклад, Я. Сеочаріс стверджує, що неполітичні форми участі в цифрових мережах часто перетворюються в зразки політичного тиску, які іноді можуть бути набагато більш ефективними, ніж форми

участі, які заведено вважати політичними (Theocharis, 2015, р. 1). Досліджуючи контент в Twitter, він виявив, що під час протестів з'являється надзвичайна кількість хештегів. Часто новини, які не показують на телеканалах, виносить назагал хвиля поширень в Twitter та Facebook. Він зауважує, що вже 2012 році в США 40% населення здійснювали громадянську чи політичну діяльність в соціальних мережах (Theocharis, 2015, р. 2). В Європі, де в цей час вже фіксувався помітний спад політичної активності через традиційні виборчі шляхи, цифрові мережі стали засобом політичного вираження та участі для політично незалучених громадян. Однак, дослідник ставить перед собою питання, чи можна вважати таку участь офлайн-еквівалентом політичної дії (Theocharis, 2015, р. 2). Залежно від того, як визначається громадсько-політична онлайн-активність, такі показники будуть включені в дослідження. Близько 20-ти років ведуться дослідження різних форм онлайн-активності, які розглядалися і як онлайн-еквівалент офлайн активності, і як повністю окремий спосіб активності. І оскільки щороку вона стає ще більш поширеною, зростає необхідність її концептуалізації та визначити перелік форм активності, які увійдуть в наше робоче визначення. Я. Сеочаріс утверджується в думці, що політична активність онлайн – це форма політичної участі, яка повинна бути концептуалізована та виміряна як така. Однак зробити це не так легко, адже розширюються не тільки список нових форм політичної участі, а й одночасно трансформується сама політична культура. Трансформації сприяли модернізаційні зміни від більш традиційної моделі обов'язкового громадянства, яка розглядає голосування як втілення участі в демократичний процес до більш «залученого, що базується на розширенні засобів політичної участі через вибір способу життя, цінності самовираження та неінституціоналізовані дії (Theocharis, 2015, р. 4).

Інструментарій дослідження громадсько-політичної активності в Україні в 1991 році містив наступні форми активності: «Читають про політику в газетах», «Говорять про політику», «Переконують своїх друзів у правоті своїх поглядів», «Беруть участь у політичних мітингах», «Контактують з активістами громадсько-політичних рухів, різних партій», «Відвідують зібрання політичних партій» (Резнік, 2011, с. 219). З часом цей список розширювався і додавались такі позиції як «Не

купував певні товари з політичних міркувань», «Брав участь у створенні та/або діяльності ОСББ», а в 2019 році вперше з'явилися пункти «Обговорював громадські та політичні проблеми у соціальних мережах» і «Збирав підписи на підтримку електронних петицій», що дозволило відстежувати ситуацію в Україні за двома формами онлайн-активності. В той час як закордонні дослідники вже здійснюють мета-аналіз 48 релевантних досліджень зі 184 показниками, присвяченими як онлайн, так і офлайн участі. Отримані результати надають докази того, що онлайн-участь так само сильно пов'язана з політичною ефективністю, як і офлайн-участь, і що сила цього зв'язку для політичної онлайн-участі є стабільною в різних країнах (Oser et. al., 2022, p. 607).

Дослідник Ж. В. ван Дет відмічає, що на сьогодні список зразків політичної участі майже нескінчений, та через те, що дослідження зосереджені на обмеженому колі таких зразків, стан онлайн-активності довгі роки був погано досліджуваним. Однак навіть наявні результати свідчать, що розширення репертуару політичної участі не призвело до більш рівномірної мобілізації громадян, тобто найактивнішими є соціальні групи з великими ресурсами (особливо з високим рівнем освіти). Цю ситуацію не змінила індивідуалізована і мережева участь з майже нульовими транзакційними витратами (van Deth, 2020, p. 483).

Досліджуючи громадсько-політичну активність онлайн, варто визначити той перелік активностей, який входить до нашого дослідницького поля і це також дискусійна частина методології. Ми можемо розглядати його безпосередньо як публічний дискурс – тобто систему смислів, ідей, наративів, громадської думки, схвалення чи не схвалення певних дій влади. А можемо аналізувати самі практики громадянської активності, які в різних дослідженнях можуть мати різні визначення. Громадянський активізм набуває інноваційних форм протестної активності (флешмоб, хепенінг, перформанс, наномітинг, hashtag action тощо) (Гетман, 2023b, с. 154).

У сучасних публікаціях дослідників онлайн-активізму таких як, наприклад, Л. Беннет, Я. Сеочаріс, Ж. В. ван Дет, Г. Г. де Суньїга, та багато інших все частіше можна зустріти низку синонімічних термінів, які презентують прояв активістських

рухів у соціальних мережах. Одними з таких є концепти «онлайн-активізм», «слактивізм», «комунікаційний активізм», «медіа-активізм», «кліктивізм», «інтернет-участь», «політична інтернет-комунікація». Їх використовують в якості маркування нових практик формування соціальних і політичних активістських рухів у соціальних мережах. Наприклад, деякі дослідники не вважають слактивізм³ активізмом через малу транзакційну вартість, а інші його включають в дослідження. Окрім того, діяльність в рамках політичного консюмеризму може бути одночасно зарахована як до офлайн, так і до онлайн активності.

В даному дослідженні здійснюється спроба охопити максимально можливий спектр онлайн-активності, для того, щоб зрозуміти, які з них найпоширеніші серед українців. Тож до переліку ми віднесемо: використання лайків (інших емоджі) в мережі; поширення інформації; коментування публікацій; створення власного контенту на громадсько-політичну тематику; підпис електронних петицій; участь в зборі грошей волонтерам, армії, благодійним організаціям; участь в онлайн-роботі громадської організації або руху як представник; онлайн споживання товарів українського походження; бойкот російських товарів; участь у форумах, онлайн-зборах, онлайн-мітингах чи конференціях присвячених громадсько-політичним питанням.

Демократія тримається на активній участі громадян в громадських справах, а багаторічне освоєння українцями принципів демократії одночасно сприяє освоєнням нових форм громадсько-політичної активності. Учасники публічної сфери поступово вдосконалюють свої комунікативні навички, які потрібні для ефективної політичної участі, саме тому важливо дослідити різноманітні прояви онлайн-активізму, які мають громадсько-політичний мотив.

Отже, ми визначаємо громадсько-політичну онлайн-активність як усвідомлену, політично вмотивовану активність, яка дає можливість реалізовувати свої інтереси, а також може бути здійснена як на індивідуальному, так і на колективному рівнях в цифровій публічній сфері.

³ Слактивізм – (від англ. «активізм для ледачих»), синонім – «кліктивізм») – означає загальноприйняті дії, які відображають підтримку соціальної ініціативи, але потребують незначних зусиль.

1.3. Особливості інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності

Рівень розвитку суспільства та демократії характеризується якістю та диференційованістю соціальних інститутів, які в ньому з'являються, тобто ступенем та характером інституціоналізації. Освоєння принципів демократії йде поруч з освоєнням цифрової публічної сфери громадянами, вони взаємопов'язані та лежать в основі інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності.

У світовій соціології феномен соціальних інститутів та інституціоналізації досліджувалися тривалий час, і традиції досліджень поступово змінювали свої акценти. Так, інституційний підхід, який базувався на класичних теоріях О. Конта, Г. Спенсера, М. Вебера, Т. Парсонса, С. Ліпсета, Т. Веблена, поступово зіткнувся з неспроможністю прогнозувати масштабні інституціональні трансформації. Наслідком цієї кризи була поява неоінституціонального підходу, представниками якого є Р. Коуз, Д. Марч, М. Олсон, Д. Норт, Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, П. Дімаджіо та ін. Вивчення соціальних трансформацій посткомуністичного періоду також спричинило переосмислення цих категорій, що втілювалося зокрема у розробках таких українських соціологів, як Є. Головаха і Н. Паніна («подвійна інституціоналізація»), С. Макеєв («інституційні інкубуси»), В. Степаненко (інституціоналізація громадянського суспільства), О. Резнік (інституціоналізація громадянських практик).

Поняття інституціоналізації означає процес формування комплексу норм, настанов, формальних і неформальних правил, принципів, які регулюють різні сфери людської діяльності та системи ролей і статусів, що утворюють соціальну систему. У соціологічних словниках інституціоналізацію інтерпретують як процес, у перебігу якого соціальні практики стають достатньо регулярними і довготривалими для того, щоб їх можна було описувати в термінах інституту (Abercrombie et al., 1984/1994, p. 216–217; Bhushan, 2002, p. 140; Bruce & Yearley, 2006, p. 154).

Оскільки інституціоналізація як явище змінюється, набуваючи нових характеристик і функцій, логічно зробити висновки, що інституціональний підхід був актуальним для модерного суспільства, а неоінституціональний підхід став

актуальним для постмодерного, однак зараз суспільство стоїть на порозі метамодерну, що позначає новий цифровий етап розвитку суспільства, тож нова цифрова перебудова суспільства впливає на соціальні інститути та процес інституціоналізації. Тому важливо визначити інституціональні відмінності суспільств на різних етапах модерності, та на які інституціоналізаційні особливості варто орієнтуватися надалі в дослідженні (Гетман, 2022а, с. 93).

Інституціоналізація доби модерну виглядає саме як поява відповідних організацій, встановлення правил гри на різних інституційних полях у вигляді формальних, прописаних і письмово зафіксованих правил. Практики повсякденних взаємодій як підґрунтя соціального порядку теж мають вписуватися в регламенти, прописані формальними інститутами (Бевзенко, 2022, с. 55).

Якщо в інституційному підході інститути виступають як культурні та психологічні явища – норми, звичаї, звички, традиції, то в неоінституціоналізмі вони досліджують набір правових норм і неформальних правил, які склалися внаслідок взаємодії індивідів у процесі обміну, відповідно, соціальними інститутами є виборче право, конституційне право тощо. Та попри це, інституціоналізація доби постмодерну знаходиться в кризовому стані, формальні соціальні інститути перестають буди легітимними носіями порядку та істини (Бевзенко, 2022, с. 58).

Натомість інституціоналізація доби метамодерну відзначається синтезом, єдністю протилежностей, діалектикою організаційних та самоорганізаційних механізмів утворення, підтримання та зміни соціального порядку, який тримається не зовнішнім контролем, а шляхом внутрішньої атрактивності та тяжіння до самовідтворення, самореплікації. В той же час метамодерне суспільство щире, відкрите, холістичне, активне, а соціальна включеність акторів здійснюється через мережу та гру, тому відбувається гейміфікація практик взаємодії в рамках різних інститутів (Бевзенко, 2022, с. 69). Оскільки стрімкий розвиток інтернет-технологій відкриває необмежені можливості для саморозвитку та самореалізації й спричиняє виникнення нових видів діяльності людини, цифрове суспільство і суспільство метамодерну у багатьох сенсах тотожне. Передбачається, що політичне життя в метамодерному суспільстві буде ще тісніше пов'язане з культурою, ніж раніше, бо

нові технології та медіа стають єдиним середовищем як для окремих людей, так і для суспільних інститутів. Очікується, що політика може стати не тільки більш особистою, а й менш елітарною, що теж впливає на підвищення ступеня політичної інституціоналізації.

Інститути, як правило, трансформуються неформальними та поступовими шляхами, які важко вловити, якщо зосередитись виключно на формальній інституціоналізації. Є. Головаха & Н. Паніна зазначили, що «перспектива переходу українського суспільства до внутрішньо несуперечливої інституційної системи пов'язана з можливістю розвитку так званої «неінституційної» політики, що ґрунтується на активності самодіяльних соціальних рухів та організацій, що сприяють освоєнню неінституційного простору та формуванню соціального капіталу та нових форм демократичної правової, політичної, економічної та духовної культури. Оцінку потенціалу українського суспільства в даному контексті все ще не здійснено і на наш погляд є найбільш актуальною проблемою надалі вивченні процесів інституціоналізації в Україні (Головаха & Паніна, 2001, с. 22). Варто відзначити, що і через 20 років вона залишається відкритим дослідницьким питанням. Хоча тепер ми можемо відштовхнутись від базового розуміння, що соціальні потреби, власне як цінності й норми змінюються залежно від викликів часу, однак інститут повноцінно функціонувати може при умові, якщо буде забезпечений «всіма інституціональними атрибутами – легальністю, легітимністю та інституціональною інфраструктурою» (Головаха, Паніна, 2001, с. 10). Тож інституціоналізацію буде правильним розуміти як процес становлення та прийняття суспільством нових соціальних правил (законів, нормативних структур, традицій та ритуалів); створення організаційних структур, відповідальних за артикуляцію та порядок дотримання цих правил і складових; соціальну інфраструктуру інституціоналізованої поведінки; формування ставлення масових суб'єктів до соціальних правил та організаційних структур, що відображає згоду людей з цим інституційним порядком (Головаха & Паніна, 2001, с. 6).

В Україні довгий час політична інституціоналізація ускладнювалася амбівалентністю політичної культури українців, що характеризувалася «глибоко

суперечливими ідеалами й цінностями, в ній відсутня універсальна, спільна, колективна культура, а націоналістичний та демократичний коди, що змагаються між собою зумовлюють специфічну картину українського громадянського суспільства, перешкоджаючи його розвитку на шляху демократичних реформ (Бурлачук, 2018, с. 202). Окрім того, певний код поширюється і на характер соціальних інститутів. Для демократичного коду соціальні інститути працюють відповідно до законів, і взаємини в інститутах мають безособовий характер. Натомість для контрдемократичного коду соціальні інститути є ієрархічними, будуються на відносинах особистої відданості, обминаючи безособові та договірні зобов'язання. Демократична особистість формує відносини, ґрунтовані на довірі та відкритості, натомість контрдемократична особистість асоціюється із секретністю, змовницькими відносинами, з використанням обману та макіавеллівських розрахунків (Бурлачук, 2018, с. 188).

Низький рівень політичної активності й недовіру до влади соціологи пояснюють періодом соціальних трансформацій. Зокрема, О. Резнік стверджує, що у перехідних суспільствах участю у громадських організаціях охоплена невелика частка населення. Це пов'язано з тим, що інституційний контекст тривалих соціальних трансформацій і політичної нестабільності висуває на першій план короткострокову активність, не сприяючи розвитку колективних форм постійної громадянської залученості, які потребують від індивіда стабільного матеріального становища та часу (Резнік, 2019, с. 120).

Однак інститут політичної участі не єдиний, що перебував фактично в стагнації. Українське суспільство в цілому довгий час характеризували як аномійне, а дослідження демонстрували амбівалентність національної свідомості, яка лежить в одночасному «сподіванні людей на прості та рішучі дії з боку «сильної руки», покладанні повноти відповідальності на певну посадову особу і глибокій недовірі (і навіть зневаги) до демократичних процедур розв'язання суспільних проблем» з іншого боку (Рахманов, 2021, с. 285). Одночасно, скепсис і недовіра у ставленні до влади проєктується і на основні джерела інформації (ЗМІ та інтернет) та навпаки: недовіра до інформаційних каналів пов'язана з недовірою до владних інстанцій,

соціальних інститутів загалом. Зрозуміло, ці ефекти посилення взаємної невизначеності та підозр у сприйнятті й оцінці соціальних інститутів нелегко прорахувати, але вони очевидно присутні, зміцнюючи нестабільність у суспільних настроях і діях (Костенко, 2020, с. 105).

Низька залученість українців в громадські організації, рухи чи партії, низька зацікавленість політичною ситуацією, низька політична грамотність, і водночас великий процент недовіри до органів влади, політичних партій і політичних лідерів свідчили про кризу легітимності інститутів демократії. Повертаючись до концепції Л. Бевзенко, можемо за аналогією узагальнити, що інституційна криза притаманна як суспільству постмодерну, так і суспільству з тривалим переходом до демократії.

В той же час потрібно зазначити, що хід історичних подій та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій значно вплинули на політичну участь українців. Розрізняючи конвенціональні (традиційні) та неконвенціональні (нетрадиційні) форми громадсько-політичних практик, де до перших відносять достатньо рутинну поведінку, здійснювану через інституціональні канали, а до других – протестну поведінку, яка кидає виклик установленим інститутам і домінуючим нормам, варто наголосити, що «нові форми нетрадиційної політичної поведінки використовують для одержання соціальних вигод групами, яким бракує ресурсів» (Резнік, 2013, с. 99). Саме неконвенційні види активності, реалізуючи потреби громадян, набувають сталих форм відтворення і постійного застосування, що передбачає їх інституціалізацію. Зміна форм та норм активності легітимізують реформи й зміни в законодавстві, але цей довготривалий процес значною мірою залежить від освоєння громадянами публічної сфери.

За останні двадцять років, коли українці користуються інтернетом, змінилась і сама публічна сфера, і користувачі. Мережа стимулює розкриття інтерактивного потенціалу кожного учасника. По-перше, соціальні медіа безперервно створюють навколо кожної події чи об'єкта, гідних уваги, простір вільного колективного обговорення та інтерпретації, залучаючи в коло спілкування навіть пасивних юзерів. По-друге, цифрова ідентичність, вимагає постійного відтворення і будь-який досвід офлайн – прочитана книга, вдалий проєкт, участь у конференції, подорож – стають

предметом соціалізації і виносяться в публічний простір френдів. Виникає нова культура спільності (Наумова, 2021, с. 566).

Українська інтернет-аудиторія до широкомасштабного вторгнення росії налічувала 86% населення⁴, тобто в диджитал було 24,5 млн українців, але під час війни ця цифра зменшилась приблизно на 2 мільйони. В публічній сфері вже склалися певні норми, традиції, цінності і табу в онлайн-просторі. Говорячи мовою Д. Норта, користувачі розробили правила гри, які зменшують невизначеність, структуруючи повсякденне життя (North, 1990, р. 3). Коли користувач заходить в ту чи іншу соціальну мережу, він знає, які відмінності між аудиторіями, яка мова прийнятна для спілкування, що хоче отримати від користування мережі.

Оскільки дане дослідження інституціоналізації громадсько-політичної активності буде ґрунтуватися на засадах неінституціонального підходу Д. Норта, нижче наведені припущення, які слугують основою для подальшого практичного застосування підходу.

Д. Норт розрізняє між собою політичні організації (партія, міська рада тощо), які мають конкретну структуру і цілі, та інститути (неформальні відносини, норми, кодекси), які утворюють інституціональні рамки. Організації є агентами інституціональних змін, однак сам інститут функціонує як стійка структура взаємодії шляхом поєднання людського вибору та узгоджених обмежень або витрат. Інституціональні зміни впливають та реформування організацій.

Стале відтворювання різних форм громадсько-політичної онлайн активності забезпечують функціонування інститутів громадянського суспільства та політичної участі. Однак чи можна говорити, про її інституціоналізацію?

Д. Норт ввів в теорію поняття витрат за очікувану корисність (блага), наводячи як приклад аргумент щодо ціни за можливість висловлювати власні цінності та інтереси. Якщо ціна невисока, то вони займатимуть велике місце у виборі індивіда; але якщо ціна за вираження ідеологічних поглядів, норм чи переваг індивіда дуже висока, то вони відіграватимуть значно меншу роль у людській

⁴ Агенція «newage». (2022). «Дослідження «Digital 2022. New reality». URL: <https://newage.agency/uk/blog-uk/doslidzhennya-newage-2022-digital-rinok-ukraini/>. (Отримано 01.09.2022 р.)

поведінці (North, 1990, p. 22). За цією аналогією він наводить приклад з пошуком інформації. Якщо для вибору індивіда вся інформація буде доступна те тільки в плані відкритості, але й в плані її розумінні, то витрати за користування нею будуть нульові. Однак в сучасному складному світі з великим розгалуженням знань та рівнем її складності, і в той же час обмеженістю індивіда мати однаково великий досвід в різних сферах повсякденного життя, він вимушений звертатись до фахівців, консультантів, організацій, ЗМІ, лідерів думок за додатковою інформацією, сплачуючи витрати за її отримання. Для того, щоб знизити витрати потрібно розробити набір інституціональних угод для здійснення обміну, так формується інститут (Гетман 2022с, с. 23).

Чи може здійснюватися за цією логікою інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності у цифровій публічній сфері? Маючи низький рівень політичних, юридичних, правових, дипломатичних знань, актори делегують своє право здійснювати політичні рішення політичним організаціям (партія, парламент, президент). З розвитком публічної сфери і освоєнням її громадянами, почала збільшуватись політична активність у формі політичного дискурсу в публічній сфері (колективне обговорення, боротьба з дезінформацією, поширення інформації про корупційні схеми і зловживання владою тощо). Отже, можна припустити, що витрати за використання публічної сфери онлайн покривають отримувану користь, а витрати за використання послуг державних інститутів – не покривають. В той час, якщо використання онлайн не покриває очікувані блага – це свідчить про інертність громадян і небажання реалізовувати свої права. Якщо витрати на використання послуг державних інститутів не покривають очікувані блага – вони не ефективні, і набір інструментів для зменшення витрат не працює на користь громадян.

Хорошим прикладом є діяльність волонтерського руху особливо під час війни. В Україні волонтерські ініціативи в соцмережах (як-от «Повернись живим» чи Сергій Притула) довели, що громадянське суспільство може ефективніше мобілізувати ресурси, ніж державні органи. Люди жертвують гроші через соцмережі, допомагають армії й постраждалим швидше, ніж це роблять офіційні

інституції. Це приклад того, як громадсько-політична активність в онлайн-просторі частково замінює традиційні механізми.

В той же час громадяни дедалі частіше використовують цифрову публічну сферу для викриття корупційних схем. Наприклад, розслідування журналістів-розслідувачів («Bellingcat», «Слідство.Інфо», «Наші гроші») набувають широкого розголосу через онлайн-платформи. Це змушує владу реагувати, адже традиційні державні інститути часто ігнорують такі справи. Тут інституціоналізація проявляється у формі розвитку незалежних онлайн-структур, які частково заміщують функції державних органів.

В той же час активність в обговореннях або політичний консюмеризм, як форма онлайн-активності, має велике охоплення серед громадян. Все залежить від того, що рахувати витратами, адже це не тільки низька ціна входу в інтернет-простір, це наявність дозвілєвого часу, можливість опанувати цифрову грамотність, компетентність у політичному дискурсі тощо.

Наступним дослідницьким припущенням буде те, що необтяжена формальними контрактами публічна сфера онлайн дозволяє в однаковій мірі реалізовувати інтереси різних груп за своїми мотивами і сферою діяльності, однак чим вища транзакційна витрата онлайн-активіста, тим нижчою є ймовірність його участі. Оскільки неоінституціоналісти вважають головним чинником формування та еволюції інститутів легітимність їх у сприйнятті суспільством, а не юридичні приписи, встановлені державою. Тобто процес прийняття нових норм є незмінним, змінюються самі норми. Дослідження нових форм громадськості демонструє, що громадяни відкидають демократичні процеси та акторів і слабо підтримують загальні норми громадянства, проте вони беруть активну участь у політиці. З'ясувалося, що демократична участь реалізує експресивні та інструментальні цілі та зміцнює легітимність процесів ухвалення рішень, однак громадяни по-різному розуміють демократію, політичну участь та норми громадянства [Zorell, Deth, 2020: р. 2]. Так, незадоволеність діями влади змушує громадян замислитись, чи повинні вони далі діяти як «хороші громадяни», новою нормою стала підтримка популістських ідей, а також збільшується рівень недемократичних настроїв. Згідно з

результатами дослідження, чим більше громадянин налаштований проти демократії, тим менш значимі для нього норми «хорошого громадянина», і навпаки [Zorell, Deth, 2020: p. 16]. Припускаємо що для українців в умовах війни, щоб відчувати себе «хорошим громадянином» достатньо, наприклад, надіслати умовну суму грошей лідеру думок, який збирає кошти на армію, бо ця транзакційна витрата все одно потребує менше ресурсів, ніж бути грамотним та системним онлайн-активістом, тобто підкованим в цифрових, правових та політичних питаннях.

Дослідження базується на розумінні, що невеликі зміни формальних правил та неформальних обмежень поступово змінюють інституційну систему таким чином, що в ній складається зовсім інший набір альтернатив, ніж той, що був на початку (North, 1990, p. 68). Тому припускається, що активність навіть меншості онлайн-спільноти здатна впливати на інституційні перетворення, формуючи нові соціальні запити, які впливають на формування інституційних механізмів з боку держави еволюційним або революційним шляхом, тому що активісти будуть прагнути змінити «правила гри» для того, щоб зменшити свої витрати за право регулярної політичної участі.

Неоінституціональний підхід відкриває нові пізнавальні можливості для аналізу інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності, дозволяє висунути припущення, які дозволять просунутись зокрема в дослідженні особливостей реалізації інтересів різних груп в онлайн публічній сфері, специфіки взаємовпливів офлайн та онлайн-активності, нових інституційних механізмів регулювання відносин громадської активності.

Оскільки вся публічна сфера, а з нею і публічна інформація, і громадсько-політична активність перейшли в онлайн, логічними стали дії влади, яка здійснила ряд заходів для того, щоб забезпечити політичну інституціоналізацію цих процесів. В рамках е-урядування⁵ відбулася розробка низки е-інструментів для врахування громадської думки та реалізації громадської ініціативи, що містить електронний

⁵ Е-урядування (електронне урядування) — це форма організації державного управління, за якого відбувається активна взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з суспільством, людиною та громадянином, бізнесом за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. Е-урядування здійснюється згідно Постанови «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/150472>.

кабінет громадянина: звернення громадян, електронні петиції, запит на публічну інформацію, обговорення законопроектів, запис на засіданнях тощо. Так, наприклад, додаток державних послуг онлайн «Дія» можна вважати невід'ємною частиною смартфонів українців, адже в цьому році охоплення застосунку збільшилося ще на 10% й досягло позначки 84% (Кантар Україна, 2022). І хоча цей додаток можна розцінювати лише як покращення надання державою низки послуг, але воно відбулося в наслідок переходу громадян в цифровий простір. Окрім того, в самому додатку вже проводять опитування громадської думки, результати яких будуть враховуватись на вищому політичному рівні.

До останнього часу однією з ключових причин, через які ініціативи електронної участі не досягли очікуваного ефекту, є їхня слабка інтеграція в існуючі процеси прийняття рішень та повсякденні практики. Для того, щоб цифрові інновації могли трансформувати державне управління, вони мають стати інституціоналізованими, тобто бути включеними до організаційних структур та процесів. Тобто інституціоналізація – це процес, в ході якого електронна участь стає визнаною, рутинізованою та стійкою діяльністю (Randma-Liiv, 2022, p. 2).

На сучасному етапі розвитку України відбувається інституціоналізація нових форм взаємодії держави та громадянського суспільства, що реалізується, зокрема, через механізми електронного урядування. Однак окрім технічних передумов, ключовою умовою виникнення нових соціальних інститутів є поява та реалізація відповідної соціальної потреби.

З огляду на результати багаторічних досліджень Інституту соціології НАН України в українському суспільстві зросла потреба в самореалізації та реалізації демократичних політико-громадянських цінностей. За період 1991–2020 років статистично зросла суб'єктивна важливість ціннісних позицій, пов'язаних з державною незалежністю України, демократичним розвитком країни, свободою слова, демократичним контролем рішень владних структур, підприємницькою ініціативою, інтелектуальним розвитком, культурною компетентністю, цікавою роботою, соціальною рівністю, національно-культурним відродженням, участю у релігійному житті, участю у політичному житті (Ручка, 2021, с. 494). А під час

широкомасштабного вторгнення росії український потенціал, який роками накопичувався та збагачувався новими формами громадсько-політичної участі, нарешті може реалізуватися в стійких громадсько-політичних практиках.

Громадяни активно використовують цифрові інструменти для захисту країни, допомоги один одному та поширення корисної інформації. Дійсно можна навести велику кількість прикладів онлайн-активізму, які виникли під час війни. Зокрема, для інформування та координації використовують застосунки «Vachu.info», який допомагає збирати та передавати інформацію про пересування ворожих військ та «Київ Цифровий» – інформує про повітряні тривоги, надає карту укриттів та іншу корисну інформацію. Для боротьби з дезінформацією використовують бот «StopRussia», який допомагає блокувати пропагандистські канали та поширювати правдиву інформацію.

Окрім того, використовується велика кількість Telegram-каналів для поширення оперативної інформації, координації волонтерської діяльності, допомоги постраждалим та навіть в допомозі військовим. Соціальні мережі використовуються для пошуку зниклих людей, допомоги у евакуації та надання психологічної підтримки.

Водночас ІТ-армія України здійснює кібератаки на російські сайти та інфраструктуру, а хакери-активісти борються з пропагандою та поширюють правдиву інформацію серед російської аудиторії. А такі додатки як єППО є розробкою українських волонтерів, які вирішили допомогти бійцям на передовій знаходити та знищувати всю летючу зброю наших ворогів.

Волонтерські платформи також використовуються для збору коштів, організації гуманітарної допомоги та підтримки біженців. Таким чином збір коштів на «народний супутник», сотні тисяч заявок на «еВорог», збір підписів під петиціями про перейменування вулиць, боротьба з фейками, створення патріотичного контенту – все це свідчить одночасно і про ідеологічні зміни, і про зміни пріоритетів, і про легітимізацію онлайн-активності як форми громадсько-політичної участі, яка реалізує низку потреб громадян. Звісно наведені форми онлайн-активності не є прикладом високого ступеня формальної інституціоналізації,

однак наше дослідження націлене на спостереження за подальшою рутинізацією та унормуванням онлайн-активності, а також інституційної трансформації.

У воєнних умовах в Україні громадський активізм сформував концептуальну модель, що не лише має теоретичне обґрунтування, а й знаходить практичне втілення через три підсистеми: фронтову, тилову та закордонну. Кожна з них складається з громадського активізму онлайн- та офлайн-форматів, а також поєднує активізм організованого й стихійного типів (Хома, 2022, с. 270). Вочевидь онлайн-активізм є критично важливим елементом громадсько-політичної залученості в умовах війни, що забезпечує комунікацію та підтримку між громадянами, військовими, медіа, урядовими та неурядовими організаціями для спільної мети – вистояти і зберегти незалежність та суверенітет країни.

Важливо зазначити, що форми онлайн-активізму, які виникли під час війни, можуть з часом інституціоналізуватися. Наприклад, волонтерські ініціативи з допомоги армії можуть перетворитися на офіційні організації, а онлайн-платформи для координації допомоги можуть стати частиною державних програм. Так, наприклад, порівняльне дослідження в Сполучених Штатах Америки, Великій Британії, Франції та Канаді, яке вивчало взаємозв'язок між використанням цифрових медіа та волонтерством, свідчать, що сайти та соціальні медіа мобілізують як онлайн, так і офлайн волонтерство. При чому відвідання саме сайтів громадських організацій чи ініціатив має сильніший зв'язок з волонтерством, ніж використання соціальних медіа (Boulianne & Steen-Johnsen, 2023, p. 74). Це свідчить про те, що громадяни, які мають усвідомлену зацікавленість, безпосередньо звертаються до веб-сайтів у пошуках конкретної інформації. Водночас скролінг⁶ стрічки новин у соціальних мережах, як правило, не обумовлений чітко вираженим політичним мотивом, а радше є проявом ситуативної взаємодії. Про те навіть така пасивна активність може сприяти виникненню спонтанної волонтерської активності серед користувачів.

⁶ Скролінг (від англ. “scrolling”) — це спосіб навігації в цифровому інтерфейсі, при якому користувач за допомогою миші, сенсорної панелі або жестів пальцем прокручує (переміщує) вміст вікна вгору, вниз або вбік, щоб побачити приховані частини сторінки чи списку.

Отже, це дослідження спирається на припущенні, що громадсько-політична активність поступово переходить в онлайн і перебуває в процесі інституціоналізації онлайн-активності, що полягає в поступовому формуванні нових форм і каналів громадсько-політичної діяльності, зростанні її впливу та рівня залученості. У рамках цього процесу важливо розробити відповідні концептуальні рішення, зокрема створити аналітичний інструмент, який дозволяє досліджувати, як спонтанні та неформальні прояви громадянської активності в інтернеті набувають рис усталених практик, норм та організаційних структур.

У зв'язку з цим, узагальнюючи теоретичний матеріал, пропонуємо власне визначення: *інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності – це процес легітимізації та унормування практик повсякденної громадсько-політичної онлайн-активності, які відбуваються у диджиталізованій публічній сфері у вигляді формальних та неформальних видів онлайн-дій, метою яких є реалізація суспільних потреб та інтересів, а також власної суб'єктності громадян через здатність впливати на політичне життя країни.*

Висновки до розділу 1

У першому розділі було запропоновано теоретико-методологічні засади дослідження цифрової публічної сфери. Тож вона розглядається як сфера соціального життя, де громадяни активно взаємодіють через публічний дискурс і різноманітні форми громадсько-політичної активності, формуючи громадську думку, впливаючи на політичні процеси та сприяючи розвитку спільних цінностей і норм громадянського суспільства. Цифрова публічна сфера характеризується підвищенням інтенсивності комунікацій, розширенням доступу громадян до участі в політичному житті та зменшенням транзакційних витрат для реалізації громадсько-політичної активності, що дозволяє реалізувати процес інституціоналізації онлайн-активності.

Щоб унаочнити цей процес також було здійснено концептуалізацію громадсько-політичної онлайн-активності та визначені етапи її інституціоналізації: від офлайн-практик активізму до переходу в онлайн-простір. Тож говорячи про

громадсько-політичну онлайн-активність, ми маємо на увазі діяльність активних громадян, що направлена на розв'язання суспільно-політичних проблем в мережі інтернет, який охоплює великий спектр конвенціональних та неконвенціональних активностей.

Враховавши те, що теоретико-методологічні засади дослідження інституціоналізації змінюються відповідно до змін стану модерності суспільства, ми змогли переосмислити підходи до інституціоналізації та розробити концептуальну модель для пояснення цього процесу. Тож в даній роботі ми визначаємо інституціоналізацію громадсько-політичної онлайн-активності як процес легітимізації та унормування практик повсякденної громадсько-політичної онлайн-активності, які відбуваються у диджиталізованій публічній сфері у вигляді формальних та неформальних видів онлайн-дій, метою яких є реалізація суспільних потреб та інтересів, а також власної суб'єктності через здатність впливати на політичне життя країни.

Основні положення першого розділу дисертаційної роботи висвітлені в таких публікаціях здобувачки: (Гетман, 2022а), (Гетман, 2022b), (Гетман, 2022с).

РОЗДІЛ 2

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ОНЛАЙН-АКТИВНОСТІ

2.1. Детермінанти формування та розвитку громадсько-політичної онлайн-активності

У зв'язку із стрімким поширенням використання е-інструментів демократії, дослідження диджиталізації політичних процесів на сьогодні стало необхідністю. Залежно від розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дослідницький інтерес зміщувався від сумнівів у доцільності концептуального розрізнення офлайнової та онлайн-активності до питань чисельності користувачів та їх соціально-демографічної представленості, а з часом і до реальної можливості концептуалізувати громадсько-політичну онлайн-активність таким чином, щоб включити в перелік максимальну, але найбільш доцільну кількість форм.

Зважаючи на об'єктивні обставини, диджиталізацію можна вважати однією з найбільш впливових детермінант онлайн-активності громадян. Коли стало зрозуміло, що інтернет і різні застосунки, які він дає змогу використовувати, здатні залучити мільйони людей до значущої громадсько-політичної діяльності з істотними політичними результатами в реальному житті, соціологи почали детальніше вивчати різні форми онлайн-активності громадян.

Однією з особливостей громадсько-політичної активності онлайн є нерозвиненість інституційної структури участі, яка здебільшого реалізовувалася у стихійних формах. В той же час соціокультурні традиції, суспільні норми, соціально-економічні обставини також є важливими чинниками для онлайн-активності, і в українському контексті простежуються досить виразно. Також слід враховувати, що попри загальну інклюзивність інтернет-простору, процес диджиталізації не усуває соціальної нерівності, а натомість відтворює її в нових формах. Як наслідок, окремі соціальні групи залишаються з обмеженим доступом до цифрових ресурсів та можливостей онлайн-участі. Зокрема, досліджуючи соціальні

мережі як елемент цифрової публічної сфери, дослідники ведуть дискусії, щодо реальних можливостей, які вони дають, щоб виражати свої політичні переконання та інтереси. Ми схилиємося до думки, що самі по собі соціальні мережі не мають ані демократичної, ані антидемократичної природи (Tucker et al., 2017, p. 48), а радше створюють простір для реалізації політичних інтересів або конфліктів. Варто зазначити, що хоча політичні суб'єкти самі обирають, як використовувати цей ресурс, на їхні рішення впливають різні чинники громадсько-політичної онлайн-активності, які слід розглянути детальніше.

Диджиталізація всіх сфер життя актуалізувала питання інтернету як мобілізаційного чинника громадсько-політичної активності. Такі дослідники як В.Л. Беннет та А. Сегерберг (Bennett & Segerberg, 2012; 2023), М. Боссета (Bossetta, 2016/2023), К. Ваккарі та А. Валеріані (Vaccari & Valeriani, 2018), Р. Гібсон та Кантіюх (Gibson R. & Cantijoch M., 2013), а також Р. Саузерн (Gibson & Southern, 2020), К. Коц-Міхальська, А. Шифрін, А. Лопес, С. Буліанн, Б. Бімбер (Koc-Michalska et al., 2021) вважають, що інтернет дає нові можливості для об'єднання та координації людей, що спільно прагнуть до змін у суспільстві, і відкриває широкий доступ до ресурсів та комунікації, що раніше було б значно складніше досягти. Тобто інтернет-простір відкрив нові можливості для онлайн-мобілізації громадян і залучення у першу чергу до неконвенціональних форм громадянської активності, наприклад, використання лайків (інших емоджі) в мережі; поширення інформації; коментування публікацій. Сьогодні цифровий активізм є потужним чинником онлайн-мобілізації на міжнародному рівні. Його можна схарактеризувати як індивідуалізовані колективні дії (Micheletti, 2003, p. 34). Яскравим прикладом такого активізму є рухи #MeToo та #BlackLivesMatter, які по суті спонукали до колективної дії через е-інструменти незнайомих між собою громадян (Гетман, 2024а, с. 75).

Політичний мотив є наступним важливим рушієм громадсько-політичної активності. Такі дослідники як Дж. Екман та Е. Амно (Ekman & Amnå, 2012), С. Буліанн та К. Стін-Джонсен (Boulianne & Steen-Johnsen, 2023), Я. Сеочаріс, Ж. В. ван Дет та Дж. Мур (Theocharis et al., 2019) вивчають онлайн-активність саме як форму політичної участі (Theocharis, 2015, p. 4). В рамках цього підходу вважається,

що політична мотивація є достатньою умовою розгляду неполітичної діяльності як участі в політичному житті (van Deth, 2014, p. 359). А також вважається, що політична участь онлайн – це участь, яка покращує політичне життя молодих людей, полегшуючи їм освоєння більш складних форм політики і дозволяючи молодим людям підсилювати свій вплив (Kim et al., 2017, p. 914).

На жаль, досвід дослідження онлайн-активності досить складно систематизувати, адже в різних країнах використовують надзвичайно різний дослідницький інструментарій. Окремі дослідження свідчать про те, що політична участь в онлайн-середовищі значною мірою залежить від особистого відчуття ефективності (Oser et al., 2022). Як наслідок, ті, хто використовує онлайн-інструменти політичної участі, зазвичай ще менш репрезентують населення, ніж учасники традиційних форм політичної участі (Escher & Riehm, 2017; Theocharis & van Deth, 2018).

В Україні онлайн-активність не була широко поширеною, хоча її рівень поступово зростав з року в рік, що підтверджується статистичними даними про динаміку цифрової участі громадян у період 2013–2019 років. Поширення відбувалося за рахунок зростання доступу до інтернету, використанню соціальних мереж та участю в онлайн-кампаніях. Суттєве нарощування соціально-громадянської онлайн-активності порівняно з попереднім періодом продемонстрував 2015 рік дослідження. Поштовхом до таких зрушень стали буремні події в країні. Це і революція гідності, яка активізувала громадянську свідомість пересічних українців, і трагічні події у Криму та на Сході країни, пов'язані з анексією кримського півострова та військовими діями на Сході, які призвели до відчуження частини східного регіону країни (Бойко, 2019, с. 196). Надалі кількість українців, які використовують мережу із метою реалізації своїх соціально-громадянських потреб та інтересів поступово збільшується. А після повномасштабного вторгнення росії в Україну відбувся повторний сплеск залученості до різних форм онлайн-участі, зокрема підписання петицій та зборів коштів на армію. Ймовірно, ці форми демонструватимуть значно вищі показники

порівняно з попередніми роками, оскільки люди шукають альтернативні механізми впливу, керуючись потребою бути ефективними в громадсько-політичному житті.

В той же час, дослідження громадсько-політичної активності українців за кордоном також свідчать про те, що наявність онлайн-ресурсів не гарантує залучення, потрібен власний мотив. Згідно з результатами, думки респондентів про можливість впливати на політичне життя в Україні з-за кордону розділилися: 43% вважають, що можуть робити це на відстані, а 46% не бачать таких можливостей (Опора, 2023, с. 42). Зважаючи на те, що громадяни переважно мають вільний доступ до мобільного інтернету чи WI-FI, кожен з них вже сам обирає, якою мірою залучатися в громадсько-політичну активність. Ті, хто бачать можливості для власної онлайн-активності, часто називають такі способи як донати на ЗСУ (80%), поширення інформації про війну (69%), підписанні петицій (50%) (Опора, 2023, с. 43).

Мережева структура відносин між акторами, які беруть участь у політичних і громадських процесах теж є важливим чинником онлайн-активності. Так, наприклад, персоналізована онлайн-комунікація стала «сполучною дією» (connective action) для масових громадсько-політичних акцій та організованих колективних дій, однак вона не тотожна самим колективним діям. Її логіка базується на тому, що люди, які знайомі з практиками соціальних мереж у повсякденному житті й мають доступ до технологій у мобільних телефонах чи комп'ютерах, орієнтуються на персоналізовані дії (Bennett & Segerberg, 2012, p. 752). Результати аналізу роботи громадських організацій в інтернеті показали, що важливу роль для сполучної дії відіграє технологічна можливість обміну (sharing), мережеве спілкування, індивідуальні ресурси та ідентичність (Bennett & Segerberg, 2012, p. 760).

В Україні мережева концепція застосовувалась, щоб дослідити драйверів цифрових трансформацій публічного простору. Наразі виокремлені основні агенти цього процесу: знизу – активна е-громадськість, IT-спільнота; згори – владні структури; ззовні – міжнародні організації (Бойко, 2022, с. 206). Мережевий аналіз доречно застосовувати для дослідження активності соціальних мереж таких як, наприклад, Facebook. Так, Т. Брік здійснив соціологічний аналіз Facebook-сторінки

«Євромайдан» (листопад 2013 – травень 2014 рр.). По-перше, він з'ясував, що Facebook сторінка виступає вдалим інструментом для здійснення комунікації між людьми, що шукають можливості соціальної взаємодії. По-друге, можна припустити, що деяким людям регулярно подобаються певні записи, які вони позначають (like) чи розміщують у себе на сторінці. В такому випадку їх друзі бачать ці записи і також реагують на них. Відповідно відбір в мережу не є випадковим і залежить від структури дружніх зв'язків інших читачів. В результаті аналізу основних індикаторів комунікації було встановлено, що власне спілкування між людьми (comments) як елемент комунікації виникло набагато пізніше у часі, порівнюючи з обміном інформацією і маркуванням власної приналежності (share). Зменшення інтенсивності записів сприяло більш детальним обговоренням (Брік, 2015: с. 49).

В свою чергу *культурні чинники*, такі як політична культура, цінності, норми, ідеологія також актуальні в дослідженнях громадсько-політичної онлайн-активності. Аналіз культурних чинників допомагає розуміти, як культурні фактори та розвиток медіа впливають на громадську та політичну активність в онлайн-середовищі, яка в цілому роль інтернету та нових медіа в створенні та зміні політичної культури та громадянського активізму. Так, наприклад, Р. Шеффауер, М. Гоянес, Г. де Суньїга вивчають культурні аспекти медіа, зокрема, те, як інтернет та соціальні медіа впливають на споживання і створення медіаконтенту, а також на політичну активність громадян. Соціальні медіа розглядаються детермінантою змін рівня політичної дискусії, адже вони посприяли значному зростанню споживання політичних новин (Scheffauer et al., 2021, p. 649).

Окрім того, важливим для аналізу онлайн-активності є політична культура громадян. Адже рівень політичних знань, розвиток їх політичної свідомості безпосередньо впливають на політичну поведінку. Дослідження політичної участі сінгапурської молоді продемонструвало, що молоді люди, які частіше обговорювали політику і вибори в сім'ї та з однолітками, більше вмотивовані на офлайн-участь в таких політичних заходах, як мітинги та онлайн-заходи або участь в онлайн-форумах та активність у Twitter. Виявилось також, що читання новин в інтернеті чи

газеті сильніше впливає на онлайн-участь, ніж на офлайн. А чи не найцікавішим з результатів є те, що вища освіта матері суттєво впливає на політичну соціалізацію молодих людей (Hong & Lin, 2017, p. 64–65).

Реалізація соціального інтересу може бути втілена, якщо суб'єкт усвідомлює свою ціль і можливі наслідки своєї поведінки, яка буде радше свідомою, а не інстинктивною (Резнік, 2011, с. 63). Зокрема ідеологічні орієнтири громадянина сприяють зростанню його політичної зацікавленості та відповідно участі. Дослідження в Україні показали, що національно-демократичні сили є найактивнішими у політичному житті, тоді як громадяни без політичних уподобань мають найнижчий рівень громадянської активності (Дембіцький, 2017).

Соціальна нерівність також є важливим фактором громадсько-політичної активності онлайн, оскільки вона відображає різні аспекти доступу до ресурсів і можливостей для участі в політичних процесах в інтернеті. Передбачається, що люди з вищим соціальним статусом та більшими матеріальними ресурсами можуть мати кращий доступ до комп'ютерів, смартфонів та швидкого інтернету, і відповідно до ширшого доступу до інформації для аналізу політичних питань, впливу на політичні рішення та процеси через волевиявлення або відносини з політичними елітами. Дослідники Г. Алмонд і С. Верба висунули концепцію «ресурсної моделі», вважаючи, що головними детермінантами політичної участі є рівень освіти, доходу, стабільності життя. Тобто вони заклали основи для розуміння того, як індивіди вибирають різні форми участі на основі свого соціального статусу (Almond & Verba, 1963). Наприклад, у 2013 році вже 39% американців використовували онлайн-ресурси, щоб зв'язатися з чиновником, підписували петиції онлайн або висловлювалися на громадському форумі (в соціальних мережах чи блогах) (Smith, 2013, p. 3). Дійсно, дослідження підтвердили, що політична участь найбільш поширена серед добре освічених та фінансово забезпечених громадян, незалежно від того, як вона здійснюється — в режимі онлайн чи офлайн. На сайтах соціальних мереж відмінності, пов'язані з доходами, є меншими, але громадянська активність все ще найбільш поширена серед тих, хто має вищий рівень освіти.

Також виявилось, що на сайтах соціальних мереж особливо поширеною є політична участь серед молоді (Smith, 2013, p. 4).

Натомість С. Марієн, М. Хуге, Е. Квінтельєр, досліджуючи прояви нерівності в політичній участі, приходять до висновків, що інформаційно-комунікативні технології нівелюють будь-яку дискримінацію за статтю, віком, соціальним статусом та освітою, і надають можливість абсолютно всім громадянам, незалежно від статі, віку, рівня освіти та соціального статусу брати участь у політичному житті суспільства. Наприклад, підписувати електронні петиції, брати участь в дискусіях на інтернет-форумах, голосувати онлайн (Marien et al., 2010, p. 191).

Вочевидь питання співвідношення нерівності й доступу, які дає інтернет, досі є суперечливими, однак досвід цих досліджень варто вивчати й зіставляти з українськими реаліями. Наприклад, результати дослідження Я. Сеочариса, Ю. Мура та Ж. В. ван Дета в Бельгії показують, що участь в цифрових мережах є незалежною формою політичної участі, привабливою для політичного залучення молодих людей, які незадоволені демократією, мають низьку політичну довіру і низький рівень соціально-економічної безпеки (Theocharis et al., 2019, p. 46). Ті, хто частіше виявляє політичну участь у цифрових мережах — це критично налаштовані громадяни, які більше не довіряють інститутам представницької демократії, але водночас впевнені у своїй ефективності в соціальних мережах і здатності щось змінити, залучаючись до громадсько-політичного життя альтернативними шляхами. Вочевидь молодь, яка тільки здобуває певний освітній і фінансовий рівень, використовує інтернет як доступний і зрозумілий для них інструмент політичної участі.

Політична соціалізація також вважається важливим чинником онлайн-активності, адже узвичаєння в повсякденних практиках вільної дискусії та політичної зацікавленості має значний вплив на залученість індивіда у громадсько-політичне життя. Окрім того, деякі дослідження свідчать, що позитивний результат громадської активності спонукає громадянина бути ще активнішим. Онлайн-участь громадян може позитивно впливати на їхнє сприйняття легітимності місцевої влади. Якщо громадяни бачать, що їхні думки враховуються, вони більш задоволені роботою влади (Escher & Rottinghaus, 2023, p. 190).

Таким чином, варто застосовувати синтез всіх вищеназваних підходів, щоб найбільш комплексно розкрити об'єкт дослідження, оскільки і соціально-демографічний портрет громадсько-політичного онлайн-активіста, і його цінності, ідеологія, стиль життя мають значний вплив. Адже ще в 60-х роках минулого століття дослідники довели, що демократії підтримуються активною участю суспільства в громадянських справах, високим рівнем поінформованості про публічні справи та широко розповсюдженим відчуттям громадянської відповідальності (Almond & Verba, 1963, p. 562).

Завдяки дослідженням Інституту соціології НАН України ми можемо зробити екскурс у минуле та проаналізувати громадсько-політичну активність українців в 1991 році. Цей екскурс важливий з двох причин, по-перше, проаналізувати, як зароджувалась культура політичної участі в Україні, а по-друге, щоб прослідкувати, як активність трансформується і переходить в інтернет.

Дослідження Інституту соціології НАН України 1991 року демонструє, що найменш поширеною формою активності було відвідування зібрань політичних партій, тоді як найбільш популярними були читання про політику в газетах та розмови про політику (Резнік, 2011, с. 219). Це неконвенціональна (нетрадиційна) форма активності, яка, втім, має велике значення для розвитку демократії. Адже відчуття своєї компетентності дає змогу брати участь у суспільних справах, а увага до політичного життя органічно вбудовуються в систему громадянських обов'язків, яка в майбутньому може конвертуватися в залученість на вищому рівні.

А от в моніторингу Інституту соціології НАН України щодо громадсько-політичної активності українців у 2019-2020 роках вже представлено п'ятнадцять форм активностей, і дві з них стосуються активності онлайн: «Обговорював громадські та політичні проблеми у соціальних мережах» (в 2019 р. – 12,5%; в 2020р. – 8,9%) – це приклад неформальної активності і вона чисельно переважає формальну активність «Збирав підписи під колективним зверненням в інтернеті» (в 2019 р. – 3,7%; в 2020 р. – 3,1%) (Паращевін, 2020, с. 460). Однак більшість перерахованих форм активності так чи інакше реалізуються за допомогою онлайн-ресурсів, навіть якщо це не зазначено в опитувальнику. Скоріше за все лише така

активність як «носив символіку політичного характеру» реалізується лише офлайн. Оскільки в Україні відбувається стрімка диджиталізація всіх сфер життєдіяльності, не важко передбачити, що такі активності як громадські слухання, споживання чи бойкот товарів з політичних причин, збір коштів здійснюється не тільки офлайн, але й великою мірою в онлайн-спосіб. На сучасному етапі розвитку стає все більш очевидними, що інтернет-середовище стає домінуючою платформою для розвитку політичної комунікації, що веде до виникнення принципово нових каналів і способів комунікаційної взаємодії між індивідами, інститутами та владою. З цих причин і діяльність об'єднання співвласників багатоквартирного будинку також важко уявити без комунікації в чаті Viber чи іншого застосунку, а вступати в контакт з громадськими активістами чи представниками політичних сил через інтернет стало набагато простіше, і не потрібно годинами чекати в приймальні.

Практики двосторонньої політичної комунікації стають більш поширеними з року в рік. Тож опитування українців щодо того «У яких громадсько-політичних заходах ви брали участь протягом останніх 12 місяців?» важливо здійснювати регулярно, але із додатковими уточненнями про онлайн- та офлайн-діяльність, таким чином розширивши перелік відповідей.

Одночасно важливо додати, що практики контактування з владою довгий час мали невелике охоплення серед опитуваних, однак вони є найдавнішим інституціональним засобом взаємодії з владою. Ще з середніх віків на території України практикувалися звернення до князів, гетьманів, війтів, судів, губернаторів тощо. Контакткування з установами й організаціями є індивідуальною діяльністю, спрямованою на офіційних представників влади з метою отримання благ або врегулювання проблем для однієї особи чи для обмеженої групи людей. Звернення адресуються органам державної влади та місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форм власності, об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить розв'язання проблемних питань (Резнік, 2011, с. 49).

Участь у діяльності громадських організацій є прикладом інституціональної політичної участі, однак в Україні ця діяльність охоплює незначний відсоток людей.

Це одночасно пояснюється особливостями перехідного суспільства: патерналізм, недовіра до влади, соціальна ізоляція; та особливостям постмодерного суспільства, якому притаманна інституційна криза. Втім широкомасштабне вторгнення росії в Україну активізувало громадянську активність значної кількості українців. Це безумовно вплинуло на зміст та масштаби їхньої політичної участі.

Під час широкомасштабного вторгнення росії в Україну онлайн-активність стала ефективним засобом в протистоянні ворогу. У червні 2022 року, 84% мешканців України зазначили, що масштаби благодійності зростають, і вони помічають її стрімкий розвиток, 86% мешканців України стали благодійниками впродовж останнього року, третина українців волонтерили від початку повномасштабного російського вторгнення (Zagoriy Foundation, 2022). Однією з найпопулярніших форм громадянської активності були переказувати кошти на благодійність. З 2021 по 2023 рік найбільше зростає кількість благодійних організацій (на 43%). Кількість зареєстрованих волонтерів в Україні значно зростає після початку повномасштабного вторгнення, особливо з жовтня 2022 року (Єднання, 2024, с. 5).

Варто зазначити, що цифровізація відкриває безмежні можливості для політичної участі, але без потрібних навичок, знань та розуміння цінності наявних е-інструментів громадяни не зможуть повною мірою скористатися цими перевагами. Особиста компетентність та відповідальність становить ядро високої політичної культури, яка ґрунтується на цінностях солідарності, співробітництва, рівності прав, на дотриманні спільно встановлених правил, які поділяються більшістю спільноти. Зрозуміло, що подібний тип громадянської культури формується в суспільствах, які мають досвід тривалої діяльності демократичних інститутів і громадянського суспільства в тому числі (Наумова, 2018, с. 55). Низька довіра до влади та урядових установ також не сприяє залученню до конвенціональних видів активності. Та в той же час, збільшення участі у неконвенціональних видах участі збільшує загальну обізнаність громадян, підвищує рівень залученості, знижує рівень популізму.

Отже, зарубіжний досвід важливий для вивчення, щоб за можливості досліджувати громадську-політичну активність онлайн відповідно до останніх

теоретико-методологічних здобутків та емпіричних відкриттів. Залежно від розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дослідницький інтерес зміщувався від сумнівів у доцільності концептуального розрізнення офлайн та онлайн-активності до питань чисельності користувачів та їх соціально-демографічної представленості, а з часом до реальної можливості концептуалізувати громадсько-політичну активність таким чином, щоб включити в перелік максимальну, але найбільш доцільну кількість форм. Окрім того, запит на такі дослідження зростає, тож вони проводилися в багатьох країнах світу. Для аналізу результатів досліджень громадсько-політичної активності в різних країнах та в різні роки почали використовувати метааналіз. Тобто статистичний аналіз, який поєднує результати багатьох наукових досліджень. Останніми роками він став трендом в науковому просторі, і його дедалі частіше використовують як спосіб підвищення доказовості результатів. Можна навести ще один приклад метааналізу наявних досліджень, що аналізують, як політична ефективність стосується онлайн- та політичної участі офлайн. Було проаналізовано 48 релевантних досліджень зі 184 показниками та 51 860 респондентами, проведених у період з 2000 до 2016 року у 28 країнах. Результати надають підтвердження того, що онлайн-участь так само пов'язана з політичною ефективністю, як і офлайн-участь, і сила цього зв'язку для онлайн-політичної участі є стабільною в різних країнах. Головним завданням досліджень було дізнатися, чи вважають люди, що їхні політичні дії в інтернеті є ефективним способом залучення в політичні процеси (Oser et al., 2022, p. 607). Автори вкотре підтвердили: що політична участь онлайн не замінює офлайн-участь, але значно сприяє політичній залученості громадян; що офлайн-участь сильніше пов'язана із соціально-економічним статусом порівняно з онлайн-участю; що молодь значно активніша в онлайн-просторі. Також результати дослідження показали, що віра у свою здатність впливати на політичні процеси однаково тісно пов'язана як з онлайн-формами, так і з офлайн-формами політичної участі. Проте в країнах з усталеними демократіями (прозорі вибори, свобода слова та сильне громадянське суспільство) громадяни менше схильні до офлайнових форм політичної участі (Oser et al., 2022, pp. 623–624).

Зростання кількості громадян, які обирають онлайн-простір для громадсько-політичної активності, обходячи традиційні інституції, та розширення спектра інструментів для онлайн-участі в політичному житті демократичних держав свідчать про актуальність дослідження нових форм онлайн-активізму. Нижче буде представлено детальний огляд різноманітних способів онлайн-активізму, що існують на сьогодні.

2.2. Способи та форми прояву громадсько-політичної онлайн-активності

Завдяки своїм технічним можливостям інформаційного обміну інтернет відіграє особливе значення в соціально-політичній сфері. Інформаційно-комунікаційні технології сприяють широкому залученню громадян до діяльності різних соціальних інститутів, організовується взаємодія громадян із владною елітою, формується культура публічного діалогу тощо. Оскільки громадянське суспільство є динамічною сферою автономної соціальної самоорганізації, воно активно залучає багато різних суб'єктів як формально, так і неформально організованих на основі спільних цінностей, поглядів, норм чи інтересів, які готові діяти для їх спільного чи суспільного блага. Як наслідок такої суспільної взаємодії, формується ліберальна демократія.

Однією з інституційних умов ліберальної демократії є дотримання таких громадянських прав, як свобода асоціацій, свобода зборів і свобода слова, а також конституціоналізм, що забезпечує правову та інституційну основу громадсько-політичної активності. За умов сприятливого політичного устрою для активістів залишається лише реалізувати свої конституційні права і свободи, усвідомивши власну роль, а також цінності та інтереси, які вони готові відстоювати. У широкому розумінні громадянська активність означає багато різних форм добровільної участі: на індивідуальному та груповому рівнях; інституціоналізованих та неінституціоналізованих (Pietrzyk-Reeves, 2022, p. 1346). Як зауважує Д. Петрик-Рівз, суть концепції громадянського суспільства є нормативною, оскільки вона розглядає автономну соціальну самоорганізацію як цінність, однак досліджувати її варто в рамках динамічного підходу, оскільки настрої й тенденції в суспільстві постійно

змінюються (Pietrzyk-Reeves, 2022, p. 1350). В свою чергу диджиталізація ще більше прискорює соціальні зміни, тож окремою сферою наукових дискусій стали способи використання цифрових мереж як політичної активності. Це ставить перед дослідниками питання про ефективність традиційних моделей демократії. Зокрема розвиток цифрової публічної сфери з часом міг призвести до розвитку деліберативної демократії. Однак на сьогодні здійснений аналіз особливостей та напрямів критики теорії деліберативної демократії у сучасній політичній науці довів, що для неї характерним є широкий простір дискурсивного поля, позначеного елементами невизначеності. Традиційними тематичними панелями критичного дискурсу деліберативної демократії є: по-перше, її позиціонування як надто ідеалістичної моделі; по-друге, процедури та процес вироблення політичного консенсусу в процесі деліберації; по-третє, (де)мотивація політичної участі громадян в процесі розгортання інституціолізованих практик деліберації; по-четверте, визначення ролі та значення політичної компетентності громадян для досягнення мети процесу деліберації та забезпечення ефективності функціонування демократичних політичних систем (Ротар, 2024, с. 247).

Можливо, ці проблеми є наслідком того, що онлайн-активність ще не набула повної інституціоналізації, а цифрова публічна сфера переживає кризу. Інформаційні війни та широкомасштабне вторгнення створюють умови для поширення дезінформації, маніпуляцій та пропаганди, що підриває довіру до онлайн-платформ. У таких умовах, формування обґрунтованої громадської думки та ефективна деліберація стають надзвичайно складними завданнями.

Майбутнє деліберативної демократії в цифровому просторі залежить від здатності суспільства подолати ці виклики. Необхідно розробити нові механізми для боротьби з дезінформацією, забезпечити прозорість та сприяти конструктивному діалогу в онлайн-просторі. Важливим є також розвиток цифрової грамотності громадян, щоб вони могли критично оцінювати інформацію та брати участь у цифровій публічній сфері. Лише за таких умов, вона зможе стати простором для розвитку деліберативної демократії.

Отже, це ще один привід більш детально досліджувати поширеність громадсько-політичної онлайн-активності. Зокрема вивчення способів її реалізації дало розуміння, що перш за все відрізняється ступінь залученості користувачів інтернету в комунікативну взаємодію. У цьому контексті виділяють такі рівні залученості як: *пасивний* – актори не генерують інформаційного наповнення і лише спостерігають за ходом комунікації інших, не беруть участі в обговоренні, користуються контентом, створеним іншими, і при цьому не висловлюють свого ставлення; *реактивний* (ситуативний) – комуніканти відстежують хід комунікації, шукають потрібну їм інформацію, споживають інформаційні продукти інших учасників, інколи (ситуативно) висловлюють своє ставлення до предмета обговорення, приєднуються до тієї чи іншої думки, застосовуючи ті чи інші комунікативні практики; *проактивний* – суб'єкти взаємодії генерують нові смисли, створюють та поширюють інформацію, висловлюють своє ставлення, реагують на думку інших суб'єктів взаємодії (Краснякова, 2017, с. 205).

Окрім того серед науковців існують суперечки щодо того, які способи онлайн-активізму вартують поглибленого вивчення, а які не варті через свій низький соціальний ефект. Так, наприклад, думки різняться щодо того, чи можна розцінювати такі дії, як лайк під політичною новиною чи репост політичного мему у вигляді фото-колажу в термінах політичної участі. Однак, науковці більшою мірою погоджуються, що політична мотивація є достатньою умовою розгляду неполітичної діяльності як участі в політичному житті (Theocharis, 2015, р. 10).

Досліджуючи цифрове громадянське суспільство, ми можемо розглядати його діяльність безпосередньо як публічний дискурс – тобто систему смислів, ідей, наративів, схвалення чи не схвалення певних дій влади, посилення популізму, пропаганди тощо. Деякі дослідники класифікували навіть онлайн-дискусії як форму пасивної участі. Однак із поширенням цього виду онлайн-активності постала теза про хибність такої класифікації, оскільки ця діяльність вимагає когнітивних ресурсів, уваги та залученості, тому визначають її як «партисипативну» і передбачають її реальний позитивний вплив на розширення кола політично

активних громадян, які уникають традиційних шляхів політичної участі (Gibson & Cantijoch, 2013, p. 714).

В той же час можна аналізувати самі практики громадянської активності, які в різних дослідженнях можуть мати різні визначення. У сучасних публікаціях все частіше можна зустріти низку синонімічних термінів, які презентують прояв активістських рухів у соціальних мережах, наприклад, «слактивізм» чи «кліктивізм». В даному дослідженні *слактивізм* розглядається як недорогий онлайн-активізм із низьким рівнем ризику (Lee & Hsieh, 2013, p. 811), я схиляюся до висновків, що поєднання унікальних інструментів зв'язку соціальних медіа з активізмом і просоціальною поведінкою є потужним унісоном (Fatkin & Lansdown, 2015, p. 18). Тобто слактивізм – це усвідомлена і вмотивована онлайн-активність з низькою транзакційною витратою.

Соціальні мережі слугують важливим інструментом у формування обізнаності про соціальні проблеми, адже громадяни залучаються до соціальних мереж і отримують інформацію про проблеми, які існують у суспільстві. На основі аналізу онлайн-активності державні та неурядові організації можуть використовувати соціальні медіа для підвищення обізнаності про будь-яке питання, яке потребує уваги громадян. Тож лайк або дизлайк може свідчити одночасно і про те, що громадянин ознайомився з інформацією, і про його позитивне чи негативне ставлення до неї.

До способів онлайн-активізму можна віднести способи *поширення (share) інформації* такі, як наприклад, репост чи використання хештегів. Хештег (#) – це запропонована система маркування тем у мікротексті для об'єднання постів. Хештег у Twitter був створений як метод категоризації для сортування твітів за темою, проте зараз він використовується набагато ширше (Рябова, 2019, с. 129). Технічна можливість поширювати інформацію сприяє іншим видам онлайн-активності, наприклад, зборам грошей чи гуманітарної допомоги. Саме завдяки простоті та ефективності такого маркування, як хештег, він став невід'ємною частиною цифрової публічної сфери. Хештеги перетворилися на потужний інструмент для

мобілізації громадської думки та організації онлайн-акцій, що призвело до появи такого явища, як хештег-активізм.

Хештег-активізм визначається як засіб за допомогою якого соціальний рух може презентувати себе і боротися за бажану структуру, переконати широку громадськість у своїй справі, залучити нових членів і мобілізувати своїх прихильників (Tufekci, 2013, p. 849). Одночасно хештег розглядається як механізм мобілізації суспільної уваги (Wang et al., 2016, p. 862). Так, наприклад, хештег #SlavaUkraini став найпоширенішим не тільки в публічній сфері України, а в цілому світі. Зокрема після загальновідомого розстрілу росіянами українського полоненого воїна, останніми словами якого були «Слава Україні», поширення відео з цим хештегом за добу охопила майже 100 тисячну аудиторію. Користувачі соціальної мережі використовують їх, щоб наголосити на трагедії вбивства полоненого. Мережа реагує на черговий доказ російської агресії стосовно українців, обговорюючи та поширюючи інформацію (Борисіхіна, 2023).

Коментування онлайн-контенту мало досліджуване явище, однак для нашого дослідження цей вид активності є надважливим. Оскільки онлайн-активність відбувається саме в цифровій публічній сфері, яку ми розглядаємо як комунікативне середовище, створене для обговорення актуальних суспільних питань та реалізації суспільних інтересів, то коментар варто вважати видом громадсько-політичної залученості. Важливо зазначити, що в даному дослідженні увага фокусується на коментуванні контенту присвяченому громадсько-політичним питанням. Коментування – це інструмент обміну громадської думки та суспільного діалогу.

В свою чергу використання власних цифрових соціальних мереж для *створення політичного контенту* є прикладом індивідуалізованої форми політичної участі онлайн, яка потребує найбільших транзакційних витрат. Характер та структура публічного дискурсу будь-якого суспільства є функцією носія дискурсу. Від активності та змісту, який вкладає носій залежить хід суспільних трансформацій.

Останні дослідження свідчать, що політична участь онлайн – це не просто цифровий аналог офлайн-участі. Вона залежить від платформ, що сприяють

експресивним формам активності, політичним дискусіям і споживанню новин (Ruess et al., 2021, p. 1507). Вочевидь громадсько-політична активність онлайн, що відбувається в цифровій публічній сфері, здійснюється за правилами публічної сфери (відкритість, діалог, використання аргументів тощо), а обговорюються ті суспільно-політичні теми, які є найгострішими в суспільстві.

В цілому ми можемо сказати, що громадсько-політична онлайн-активність – це усвідомлена, політично вмотивована активність, яка може бути здійснена як на індивідуальному, так і на колективному рівнях, з різним ступенем залученості (пасивною, реактивною, проактивною) та рівнем транзакційних витрат, а також реалізована в різні способи (емоджі, хештег, репост, публікація власного контенту).

Розвиток інтернету як основного компонента інфраструктури інформаційного суспільства є драйвером суспільних трансформацій. Інтернет-середовище стає все більш популярним для задоволення різноманітних інформаційних потреб, таких як отримання освіти, споживання та пошуку розваг, а також для участі в громадсько-політичному житті, зокрема онлайн-голосуваннях, громадських обговореннях та поширення політичних поглядів. Завдяки цифровій публічній сфері значна частина українського суспільства отримує нові можливості для самоорганізації, впливаючи на процеси прийняття політичних рішень. Це зумовило необхідність в науковому дослідженні цих процесів з метою прогнозування розвитку політичної сфери, громадянського суспільства та демократії в цілому. В цьому контексті дослідження різних форм громадсько-політичної активності є надзвичайно важливою.

Громадянська активність зазвичай починається з ініціативних дій, які згодом можуть перерости в сталі практики. Саме тому, враховуючи різницю між спонтанною активністю та усталеними практиками, за характером дії та типом суб'єкта громадянської активності було заведено розглядати три види практик: громадсько-політичні практики, які передбачають як індивідуальні так і тимчасові колективні форми дії у громадсько-політичній сфері з метою тиску на політичні інститути задля майбутніх змін; практики контактування громадян з установами й організаціями, які передбачають здебільшого індивідуальне звернення до установ

здля реалізації та відстоювання власних інтересів; кооперативні (колективні, організаційні) практики громадян, які є систематичними діями людей, які добровільно об'єднані в асоціації задля спільної реалізації та тривалого просування свої інтересів (Резнік, 2011, с. 46).

В свою чергу Дж. Екман та Е. Амна представили категорію політичної участі як багаторівневу матрицю, що включає низку структурних елементів. Науковці виділили преполітичний компонент – соціальну залученість і громадську активність, – а також власне політичну участь, яку вони ділять на процедурну (формалізовану) участь і політичний активізм. Вони розділили явні та латентні форми громадсько-політичної залученості. До явних вони відносять формалізовану політичну участь, включаючи протест, а до латентних різноманітну неформальну громадську активність (Ekman & Amna, 2012, р. 283). Науковці підкреслюють, що їхня модель не є ієрархічною і не відображає причинно-наслідкових зв'язків, а спрямована на узагальнення різних типів соціальних і політичних практик. В їх концепції політична участь – це всі дії, які направлені та те, щоб змінити політичні результати (Ekman & Amna, 2012, р. 294). Петиції, офіційні звернення, голосування чи референдуми, членство в партії чи громадській організації вважаються формалізованою політичною участю. Нетрадиційна політична участь включає страйки, бойкоти та інші види протестної поведінки, а також споживчий активізм.

На сьогодні нові дослідження фіксують зміни форм політичної участі та їх класифікацію. Науковці виходять за межі ранніх розмежувань між традиційною та нетрадиційною, політична участь тепер проявляється у широкому спектрі індивідуалізованих, творчих, експресивних та повсякденних форм залучення до суспільних та політичних питань (Theocharis et al., с. 31).

Через зручність та доступність для користувачів нові диджиталізовані форми участі замінюють традиційні (конвенційні) форми так, як участь у виборах, партійна приналежність, політичні мітинги. Вони також формують виклики для державних службовців, вимагаючи встановити діалог на рівних умовах. Перш за все тому що у віртуальному інтернет-просторі є чимало форм зворотного зв'язку і способів залучення громадян у суспільно-політичні процеси. Інтерактивні форми інтернет-

комунікації (блоги, мікроблоги, лінкблоги, соціальні мережі, вікі, сайти, обмін контентом на форумах, чатах, у дискусійних групах) створюють сприятливі умови для участі громадян у вирішенні проблем суспільства, обстоювання своїх прав і свобод.

В Україні на сьогодні можна нарахувати понад тридцять форм громадянської онлайн-участі. Серед конвенційних форм популярними формами є інтернет-голосування (вибори, референдуми, політичні інтернет-опитування), які фіксують волю громадян – користувачів інтернету, а також конвенційними формами інтернет-комунікації вважаємо онлайн-участь у віртуальних з'їздах, конференціях політичних партій, громадських організацій, об'єднань; засіданнях, сесіях місцевих і державних органів влади; публічні обговорення документів, проєктів, бюджету; електронні публічні консультації; дебати в онлайн-режимі; онлайн-конкурси проєктів; грасрутинг (створення ініціативних вебгруп, асоціацій із метою захисту та реалізації громадських прав та ініціатив); створення інтернет-видань, сайтів, блогів, сторінок у соціальних мережах; створення блогів, мікроблогів, лінкблогів; краудсорсинг (спільне розв'язання проблем і втілення проєктів); краудфандинг (збір коштів спільними зусиллями); громадська експертиза у віртуальному просторі; громадянський контроль за виконанням прийнятих рішень; законодавчі ініціативи.

Неконвенційними формами громадянської (політичної, соціальної) участі/активності користувачів інтернету є такі: сплоги (створення сайтів-клонів для поширення контенту з метою маніпулятивного впливу на інтернет-спільноту); поширення чорного PR; астротурфінг (маніпуляції суспільною думкою, створення міфів, неіснуючого іміджу або образу в інтернет-просторі); мережевий тролінг; гейтерство (дискусії, в основу яких покладено неправду, обман, провокаційні заяви, що супроводжується створенням відповідних неправдивих коментарів); гакерські атаки на офіційні сайти державних і місцевих органів влади; віртуальні страйки; комп'ютерний тероризм – незаконне втручання в комп'ютерні мережі, викрадення та привласнення непублічної інформації (Краснякова, 2019, с. 191).

В свою чергу Н. Бойко запропонувала наступну систему індикаторів для дослідження громадсько-політичної онлайн-активності:

1) показники онлайн-активності з використанням формалізованих е-інструментів: отримання електронних державних послуг (електронна реєстрація, електронна довідка, електронна черга тощо); підтримка або створення електронних петицій; звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (електронні звернення, електронні скарги тощо); запити до органів влади з проханням надати публічну інформацію (електронні запити); отримання інформації щодо звітності про фінансовий стан та фінансові операції чиновників (електронні декларації); отримання інформації про діяльність представників органів влади на посадах (електронні звіти); отримання інформації про результати проходження різноманітних конкурсних проєктів, тендерів на закупівлю товарів або послуг державними установами, витрачання державних бюджетних коштів (електронний бюджет, електронні тендери, електронні закупівлі в системі ProZorro);

2) неформалізовані показники громадянської е-активності: отримання інформації на сайтах різних державних і недержавних організацій; відстежування новини суспільно-політичного життя; читання блогів, сторінок політиків, громадських діячів; висловлювання своїх думок, пропозицій, зауважень в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо; коментування публікацій з соціальних, суспільно-політичних питань; обговорення на форумах, конференціях, в соціальних мережах актуальних питань соціально-політичного, громадського життя; ініціювання або підтримка соціальних заходів, до яких залучаються користувачі мережі (допомога АТО, переселенцям, хворим, протестні акції проти незаконної забудови тощо) (Бойко, 2020, с. 111).

Огляд існуючих класифікацій форм громадсько-політичної активності (зокрема поділ на інституційні та неінституційні, формальні та неформальні, конвенціональні та неконвенціональні) засвідчив концептуальну багатоманітність підходів до типологізації участі. З метою систематизації різних типів громадсько-політичної онлайн-активності та кращого розуміння їх особливостей доцільно розмежувати формальні та неформальні практики за низкою ключових критеріїв (*табл. 2.1*).

Таблиця 2.1

Основні відмінності між формальною та неформальною громадсько-політичною онлайн-активністю

Критерії	Формальна громадсько-політична онлайн-активність	Неформальна громадсько-політична онлайн-активність
Інституційна належність	інституційні або формалізовані практики	неінституційні або ситуативні практики
Нормативність	регламентовані законодавчо або процедурно	засновані на звичаях, нормах спільноти
Рівень формалізації	високий	низький або ситуативний
Легітимність	визнані в першу чергу державними чи міжнародними інститутами	визнані в першу чергу учасниками цифрової публічної сфери
Інституціоналізація	через офіційне унормування, легітимізується зверху вниз	через поширення та легітимність серед громадян, впроваджується знизу вверх
Транзакційні витрати	часто вищі	зазвичай нижчі
Приклади	е-петиції, е-звернення	блогінг, меми, флешмоби, краудфандинг

Варто зазначити, що формалізовані види онлайн-активності, які реалізуються в межах представницької ліберальної демократії, є важливими для громадян, оскільки вони фактично виконують роль державних послуг. Однак ці послуги в першу чергу сприяють легітимізації існуючої системи державного управління через цифрові інструменти електронного урядування. В свою чергу неформальна громадсько-політична онлайн-активність дає змогу громадянам реалізовувати свої інтереси через публічні обговорення, формування громадської думки, організацію онлайн-рухів і досягнення спільних цілей за допомогою індивідуальних або колективних дій.

Ці два різні підходи до онлайн-активності відображають протилежні напрямки впливу: перший, спрямований «згори вниз», легітимізує владу через формалізовану участь громадян в державотворенні; другий, спрямований «знизу вверх», легітимізує політичну онлайн-участь і є основою партисипаторної демократії. Ці напрямки може об'єднати деліберативна демократія, створюючи баланс між формалізованою взаємодією влади та громадян і вільною участю у громадсько-політичних процесах. Цей тип демократії передбачає формування публічної сфери,

яка забезпечує автономність громадянської політики через створення асоціацій та легітимізацію публічного дискурсу, у межах якого досягається суспільний консенсус і реалізуються спільні інтереси. Отже, дослідження громадсько-політичної активності водночас дозволяє діагностувати стан демократії в суспільстві.

Окрім великої кількості форм громадсько-політичної активності, фіксується поява комплексних форм онлайн-активізму, які поєднують у собі різні способи й форми, які можна назвати *кросформатні види*. Наприклад, політичний гумор, який здебільшого включає створення контенту (меми, сатиричні відео), та спрямований на поширення інформації та вплив на громадську думку через жартівливий, але політично значущий контент.

У зарубіжних дослідженнях громадсько-політичної онлайн-активності було виявлено, що соціальні мережі та інші онлайн-платформи можуть стати потужним інструментом для мобілізації громадськості. Наприклад, останні роки дуже поширеною стала така інтернет-технологія, як подкастинг. Через сплеск інтересу до подкастів дослідники вирішили виявити їхній вплив на онлайнове та офлайнове політичне життя, опитавши слухачів подкастів у 38 країнах світу. Популярність подкастів виникла через недовіру до офіційних ЗМІ. Громадяни різних країн дедалі частіше для отримання інформації звертаються до неофіційних чи неінституційних джерел, так подкасти стали важливим простором для обміну думками в Туреччині, Мексиці та Південній Кореї (Sang et al., 2023, p. 1402).

Нижче розглянуто різноманітні прояви онлайн-активізму, зокрема *кросформатні види*, що поєднують елементи різних форм взаємодії. Завдяки високій швидкості поширення такі форми онлайн-активності становлять значний інтерес для наукового аналізу, що зумовлює необхідність їхнього детальнішого розгляду.

Відстежування новини суспільно-політичного життя є найпростішою формою онлайн-активності, оскільки вимагає мінімального залучення ресурсів – як когнітивних, так і часових. Найбільший клопіт при пошуку новин зводяться до вибору джерела інформації та витрат часу на ознайомлення з матеріалом. Однак

сучасні алгоритми соціальних мереж і новинних агрегаторів ще більше знижують ці витрати, автоматично підбираючи релевантний контент відповідно до уподобань користувача. З огляду на легкість цієї онлайн-активності, в Україні вона є найпоширенішою, зокрема згідно з даними моніторингу Інституту соціології в 2019 році 41,6 % респондентів здійснюють цю онлайн-активність (Бойко, 2020, с. 197).

Зарубіжний досвід дослідження відстежування новин набагато більший, і здебільшого дослідники приходили до висновків, що недивлячись на те, що ознайомлення з новинами проста онлайн-активність, вона в цілому дуже ефективна для демократії, оскільки збільшує політичний інтерес громадян та збільшує залученість до більш складних видів активності (Salado et al., 2023, p. 10). Нові концептуалізації розглядають пошук інформації як активну політичну участь (Kim & Hoewe, 2020, p. 1).

Однак науковці все більше стурбовані тим, як мінливе медійне середовище може сприяти розриву між тими, хто звертає увагу на новини, і тими, хто цього не робить, і чи можуть такі розриви загрожувати процесам представницької демократії. Дослідники також фіксують втому та відмову від перегляду новин з різних причин. Проте не дивлячись на мотиви, це однаково негативно впливає на рівень політичної участі (Toff & Kalogeropoulos, 2020, p. 385).

Найсвіжіші дослідження свідчать, що у сучасному, мережевому інформаційному середовищі випадкове ознайомлення з політичними новинами часто теоретично розглядається як корисне для демократії, зокрема, через стимулювання політичної участі. Використовуючи дані крос-національного опитування з понад 28 000 респондентів з сімнадцяти країн, дослідники розрізнили випадкове ознайомлення першого рівня (тобто просте сканування випадково зустрінutoї інформації) та випадкове ознайомлення другого рівня (тобто усвідомлена обробка випадково зустрінutoї інформації) (Matthes et al., 2025: p. 1). З'ясувалося, що випадкове ознайомлення першого рівня негативно корелювало з політичною участю, здійснюваною через соціальні мережі, тоді як випадкове ознайомлення другого рівня позитивно пов'язане як з участю в соціальних мережах, так і з офлайн-участю. Крім того, з'ясувалося, що зв'язок між випадковим

ознайомленням першого рівня та офлайн-участю ставав значно сильнішим у розвинутих демократіях. Загалом, результати свідчать про те, що роль випадкового ознайомлення першого рівня в участі залежить від поточного якісного стану демократії. Дослідники прийшли до висновків, що в подальших дослідженнях слід відійти від загальних показників випадкового ознайомлення, які охоплюють як просте сканування інформації (швидке читання з метою пошуку конкретних фактів), так і глибшу її обробку. Випадкове ознайомлення першого рівня може демонструвати абсолютно різні зв'язки з участю в соціальних мережах та офлайн-участю порівняно з випадковим ознайомленням другого рівня. Найважливіше те, що випадкове ознайомлення першого рівня пов'язане з нижчим рівнем залученості через соціальні мережі й, згідно з нашими висновками, лише в деяких країнах пов'язане з офлайн-участю. Цей висновок відкриває важливий напрямок для майбутніх досліджень, зокрема, аналіз ефектів відволікання випадкового ознайомлення. Якщо люди випадково бачать політичну інформацію, але не зацікавлені в ній, це може мати менш позитивний вплив на демократію, ніж вважалося раніше (Matthes at all, 2025, p. 17).

Оскільки поверхневе ознайомлення з новинами може, навпаки, знижувати політичну участь, як дослідницький індикатор ми оберемо саме пошук новин, адже він відображає цілеспрямовану й усвідомлену дію, спрямовану на отримання інформації на громадсько-політичну тематику.

Підписання е-петицій – стали дієвим інструментом електронного врядування, який активно використовується громадянами України для участі в політичних процесах. Це особлива форма колективного звернення до представників влади, зокрема до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування. Нормативні передумови для функціонування такої системи з'явилися із прийняттям закону «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 02.07.2015 року (Закон України, 2015). Подання петицій є важливим різновидом позапарламентської політичної участі громадян, тобто такої участі, що не пов'язана із голосуванням на виборах та референдумах, чи

підтримкою партій (Ekman & Amna, 2012, p. 290). Подання петицій є реакцією громадян на конкретні суспільні проблеми незалежно від симпатій до політичних сил.

Попри доволі активне використання електронних петицій в Україні, ця форма громадсько-політичної онлайн-активності є недостатньо досліджена в соціології. Адже довгі роки підписання петицій мало низьку залученість через незначний досвід електронної взаємодії органів державної влади та суспільства, недостатньою обізнаністю громадян з наданою їм можливістю та поширені установки на патерналізм. Втім е-петиції створюють можливість створення позитивного діалогу між громадянами та владою. Вони дають громадянам можливість висловити власні ідеї, об'єднатись з однодумцями та зобов'язати владу оперативно розглянути пропозиції населення. В той самий час дає владі можливість дізнатись в онлайн режимі про потреби громадян та першочергово виконувати пріоритетні задачі.

Наразі громадяни можуть подати е-петиції на офіційних веб-сайтах: Президента України – <https://petition.president.gov.ua/>; Верховної Ради України – <https://itd.rada.gov.ua/services/Petitions/>; Кабінету Міністрів України <https://petition.kmu.gov.ua/> та органів місцевого самоврядування. А також – через онлайн-платформи такі як: «Єдина система місцевих петицій» (152 громади) – <http://e-dem.in.ua>; Розумне місто (101 громада) – <https://rozumnemisto.org/project>; веб-сайти об'єднаних громад України (247 громад) – <https://gromada.org.ua/>; Мій Голос (до будь-якого органу влади чи ОМС) – <https://miygolos.org.ua/>.

Наприклад, звіт поточного стану реалізації електронних петицій на офіційному порталі Києва з від 1 жовтня 2015 р. по 21 січня 2025 р.: 8593 петицій було опубліковано, 215 петицій, що набрали достатньо підписів, 1647360 нових користувачів, 6027758 віддано підписів, 140 петицій підтримано владою (Офіційний портал Києва, 2025).

Будучи молодою демократією, Україна має потребу в постійному вдосконаленні своїх інститутів та процедур. Вивчення та використання кращих практик європейської демократії, особливо в контексті євроінтеграції, є необхідною умовою для успішного розвитку. В європейській політичній традиції діалогова

модель політичної участі має глибоке коріння та означається, насамперед, як право громадянина на петицію, що є одним з перших політичних прав, наданих їм в історії країн Європи (Ротар, 2021, с. 79). Хоча подання та розгляду петицій до Європейського парламенту є строго регламентованою та надзвичайно прозорою, навіть у європейських країнах з давніми традиціями громадянської активності ця процедура потребує постійної популяризації.

Перспективні заходи для поширення обізнаності громадян ЄС щодо подання петицій Європейський парламент групує за такими напрямками: по-перше, це подальший розвиток веб-порталу петицій, що підвищить прозорість шляхом покращення доступу до вичерпної інформації, включаючи агреговані дані про петиції та відповідні процедури в парламенті, відповіді Європейської комісії та зв'язки зі справами про порушення норм європейського права; по-друге, інтеграція петицій у процес вироблення політик на рівні стратегічних документів, коли інститути ЄС більш активно поширюватимуть інформацію про вироблення нових стратегічних пріоритетів європейської політики в тій чи іншій сфері та пов'язуватимуть їх з можливістю подання петицій; по-третє, стимулювання участі високопосадовців Європейської Комісії та Європейського парламенту в публічних дебатах, що відбуваються на рівні PETI⁷. Така участь швидше буде створювати інформаційний привід, адже реакція ЗМІ матиме спрямований на високопосадовців характер, проте, це буде й опосередкованим механізмом підвищення обізнаності громадськості щодо петиції як дієвого інструменту демократії участі (Ротар, 2021, с. 85).

На електронних платформах подачі електронних петицій можна виділити користувачів-лідерів або користувачів-ініціаторів з активною політичною позицією, що беруть участь у великій кількості ініціатив або самі продукують ідеї та пропозиції, при цьому, об'єднуючи навколо себе віртуальну спільноту, заохочують до активних дій інших учасників, зокрема у підписанні петицій. Зазвичай, саме від «користувачів-лідерів» залежить життєздатність віртуальних спільнот, а як наслідок

⁷ Комітет з питань петицій, який забезпечує процедурний супровід використання цієї форми діалогової політичної участі на рівні ЄС

електронних платформ (онлайн-порталів). Саме такі учасники, суттєво впливають на думку громади й саме з ними ведуть переговори представники влади, залучаючи до обговорення та розгляду ініційованих питань. Якщо користувачі-лідери утворюють центр віртуальної спільноти, то інші учасники електронної платформи є її периферією. Користувачів периферії можна схарактеризувати, як малоактивних, але вони готові підтримати ініціативу, яка їх цікавить (Nielsen, 2006).

Вочевидь петиція активізує горизонтальну комунікацію між населенням, адже для того, щоб зібрати необхідну кількість підписів, ініціатор повинен переконати інших підтримати петицію. Однак існують деякі питання, які потребують урегулювання задля збалансованого користування процедурою електронних петицій та зв'язку громадськості з владою. Окрім ще декількох суто юридичних питань, є низка питань соціально-політичного характеру. Зокрема недостатнім є обсяг вимог до петицій, а також неефективним є механізм превентивного (попереднього) опрацювання. Як наслідок, органи публічної влади зазнають петиційного спаму, у якому відсутній сенс і який дискредитує електронні петиції як демократичний інструмент. Також закритою є загальна статистика про загальну кількість петицій до органів влади, а також, скільки з них розглянуті, скільки відхилені.

В умовах воєнного стану до підписання електронних петицій стало залучатися більше громадян. Е-петиції – це державна послуга, яка виконана для задоволення громадських потреб. І саме через свою функцію вона є інструментом громадсько-політичної онлайн-активності із суттєвими транзакційними витратами, особливо, коли мова йде про самостійне створення петицій. Тож громадянину потрібно бути соціально-активним та компетентним для використання цієї послуги.

Отже, завдяки динамічному розвитку інструментів е-демократії конвенціональні форми політичної участі в останні роки стали набагато більш поширеними, а особливо популярними такі форми як підписання електронних петицій та електронні звернення. Тож завдяки е-петиціям громадяни можуть впливати на процес ухвалення рішень владою та посилювати свій вплив на політику як на національному, так і місцевому рівнях.

Політичний консюмеризм теж варто розглядати як кросформатний вид громадсько-політичної активності. Представники постмодерністської соціології, в рамках якої здебільшого і розроблялася теорія соціології споживання, З. Бауман, У. Бек, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє, Ж.-Ф. Ліотар, С. Леш, вважали, що визначальними ознаками сучасного світу є несхожість, непередбачуваність, розмаїття, що виражається у появі великої кількості нових моделей споживчих практик та стилів життя. Сучасні українські учені М. Шульга, В. Мандибура, Я. Зоська, В. Лапіна, В. Торяник, О. Щерба наголошують на тому, що поряд із розвитком масової культури, прогресом глобалізації відбулися зміни в моделях споживання, моді й смаках споживачів. Дослідники споживання вважають, що в сучасному суспільстві найважливішою метою людини стає споживання, воно використовується для створення індивідуальної ідентичності. В свою чергу феномен консюмеризму є найхарактернішою рисою суспільства споживання. Фіксуються нові тенденції в поведінці покупців товарів і послуг, такі як політичний консюмеризм, етичний консюмеризм, екологічний консюмеризм, обмеження споживання, спільне споживання. Тому не дивно, що сьогодні науковці відмічають появу нескінченного переліку форм споживчих практик, які навіть стали способом вираження політичних поглядів та громадсько-політичної позиції. І пов'язано це з тим, що нові форми громадсько-політичної діяльності почали створюватись на межі політичної та інших суспільних сфер.

Науковий інтерес до політичного консюмеризму дуже різнобічний. Перш за все споживання як форму громадянської активності розглядають крізь призму наявності соціального капіталу. Такі науковці як А. Токвіль, П. Деккер, Е. Усландер, Р. Патнем, С. Верба, Н. Най вважали, що соціальний капітал є загальноприйнятим предиктором громадянської залученості, а споживча поведінка вбудована в соціальні відносини, тому логічно припустити, що соціальний капітал також є предиктором політичного консюмеризму. Чим більший соціальний капітал у індивіда, тим більша ймовірність, що він проявить себе у такій формі політичної активності як політичний консюмеризм (Neilson & Paxton, 2010, p. 6).

З іншого боку останні десятиріччя новий імпульс отримали дослідження політичного консюмеризму саме як форми громадсько-політичної онлайн-активності, що виникли через сплеск користування соціальними медіа. Цьому зокрема присвячені праці С. Буліанн, Ж. В. ван Дета, Г. Г. Суньїги, Я. Сеочаріса. Відсторонення від соціально-політичних інститутів сприяла залученню громадян до використання нових способів взаємодії, поінформування та стилів споживчої поведінки (Гетман, 2023с, с. 126).

Дослідження продемонстрували, що політичний консюмеризм позитивно пов'язаний з політичними дискусіями онлайн, хоча цей зв'язок не прямий, а опосередкований (Cheng et al., 2022, p. 12). Використання цифрової публічної сфери для громадсько-політичної активності пов'язане із занепадом традиційних інституційних форм політичної участі. Втім потреба індивідів бути почутими та реалізовувати свої інтереси в громадсько-політичній сфері сприяє розвитку неформальних форм участі, в тому числі купуванню чи відмові від покупки з політичних міркувань.

Варто відзначити, що визначення традиційної політичної участі не вимагають, щоб політична діяльність керувалася політичними мотивами: голосування розуміється як політична участь із політичними підтекстами та наслідками, незалежно від того, чи дія голосування стимулюється політичними чи будь-якими іншими мотивами. На відміну від цього, споживання саме по собі є неполітичною діяльністю. Воно стає політичним лише через політичні мотиви та цілі, що керують споживчою поведінкою.

Велику дослідницьку увагу було приділено двом протилежним за змістом, але схожим за назвою змінним *buycotting* (активне споживання) та *boycotting* (бойкот споживання) (Copeland & Boulianne, 2022, p. 4). Дослідження наміру активно споживати або бойкотувати товари чи послуги з політичних причин теж в свою чергу діляться за двома методологіями – як стиль життя, або як ресурсні можливості. В першому випадку береться до уваги політизація повсякденного життя, включаючи етичні та політично вмотивовані дії. Аналізують показники ідеологічних поглядів, політичної довіри, партійності, залучення в цифрову

публічну сферу. В той час як ресурсна модель включає в себе показники доходу, рівня освіти та віку (Copeland & Boulianne, 2022, р. 5). Мета-аналіз досліджень політичного консюмеризму свідчить, що до нього більшою мірою схильні освічені громадяни середнього віку, які цікавляться політикою (Copeland & Boulianne, 2022, р. 13). Вони одночасно мають сильні ідеологічні переконання та є активними учасниками цифрової публічної сфери, і саме теорія стилю життя дозволяє пояснити різницю та мотиви участі у байкоті чи бойкоті.

В Україні останніми роками серед різних неформальних форм громадсько-політичної онлайн-активності одним з найпопулярніших як раз і є політичний консюмеризм. Підтримка українських виробників стала важливим фактором вибору для більшості українців з початку повномасштабної війни росії проти України.

За даними Gradus Research 69% опитаних українців заявляють, що свідомо обирають продукцію українських брендів. А 56% тих, хто почав купувати нові бренди під час війни, роблять це, щоб підтримати українських виробників. Аналізуючи ключові зміни у поведінці українських споживачів, чітко проглядається свідомий намір громадян підтримати країну та економіку, обравши товари локальних брендів. І навіть необхідність заощаджувати не зупиняє їх перед купівлею улюблених товарів у звичних місцях продажу, ще раз доводячи, що бренд зараз важливий як ніколи - навіть важливіший, ніж був до війни (Gradus Research, 2022).

В свою чергу споживчі бойкоти розглядають як ненасильницький метод протесту, що застосовується для розв'язання різних соціальних і політичних проблем. Споживчий бойкот як спроба однієї або більше сторін досягти певних цілей, переконуючи окремих споживачів утриматися від здійснення покупок на ринку, поділяється на дві великі групи: орієнтовані на ринок (розв'язують здебільшого економічні питання) та орієнтовані на ЗМІ (політичні питання).

До наймасовіших бойкотів в Україні можна віднести постійний бойкот товарів і послуг, які вироблені або фінансуються росією. Після окупації Кримського півострова й початку війни на Донбасі українські активісти почали кампанію проти придбання російських товарів під гаслом: «Купуєш російське – фінансуєш

тероризм». З січня 2016 р. Україна запровадила ембарго на велику кількість російських продовольчих товарів, магазини зобов'язали маркувати продукцію, вироблену в росії; була введена заборона (яка законодавчо подовжена) на користування російськими соціальними мережами.

Згідно даних дослідницької компанії Gradus Research три чверті українців гірше ставляться до брендів, які продовжують діяльність в росії. Тільки 14% українців не збираються брати участь у бойкоті брендів, які продовжують працювати на території росії. Три чверті респондентів відчули б погіршення ставлення до бренду, якби дізналися, що він продовжує діяльність на території росії (Gradus Research, 2022).

В цілому можна стверджувати, що обставини, в яких опинилися українці, спричинені війною, штовхають їх до раціональності у споживанні, а підтримка українських виробників є важливим фактором вибору для більшості українців. Тож такі споживчі практики як байкот (активне споживання) і бойкот дійсно стали для українців виразами їх громадсько-політичних поглядів та інтересів. До того ж варто зазначити, що онлайн-шопінг впевнено конкурує, а по деяким позиціям переважає шопінг в офлайн. Тож логічно, що політичний консюмеризм онлайн також набуває актуальності для соціологів та потребує більш детального дослідження. В даному дослідженні політичний консюмеризм розглядається як неконвенціональна онлайн-активність з великими транзакційними витратами.

Наступним неконвенційним видом громадсько-політичної активності є *політичний гумор*. Формування публічної політики, актуалізація публічних арен, розвиток мережевої логіки політичної взаємодії, віртуалізація політики в сучасній політичній сфері сприяє виникненню нових модальностей та феноменів. Окрім того, що віртуальний простір робить гумор ще більш гнучким та загальнодоступним, він ще й спричинив появу його нових форм, які можуть існувати лише у віртуальному світі, наприклад, меми у вигляді слоганів, «фотожаб», вірусних відеороликів і пародійних ілюстрацій, мелодій і гівок, коміксів та демотиваторів. Висвітлення проблеми гумору в політичному дискурсі представлені лише в поодиноких наукових

розвідках А. Демичевої (Демичева, 2019), О. Ненько (Ненько, 2010), О. Семотюка (Семотюк, 2017, Semotiuk, 2023).

В даному дослідженні політичний гумор розглядається як низова ініціатива, яка є формою громадсько-політичної активності, і демонструє позицію, ставлення, включеність громадян до різних політичних ситуацій. Однак не варто відкидати із дослідницького поля той факт, що гумор – це потужний стратегічний інструмент владного впливу на політичних опонентів та електорат. Перш за все тому, що риторика влади визначає сам політичний дискурс і вектор громадсько-політичної активності. Тому важливо розуміти, що політичний гумор може бути дискримінаційним, образливим, маніпуляційним або некоректним. Окрім того влада використовує гумор для деполітизації мас, і перетворення політику в масову розвагу, в бурлеск: коли суперечності між партіями перетворюються на фарс, і все більше число людей це розуміють. До того ж в епоху постмодерну об'єктом політичного гумору може стати будь-який елемент політичного життя, при цьому гумор перестає бути сатиричним та злим, стає розважальним та іронічним (Демичева, 2019, с. 98). Таким чином влада також використовує політичний гумор, щоб знижувати політичну напругу. Тому досліджуючи гумор як політичну активність спершу потрібно визначити об'єкт висміювання.

Очевидно, що кожен громадянин сприймає гумор суб'єктивно, враховуючи такі фактори як освіта, розуміння контексту, відкритий доступ до інформації, навички критичного мислення, вік, соціальна приналежність, самоідентифікація та взагалі особливості світосприйняття особистості.

Важливість політичного гумору для суспільства важко переоцінити, його потреба в якості громадсько-політичної активності і супротиву ворогові особливо актуалізувалася під час російсько-української війни у фазі широкомасштабного вторгнення росії. Соціологи використовують декілька теорій для аналізу політичного гумору, деякі з них досить вдало підходять для його пояснення саме як форми політичної участі особливо в період великих суспільних потрясінь. Тож найперша з них є теорія зверхності, яка походить з творів Платона, Аристотеля і Т. Гоббса і трактує сміх як вираження ідеї вищості над іншими людьми або власним станом у

минулому. У політичному контексті це може бути виразом переконаності в тому, що ваші політичні погляди чи ідеї є більш вірними, розумними чи гідними підтримки, ніж погляди опонентів. Тож під час російсько-української війни безперервний потік гумору у вигляді іронічних висловлювань, висміювання, карикатуризації ворога, пародії, подекуди їдкої сатири свідчить про те, що українці абсолютно впевнені в своїй правоті, вони знають, що відстоюють свою землю, свої цінності, свою державу і будь-яка підміна понять чи маніпулювання фактами з боку ворога одразу піддаються глузуванню (Гетман, 2023d, с. 44).

До прикладу, Texty.ua⁸ дослідили українські меми-зображення в популярних українських Telegram-каналах за перше півріччя війни і виявили, що сплески мемотворчості збігаються з добрими новинами з фронту: «жест доброй воли» російських військових, які втекли з острова Зміїний (30 червня), і перша «бавовна» в Криму (9 серпня) (Драпп, 2022). Це свідчить про те, що чим більше українці впевнені в своїх позиціях, тим більше вони продукують гумору про ворога.

Концепція когерентності⁹, яка зазвичай використовується для пояснення того, чому жарти виглядають гумористичними, може бути також застосована для пояснення гумору як політичної участі. Згідно цієї теорії гумор виникає, коли є розбіжність між тим, що очікується від певної ситуації або висловлення, і тим, що насправді відбувається. Вона репрезентує себе в соціально-політичному просторі через два взаємопов'язані процеси: 1) гумор може виникати внаслідок сприйняття некогерентностей у сфері політики та подальшої комунікації «гумористичних ситуацій» в повсякденному спілкуванні про політику; 2) використання гумористичного дискурсу надає можливість створювати умовний образ соціополітичного простору через сітку некогерентностей, що спирається на практичний досвід стосунків зі сферою політики. Це спричиняє появу нових модальностей в гумористичному дискурсі, зокрема, модальності «дивності», яка викликає реактивний гумор та дає можливість говорити про несподіваний факт як

⁸ Texty.ua - українське незалежне суспільно-політичне та аналітичне інтернет-видання, що поєднує класичну журналістику та журналістику даних.

⁹ Когерентна концепція – філософська концепція, в якій головну роль відіграє поняття когерентності, яке означає в широкому розумінні узгодженість, сумісність однієї системи з іншою.

про смішний; модальність «можливого світу» – можливий уявний світ гумору конструюється через висловлювання, в яких породжується образ простору (Ненько, 2010, с. 169).

Такий гумор є спонтанний, стихійний, демонструє низову ініціативу громадян, часто виступає у вигляді креолізованих¹⁰ інтернет-мемів. Так, з перших днів війни почалися ширитись меми з чорним гумором, які у мирний час були етично неприйнятними, наприклад, про насіння в кишнях окупантів, чи про «чмоню», чий образ абсолютно розвінчав культ мужнього солдата другої армії світу. Та і зрештою, повне неспівпадіння з уявленням про другу армію світу спричинило появу жарту, що російська армія дійсно друга, після української.

Також цікавою є теорія звільнення, яка була розроблена ще в XVIII столітті (Spencer, 1860), згідно якої вважалося, що сміх робить у нервовій системі те, що робить клапан зниження тиску в паровому котлі. За наступні два століття теорія була переглянута, доповнені та довершені зокрема З. Фройдом, який вважав, що сміх вивільняє надлишкову психічну енергію (Жугай, 2021, с. 138). Ця теорія стверджує, що гумор слугує певним механізмом для звільнення індивідуума від надлишкової психічної енергії, що має властивість накопичуватись. Окрім цього, автори теорії вважали, що гумор може звільняти людину від енергії, що виділялась для розв'язання ментальних задач або пригнічувалась почуттями ворожості та лібідо. Першим спадає на думку приклад про ядерні погрози росії. Хтозна, чи не спрацював би цього разу російський ядерний шантаж, але все зіпсував мем про Щекавицю¹¹. Він був настільки реактивним, що став просто інструментом масової сублимації страху для українців.

В добу інтернет-технологій політичний гумор дуже динамічний, яскраво візуалізований, широко поширений, тому дозволив швидко адаптуватись і почати використовувати гумор як зброю, яка б'є перш за все в психологічному,

¹⁰ Креолізовані тексти – це складне текстове утворення, що поєднує вербальні та невербальні елементи.

¹¹ 21 вересня у відповідь на погрозу в. путіна про ймовірність застосування ядерної зброї, українці запустили в Інтернет-просторі жарти про те, як можна провести останні миті життя. Й найдотепнішою стала ідея зібратися в Києві і влаштувати оргію горі Щекавиця.

ідеологічному, культурному сенсах. Тож політичний гумор може бути концептуалізований як громадсько-політична активність виражена через комічне.

Динаміка та різноманітність політичного гумору стала можливою завдяки новим інформаційно-технологічним досягненням. У сучасному світі, насиченому різними технологіями, які продовжують розвиватися і вдосконалюватися, де, значне місце в житті людини інформаційного суспільства посіла мережа Інтернет, особливого поширення зажили інтернет-меми, кількість яких постійно і непропорційно збільшується, відображаючи значну вірулентність цього феномену, який поєднує в собі вербальні і візуальні компоненти. Такі елементи медійного контенту як слогани і «фотожаби», вірусні відеоролики і пародійні ілюстрації, мелодії і гіфи, комікси та демотиватори. При цьому вони можуть бути як спонтанні (відгуки мережевої аудиторії на певні висловлювання чи поведінку політиків), так і спеціально створені та запуснені у мережу зацікавленими акторами (Демичева, 2019, с. 97).

Під мемом розуміють певну культурну інформацію, яка переростає у соціальне явище завдяки передаванню від людини до людини. Інформаційний зміст кожного конкретного мема впливає на ймовірність, з якою його буде скопійовано. Головна мета мема – надати емоційності повідомленню, що значно сприятиме його запам'ятовуванню й поширенню, адже саме емоційна забарвленість підкреслює вкладений у повідомлення зміст. Цю ідею в більш-менш однакових інтерпретаціях почали досліджувати К. Роджерс, М. Джордан, О. Солон, С. Блекмор, Т. Пода, Л. Белей О. Дзюбіна, Н. Лисюк, Л. Найдьонова, В. Неклесова. Дослідники тлумачать мем і як одиницю культурної інформації, і як певний концепт, ідею, матеріалізовану у культурному явищі (Неклесова, 2017, с. 213).

Загалом науковці досліджують меми як чинники публічного дискурсу та соціальних практик, що дозволяє глибше усвідомити особливості культури та соціальні наслідки колективної комунікації в інтернет-просторі. Так, наприклад, Т. Пода зазначає, що мемом є будь-яка ідея, символ, манера або образ, який свідомо чи несвідомо передається від людини до людини через міміку, жести, відео, мову тощо. В інформаційному суспільстві засилля мемів, які активно існують у блогах,

чатах, на форумах, у рекламі, на телебаченні, у мові мільйонів людей, стало прихованим фактором формування громадської думки, тобто соціально-культурним явищем, яке впливає на формування суспільства (Пода, 2017, с. 117).

Структурно-змістові складові мема поєднані у цілісну систему, що за визначенням нагадує гештальт; при цьому меми допускають певні мутації в процесі своєї реплікації (передачі, відтворення), проте вони мають бути дуже незначними, щоб не зруйнувати мем в цілому. Нам здається, що в кожному мемі, принаймні, в інтернет-мемах, можна виділити/визначити таку ділянку/частину, яка складає основу суті мема, на чому, власне, і тримається його форма і вплив на людину, її бажання запам'ятати його та поділитися ним з іншими людьми. І саме мутація цієї складової мема, його «больової точки», здатна цілком змінити мем, зруйнувавши його початковий варіант. Та мем залишається мемом поки зберігається в пам'яті хоча б одної людини, яка може передати інформацію далі (Чапак & Чуйко, 2022, с. 343).

Виділяють дві групи інтернет-мемів: креолізованні меми (поєднання вербального і візуального компонентів) і текстові меми (меми-слова, меми-словосполучення, фразові меми). Саме креолізованні інтернет-меми, на думку науковиці, в деяких випадках і є основою для створення впізнаваної фрази, яка стає згодом текстовим інтернет-мемом і легко цитується в співтоваристві соціальної мережі з нульовим ступенем креолізації.

Широкомасштабне вторгнення росії в Україну, швидкість зміни подій та новин у мережі інтернет породжують величезну кількість мемів. Наприклад, мем про Чорнобаївку піднімав настрій українців в найстрашніші перші місяці широкомасштабної війни. Меми про бавовну, «Я не хочу уезжать из Крыма», карта Лукашенка, «чемоданчик» Путіна, «смерть катам». Меми перших воєнних днів – це меми народного спротиву та сміливості: «конотопська відьма», «гопники віджали БТР», «роми віджали танк». Швидко прийшло розуміння, що бої точаться й в інформаційному просторі – вже у перші дні в мережі з'явилися сотні смішних мемів та карикатур, які множились та ширились у геометричній прогресії.

О. Ненько пропонує термін «гумористичний дискурс політики», під яким пропонує розуміти смисловий світ, що втілює когнітивні, аксіологічні та афективні виміри політичної свідомості та дає змогу сформуванню уявний образ соціо-політичного простору, що протидіє впливу гегемонічних значень політичного дискурсу (Ненько, 2010, с. 165).

Однак меми використовують і ворог, наприклад, публікації про жителів тимчасово окупованих і деокупованих територій відроджують мем кількарічної давнини – «ждун». Цей термін використовується як в українському, так і в російському медіапросторах. Ждунами називають тих людей, які залишаються на території під контролем однієї сторони, але чекають на прихід іншої. Окупанти скаржаться на ждунів у Херсонській і Запорізькій областях, які чекають на звільнення і передають Силам оборони України інформацію про розташування російських складів і штабів. Деякі українці, навпаки, стверджують, нібито більшість із тих, хто залишається у прифронтових містах і селах Донбасу, – це ждуні, які чекають на прихід російських військ (Задирака, 2023).

Характерно, що патріотична громадська активність у політичній комунікації має низову ініціативу, а антипатріотичні, конспірологічні та антидемократичні наративи ймовірніше за все будуть створені політтехнологами, блогерами, експертами в якості маніпулятивної технології зверху. Однак знаходиться відсоток людей який свідомо чи несвідомо свою активність в інтернеті спрямовує на поширення такого контенту. Ці аспекти політичного гумору також потребують дослідження.

Окремо варто зазначити те, що після широкомасштабного вторгнення росії, набирає популярності український стендап. Тож стендап-коміки активно долучаються до підтримки Збройних Сил України, використовуючи свої таланти та напрацьований соціальний капітал для збору значних коштів на потреби армії. Їхня діяльність не лише сприяє фінансовій підтримці військових, але й формує громадську думку та надає психологічну розрядку суспільству.

Наприклад, Антон Тимошенко, відомий український стендап-комік, у травні 2024 року провів благодійний тур містами США та Канади. За 19 виступів у 18

містах йому вдалося зібрати понад 11 мільйонів гривень. Кошти були отримані від продажу квитків та аукціонів, де, наприклад, пакет з супермаркету АТБ був проданий за 3000 доларів, а рукавиці боксера Олександра Усика та футбольний м'яч із підписами гравців збірної України – за 4000 доларів. Усі зібрані кошти Антон передав на потреби українських військових через різні фонди та напряду підрозділам ЗСУ (Рубрика, 2024).

Василь Байдак, ще один український стендап-комік, відомий своїми креативними підходами до збору коштів. З початку 2022 року він зібрав близько 30 мільйонів гривень для ЗСУ, організовуючи благодійні тури, аукціони та інші заходи. Наприклад, у 2023 році Василь підстриг своє довге волосся за 1,8 мільйона гривень, демонструючи готовність використовувати нестандартні методи для залучення уваги та коштів на підтримку армії (Якимець, 2023). Під час вторгнення В. Байдак започаткував жанр «креативних зборів». І його прикладу послідувало надзвичайно велика кількість гумористів та публічних людей, які зараз збирають мільйони гривень та копують все необхідне для війська.

Таким чином, у даній роботі політичний гумор розглядається як кросформатний вид неконвенціональної політичної участі, що характеризується різним ступенем транзакційних витрат та способом реалізації від простого вподобання чи поширення до створення авторського контенту.

Також в умовах війни, а особливо широкомасштабного вторгнення росії, одним з найпоширеніших видів громадсько-політичної активності став *краудфандинг*. Поширення соціальних медіа та розвиток електронної комерції стали важливими чинниками для появи нових видів бізнес-практик, зокрема краудінвестингу, краудсорсингу, краудкастингу, краудлендінгу та краудфандингу. Проте, ці практики стали актуальними і для некомерційних організацій, зокрема громадський краудфандинг став, який визначають як форму приватного, а подекуди як форму державно-приватного партнерства у сфері громадських інвестиційних проєктів (Волосович та ін., 2023, с. 33).

Громадський краудфандинг, як форма державно-приватного партнерства, характеризується використанням інструментів фінансових технологій, що дозволяє

забезпечувати: – узгодження інтересів громадян та держави; – впровадження інноваційних форм фінансування державних проєктів; – посилення державно-приватного партнерства; – розширення можливостей громадян; – підвищення прозорості фінансування державних проєктів; – формування індивідуальної відповідальності у громадян за їх вибір.

Серед чинників впливу на прийняття рішень громадян щодо участі у фінансуванні публічних проєктів визначають: наявність активної громадської позиції, що підкріплюється альтруїзмом; можливість доступу до технічних засобів, зокрема, інтернету, можливості здійснення платежів з використанням інструментів фінансових технологій; наявність політичного інтересу, що водночас ґрунтується на існуванні певного рівня довіри до державних та місцевих органів влади, які ініціюють проєкт та здійснюють управління його реалізацією (Волосович та ін., 2023, с. 33). В Україні прикладом такої державно-приватного партнерства може бути United24 — глобальна ініціатива з підтримки України, запущена 5 травня 2022 року українською владою під час російсько-української війни.

Краудфандінг також визначають як співпрацю людей, які добровільно об'єднують свої гроші чи інші ресурси разом, здебільшого через інтернет, аби підтримати зусилля інших людей» та їхні інноваційні ідеї. Це може бути також матеріальна чи нематеріальна допомога постраждалим від стихійного лиха, підтримка креативних людей з боку поціновувачів чи фанів, підтримка політичних кампаній та акцій, фінансування стартапів, малого бізнесу чи виробництва новітнього продукту, створення вільного програмного забезпечення тощо (Калініна & Малюга, 2019, с. 113).

Краудфандинг став поширеною громадсько-політичною практикою для залучення фінансування на політичні кампанії. Кандидати на посади можуть створювати онлайн-кампанії з метою збору коштів на рекламу, організаційну роботу та інші потреби, пов'язані з виборчим процесом. Це дозволяє їм залучити фінансову підтримку від широкого кола людей, не обмежуючись лише корпоративними або політичними спонсорами. Для українців краудфандинг став потужним інструментом мобілізації громадян, який активізує громадян і мотивує їх приєднатися до

політичних дій. Адже це не лише засіб збору коштів, але і форма громадської активності, яка може суттєво вплинути на політичний ландшафт.

В Україні вочевидь найпоширенішою формою краудфандигу є збір коштів на ЗСУ та потреби для цивільних в умовах війни. Свідченням цього є збір коштів на «народний супутник». З початку повномасштабного вторгнення до 2023 року загальна сума пожертв на потреби Збройних Сил та на підтримку гуманітарних ініціатив сягнула 100 мільярдів гривень (Рубрика, 2023).

Отже, потенціал краудфандиingu в політиці України є величезним. Крім фінансової підтримки військових та гуманітарних ініціатив, ця модель може стати потужним інструментом для розвитку громадянського суспільства та формування нової політичної культури. Залучення громадян до фінансування політичних кампаній може сприяти більшій участі громадян у політичному процесі та зміцненню демократії в країні. Відповідно, ця діяльність також розцінюється як форма онлайн-активності із помірним ступенем витрат, адже кожен долучається в міру своїх фінансових можливостей.

Окремої уваги заслуговує *громадсько-політичний блогинг*, як вид громадсько-політичної онлайн-активності. У 2004 році слово «блог» було визнане словом року за версією американського тлумачного словника англійської мови «Merriam-Webster». Лексикографи одного з найпопулярніших словників зазначили, що внесення цього терміну стало необхідністю, оскільки він став одним із найзапитуваніших серед користувачів. Відповідно до визначення словника, «блог» – це вебсайт, який містить особисті роздуми, коментарі, а також часто гіперпосилання, відео та фотографії, розміщені автором.¹²

За останні 20 років блоги значно трансформувалися: від авторських веб-сайтів вони перейшли у формат каналів на YouTube і Telegram, а також сторінок в Instagram і Facebook. Освоєння блогерами соціальних мереж дозволяє їм підтримувати постійний зв'язок зі своїми підписниками та оперативно отримувати зворотний зв'язок. Тож на сьогодні така форма політичної комунікації стала найбільш популярним засобом донесення інформації до населення. Вона

¹² Dictionary by Merriam-webster. Definition of blog. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/blog>.

представляє собою мережевий щоденник, який можуть вести один або декілька авторів, він складається із записів у зворотному хронологічному порядку. Функціонування блогів передбачає не тільки пасивне споживання представленого в них контенту, але й відповідну політичну дію у формі обговорення. Обговорення – це засіб комбінувати різну інформацію, що дає можливість збільшувати діапазон аргументів для політичного актора, які є необхідними для об’єктивного сприйняття політичної реальності. У цьому відношенні політичні блоги – це не лише форма політичної комунікації, а й інструмент стимулювання в суспільстві політичних процесів. Провідниками інформаційного суспільства є соціальні агенти, до яких відносяться й політичні блогери, які впливають на функціонування інформаційно-політичного поля (Дяченко, 2020, с. 24).

Блоги є потужним інструментом для формування мережевих спільнот та впливу на громадську думку. У цій роботі блогінг розглядається як форма громадсько-політичної активності, що вимагає найвищих транзакційних витрат. І справа не в необхідності володіти якісною технікою, а передусім у тому, що блогер повинен мати чітку та усвідомлену позицію, розвинені цифрові навички, високий рівень політичної культури, загальну ерудованість, а також достатньо часу для створення контенту та взаємодії з аудиторією.

Поширення блогінгу та його зростаюча роль у суспільно-політичному житті стали потужним стимулом для наукового осмислення цього феномена для різних міжнародних і національних дослідницьких центрів, що вивчають цифрову комунікацію, громадську участь і демократичні процеси. Зокрема в межах Європейського соціального дослідження (ESS), починаючи з восьмої хвилі респондентам задають запитання «Чи публікували Ви щось про політику в інтернеті, наприклад, у блогах, електронною поштою чи в соціальних мережах, таких як Facebook чи Twitter?» (табл. 2.2). Динаміка відповідей показала, що найвищі частки (близько 20–30%) залученості у цей вид громадсько-політичної онлайн-активності спостерігаються здебільшого серед громадян країн Західної та Північної Європи – Ісландії, Швеції, Норвегії, Данії, Фінляндії, Великої Британії, Іспанії, Франції, Німеччині та Австрії. Хоча звичайно бувають і винятки, коли високі результати в

окремі роки були продемонстровані громадянами Греції, Португалії, Ізраїлю та Литви.

Таблиця 2.2

Динаміка відповідей населення європейських країн на запитання «Чи публікували Ви щось про політику в інтернеті, наприклад, у блогах, електронною поштою чи в соціальних мережах, таких як Facebook чи Twitter?», %

Країни	ESS8 2016/2017		ESS9 2018/2019		ESS10 2020/2021		ESS11 2023/2024	
	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні
Австрія	20,7	79,3	17,7	82,3	23,3	76,7	17,0	83,0
Бельгія	17,8	82,2	18,9	81,1	17,4	82,5	16,5	83,6
Болгарія	–	–	4,7	95,3	8,2	91,8	8,2	91,8
Велика Британія	29,9	70,1	24,1	75,9	27,8	72,2	22,3	77,7
Греція	–	–	–	–	19,3	80,7	19,3	80,6
Данія	–	–	26,7	73,3	–	–	–	–
Естонія	14,4	85,6	12,7	87,3	13,1	86,9	–	–
Ізраїль	13,2	86,8	–	–	25,3	74,6	–	–
Ірландія	15,6	84,4	18,2	81,8	13,2	86,8	10,8	89,3
Ісландія	34,5	65,6	23,6	76,4	20,6	79,4	26,8	73,2
Іспанія	23,3	76,7	20,1	79,9	27,3	72,7	21,0	79,0
Італія	12,5	87,5	14,4	85,6	16,0	84,0	12,3	87,7
Кіпр	–	–	7,6	92,4	18,9	81,1	10,9	89,1
Латвія	–	–	11,4	88,6	13,9	86,1		
Литва	7,5	92,5	12,4	87,6	15,4	84,6	20,0	80,0
Нідерланди	19,8	80,2	15,8	84,2	17,9	82,1	13,6	86,4
Німеччина	21,5	78,5	18,6	81,5	18,9	81,1	17,8	82,2
Норвегія	29,0	71,0	29,2	70,8	25,0	75,0	20,4	79,6
Північна Македонія	–	–	–	–	16,8	83,2	–	–
Польща	6,7	93,3	7,1	92,9	16,6	83,4	7,6	92,4
Португалія	22,1	77,9	19,0	81,0	12,0	88,0	11,7	88,3
Сербія	–	–	13,3	87,6	17,0	83,0	13,7	86,3
Словаччина	–	–	6,8	93,2	13,9	86,1	11,7	88,3
Словенія	9,7	90,3	10,9	89,1	14,0	86,0	11,0	89,0
Угорщина	4,2	95,8	4,9	95,1	8,5	91,5	8,2	91,8
Фінляндія	20,9	79,1	19,6	80,4	20,4	79,6	18,2	81,8
Франція	20,7	79,3	22,8	77,2	18,4	81,6	18,1	81,9
Хорватія	–	–	10,9	89,1	7,2	92,7	5,9	94,1
Чехія	15,6	84,4	16,0	84,0	13,8	86,2	–	–
Чорногорія	–	–	8,3	91,7	12,2	87,9	–	–
Швейцарія	15,3	84,7	15,2	84,8	18,6	81,4	15,3	84,7
Швеція	30,4	69,6	33,3	66,7	23,2	76,8	26,0	74,0

Джерело: <https://ess.sikt.no/en/>

Натомість найнижчі показники (близько 5–15%) публікування політичних блогів в мережі Інтернет більше притаманні представникам посткомуністичних країн Європи – Болгарії, Угорщини, Польщі, Словенії, Чорногорії, Латвії, Естонії,

Словаччини, Сербії. Водночас, також низькі показники зафіксовані у таких країнах, як Італія, Кіпр, Португалія.

Практика політичного блогінгу виражена в діяльності політиків, громадських діячів, блогерів, які ведуть свої сторінки в соціальних мережах або мають веб-сайти і тим самим формують контент, що, на їхню думку, носить важливий у певний момент часу характер. Публічність розміщеної інформації про які-небудь події дозволяє користувачам брати участь у її обговоренні на основі коментування. Виконуючи інформаційно-комунікативну функцію за допомогою блогохвиль, а вже блогосфера в цілому призводить до формування й трансформації громадської думки, визначення порядку денного і, як наслідок, до соціально-політичних акцій в інтернет-просторі.

Не завжди це може мати позитивний характер, тому що часто блогери можуть виконувати інформаційне замовлення зацікавлених суб'єктів у розповсюдженні потрібної інформації, виконувати роль маніпуляторів, підтримуючи суспільний інтерес до певної проблеми і тим самим створювати видимість громадянської активності.

Блоги мають подвійну природу, одночасно виступаючи продуктом дискурсу та комунікативним інструментом. Блогінг використовується для самопрезентації та створення образу політично активної людини. Ведення блогів вважається «форумом для громадян, простором для інтерактивного спілкування між читачами та блогерами» (Kim & Chen, 2016, p. 321), а також сайти соціальних мереж, як ресурс для більшого залучення користувачів у політичні процеси завдяки інтерактивності та можливості розширити власну мережу (Kim & Chen, 2016, p. 323). Виявилось, що і використання блогів, і соціальних мереж дійсно сприяють залученості учасників до громадсько-політичної активності онлайн, хоча діють вони за різними алгоритмами. Так, блогінг об'єднує однодумців, а соціальні мережі сприяють обізнаності про громадсько-політичні питання випадкових користувачів, але обидві ці платформи «сприяють відродженню партисипативної демократії (Kim & Chen, 2016, p. 325).

Часто така політична активність є експресивним актом, не керованим зверху вниз урядом чи партією, це низові ініціативи, реалізація яких стала можливою

завдяки новим технологічним можливостям, розробленню цифрових платформ та доступності мобільного інтернету. Участь в цифровій мережі – гнучкий, інтерактивний, недорогий, популярний спосіб політичного залучення у всьому світі (Theocharis et al, 2019, p. 5). Вона виражається в самоактуалізації та розвитку ідентичності через здійснення персоналізованих політичних дій в цифрових соціальних мережах.

Деяких блогерів можна порівняти з громадянськими журналістами – особами, які збирають, аналізують і публікують інформацію. Дослідження саме суспільно-політичної частини блогосфери продемонстрували, що порядок денний встановлюють українські політики. Тобто найкращу віддачу у вигляді коментарів, лайків та поширень для лідерів думок у соцмережах приносять пости на теми, започатковані українськими політиками, і при цьому присвячені новим подіям, а не тривалим темам (Internews, 2021).

В Україні не проводилося системне дослідження блогосфери, однак Інститут масової інформації запровадив дослідження блогінгу в рамках моніторингу «Барометр блогосфери». У 2023 році експертам ІМІ вдалося зафіксувати деякі тенденції, пов'язані з діяльністю блогерів в Україні: – цензура щодо блогерів з боку приватних корпорацій, власників соціальних мереж; тиск російської окупаційної влади на незалежних блогерів; – виявлення і покарання блогерів, які порушили законодавство щодо воєнного стану (публікація роботи ППО); – виявлення і покарання блогерів, що здійснювали пропаганду війни та агресивної російської дезінформації (Інститут масової інформації, 2023).

У другому кварталі 2024 року експерти Інституту масової інформації зафіксували п'ять основних тенденцій, які пов'язані з діяльністю блогерів в Україні: – тиск російської окупаційної влади на цивільних журналістів та незалежних блогерів; – виявлення і передання до суду справ блогерів, що здійснювали пропаганду війни та агресивної російської дезінформації; – виявлення і передання до суду справ блогерів, які порушували законодавство щодо воєнного стану (публікація роботи ППО); – цензура та блокування щодо блогерів з боку приватних

корпорацій – власників соціальних мереж; – кіберзлочини щодо блогерів (Інститут масової інформації, 2024).

В умовах війни та постійних інформаційних атак з боку росії, ситуація в українській блогосфері не лише не покращилася, але й зазнала ускладнення через кібератаки. Тим не менш саме під час повномасштабної війни український інформаційний сегмент YouTube почав дуже стрімко розвиватись. Однак окрім зовнішнього тиску українська блогосфера стикається і з внутрішніми проблемами. Блогер з експертними оцінками щодо політичної та військової ситуацій стали надзвичайно популярними, і, користуючись своїми багатоміліонними переглядами, могли викривляти громадську думку. Texty.org.ua вирішили дослідити, хто з експертів займає найбільше ефірного часу й має найкращі перегляди серед аудиторії. У 2023 році дослідники зафіксували надзвичайну кількість росіян серед топ-експертів. В цілому під час цього дослідження підтвердилося кілька гіпотез, які достатньо давно обговорюють у медійному середовищі, проте які не мали емпіричних доказів. Дослідження підтвердило дві тривожні тенденції: по-перше, військовий коментар у медіа часто формує хибне уявлення серед нефакхівців, особливо коли головну увагу отримує непрофесійний експерт; по-друге, значна частка переглядів (третина) припадає на контент із «хорошими росіянами», що може зміщувати інформаційний фокус у не вигідному для України напрямку (Набожняк & Дукач, 2023).

Texty.org.ua продовжили відслідковувати блогосферу у період із 1 червня 2023 року по 15 листопада 2024 року, та зафіксувати як змінилася ситуація за цей час. Дослідники змогли підтвердити всі висунуті гіпотези у попередньому дослідженні. Та окрім того зробили ще один вкрай важливий висновок. У списку популярних коментаторів дуже мало людей, які пройшли чи проходять війну і справді розуміються на тому, що відбувається на фронті, одночасно мало глибоких кабінетних аналітиків. Українське суспільство споживає «інформаційну піну, що має небагато спільного з реальністю (Кельм & Міхальков, 2025).

Отже, після широкомасштабного вторгнення росії в Україну дійсно відбувається сплеск активності блогерів. Проте надзвичайно важливо поширювати

інформацію про відповідальне блогерство, яке є потужним інструментом громадсько-політичної активності, здатним впливати на суспільні процеси. Блогери виконують важливу соціальну роль, зокрема мобілізуючи громадян для підтримки армії та інших благодійних ініціатив. Така взаємодія між блогерами та суспільством підтверджує, що блогінг сьогодні виходить за межі розважального контенту, перетворюючись на серйозний механізм впливу та громадської консолідації. Однак через неможливість отримати достатню кількість ґрунтовних досліджень важко сформуванати повну картину наративів, які існують в блогосфері на сьогодні.

2.3. Псевдоактивізм і виклики безпеки у цифровій публічній сфері

Незважаючи на очевидні переваги диджиталізації публічної сфери, не варто ігнорувати той факт, що із більшим використанням інтернету поширюється й деструктивні наслідки диджиталізації: зловживання соціальними мережами, кібербулінг і онлайн-насильство, кібератаки на приватні дані, залежність від інтернету.

Алгоритми соціальних мереж, які підбирають контент на основі користувацьких інтересів збільшують розповсюдження дезінформації, оскільки користувачам показуються матеріали, що відповідають їхнім уподобанням, без перевірки їхньої достовірності. Тож надзвичайно важливо дослідити здатність українців розрізняти дезінформацію та бачити різницю між онлайн-активізмом реальних людей та псевдоактивізмом.

Вже декілька років здійснюється онлайн-моніторинг, збираються та документуються хроніки кремлівської дезінформації навколо військового наступу на Україну. Мета проєкту – фіксувати прояви російської пропаганди, які поширюються в українському медіапросторі, у реальному часі, щоб комплексно аналізувати інформаційні атаки росії проти України. У медіа та соціальних мережах вони шукають російські фейки, маніпуляції, меседжі та викриття. Всі вони є частиною антиукраїнських наративів (Інститут масової інформації, 2023).

За допомогою онлайн-опитувань «Детектор медіа» також щороку визначають індекс медіаграмотності українців, тобто рівень вміння свідомо сприймати й

критично тлумачити інформацію, а також користуватися розмаїттям медіа. За результатами дослідження з'ясувалося, що частка аудиторії з вищим за середній рівень показника зросла з 55% до 81% (Детектор Медіа, 2022). Однак вже наступний рік рівень загального індексу медіаграмотності значущо змінився: частка аудиторії з вищим за середній рівнем показника знизилася з 81% до 76%. Рівень медіаграмотності залежить від віку, рівня освіти, добробуту, місця проживання. Що нижчий освітній статус, то нижчим є й рівень медіаграмотності (Детектор Медіа, 2023). Результати цього індексу варто враховувати, адже якщо читання новин одна із онлайн-активностей, потрібно розуміти наскільки критично громадяни сприймають політичні новини і здатні аналізувати інформацію в цифровій публічній сфері.

Інтернет може бути використаним для дестабілізації суспільних настроїв чи впливу на громадську думку засобами дезінформації і маніпуляції, підривом громадської довіри та поширенню агресивного спілкування, онлайн-цензурою і обмеженням свободи слова, яка особливо актуальна під час широкомасштабного вторгнення.

Не всі з цих проблем однаковою мірою представлені в науковому дискурсі, однак останні роки науковці фіксують зростання випадків поширення хибних відомостей, дезінформації та відвертої брехні (Del Vicario et al., 2016, p. 554). Спотворення інформації може приймати різноманітних форм – від ненавмисної дезінформації до цілеспрямованої, утворюючи інформаційний безлад (Wardle & Derakhshan, 2017, p. 23) або ж дезінформаційний порядок (Bennet & Livingston, 2018, p. 122).

На тлі стрімкого зростання кількості різновидів дезінформації у цифровій публічній сфері, наукова спільнота активно намагається осмислити ці явища та спрогнозувати їх подальший розвиток. З огляду на це, з'являється дедалі більше досліджень, присвячених визначенню понять, аналізу механізмів поширення неправдивої інформації, а також контекстів, у яких вона виникає (Chambers, 2020, Aïmeur et al., 2023; Ribeiro & Zelizer, 2025).

Особливо цінними у цьому контексті є узагальнюючі наукові праці, що виконані у форматі метааналізу. Так, одне з таких досліджень охопило аналіз 57 наукових статей, у яких були систематизовані визначення понять *мізінформація* та *дезінформація*, а також концептуальні підходи, які застосовувалися в рамках вивчення цих явищ. У результаті з'ясовано, що більшість авторів розмежовують ці поняття наступним чином: мізінформація – це ненавмисне поширення неправдивої або неточної інформації, тоді як дезінформація є свідомою дією, спрямованою на введення в оману або маніпуляцію громадською думкою. Також дослідження дозволило виявити, що найбільшу увагу дослідники приділяли тематиці дезінформації у зв'язку з пандемією COVID-19, що свідчить про значну соціальну актуальність цієї проблематики у сучасному інформаційному середовищі (Lopez et al., 2024).

Дезінформація може поширюватись у вигляді вибіркового представлення фактів, вигаданих статтях, фотомонтажі, використанні недостовірних джерел. Технічні можливості, зокрема, алгоритми соціальних медіа лише сприяють швидкому розповсюджені дезінформації серед великої кількості користувачів. Саме тому велика частина досліджень технічних характеристик сьогодні також сфокусована навколо вивчення алгоритмів соціальних мереж, діяльності соціальних ботів, реклами, мікротаргетингу тощо (Shao et al., 2018, p. 1). На основі цих робіт дослідники пропонують різноманітні математичні моделі, які описують зростання кількості неправдивих повідомлень. Ці дослідження спрямовані на те, щоб зрештою налаштувати соціальні мережі автоматично виявляти та видаляти неправдиву інформацію. Однак, на жаль, ці моделі доволі обмежені, в для боротьби з дезінформацією в інтернеті необхідні комплексні заходи, включаючи підвищення медіаграмотності серед громадян, розвиток алгоритмів визначення фейків та недостовірних джерел, ініціативи по факт-чекінгу, а також регулювання інтернет-платформ щодо контролю над дезінформацією та видаленням неправдивого контенту. Необхідно уникати перекоосу в сторону цензури та обмеження свободи слова, забезпечуючи рівновагу між захистом від дезінформації та збереженням свободи висловлення. Однак цей баланс важко відшукати, адже розповсюдження

дезінформації на різні теми поширюється дуже стрімко. Наприклад, за 2023 рік фактчекери VoxCheck спільно із проєктом USAID виявили майже 1900 новин і постів із брехнею та пропагандою щодо системи охорони здоров'я в інфопросторі України, росії та білорусі (Укрінформ, 2023).

Частіше за все дезінформація є наслідком пропаганди, тобто нав'язування великого нарративу (приміром «руское велічіє») повинно завжди супроводжуватися масштабними кампаніями з дезінформації. Серед багатьох трактувань пропаганди ми схилиємося до визначення її як стратегічних нарративів, які спрямовані на ідентичність і використовують її відмінності для підтримки існуючих гегемоністських соціальних порядків та/або підриву викликів до існуючої політичної влади. Ці відмінності можуть бути за ознаками раси, класу, гендер та інші інтерсекційні ідентичності (Reddi et al., 2023, p. 2202).

Для дослідження громадсько-політичної онлайн-активності важливо відрізнити онлайн-активність громадян від координованої неавтентичної поведінки, яку визначають як діяльність групи осіб та/або організацій зі створення мережі фейкових акаунтів для подальшого штучного формування необхідної громадської думки та досягнення певних стратегічних цілей. Цю техніку використовують у вигляді діяльності фабрики тролів, тобто сотні акаунтів, які розповсюджували фейки, розпалювали ворожнечу і маніпулювали суспільною думкою (Миколайчук, 2021). Саме тому використання таких методів аналізу тексту, як дискурс-аналіз, контент-аналіз або метод решітки, стає надзвичайно складним. Це зумовлено тим, що в умовах масової присутності ботів і фейкових акаунтів вкрай важко відділити реального громадянина від його цифрового аналога, створеного для маніпуляцій.

Отже, незалежно від того, чи йдеться про діяльність фейкового цифрового аналога або реального громадянина, керованого сумнівними мотивами і, можливо, під впливом деструктивних інформаційних впливів, така активність може розглядатися як псевдоактивність. Важливо чітко відмежувати її від інструментарію нашого дослідження, щоб уникнути викривлення результатів аналізу та забезпечити його наукову достовірність.

В наукових роботах термін «псевдоактивізм» визначається як різновид групового мислення, соціальної бездіяльності, коли люди приєднуються до організацій, заснованих на активізмі, але їхні наміри базуються більше на емпатії, де важливіше бути частиною групи, ніж бути частиною руху (Bishop, 2015, p. 1735). Тобто люди беруть участь у соціальних або політичних кампаніях лише шляхом натискання кнопок (лайків, підписання петицій тощо), але уникають активних дій у реальному житті. Автор наголошує, що багато користувачів вважають, що їхній внесок у кампанії достатній лише завдяки онлайн-активності.

Псевдоактивізм досліджувався також як активність з хибним позиціюванням з метою привернення уваги. Зокрема використання теми воїн чи конфліктів під брендом активізму за мир (peace brand activism) для збільшення переглядів (Tsougkou et al., 2025, p. 109). Деякі дослідники вважають, що псевдоактивізм – лінивий активізм чи слактивізм, тобто діяльність, яка створює ілюзію, що замінює значущі дії в реальному житті (Tuli & Danish, 2021, p. 162). Проте як вже зазначалося вище, сам лайк може недотягувати до активізму через свій низький рівень витрат, але в даному дослідженні він не вважається псевдоактивізмом.

У даному дослідженні слід дотримуватись визначення, що псевдоактивізм – це цілеспрямоване створення імітації соціальної активності за допомогою технологічних маніпуляцій та дезінформації. Його мета – підірвати довіру до справжніх соціальних рухів, дискредитувати легітимні протести та маніпулювати громадською думкою. Псевдоактивісти використовують різноманітні інструменти, такі як: активність тролів, ботів, в цілому автоматизованих облікових записів, що поширюють провокаційні повідомлення, дезінформацію та розпалюють конфлікти; активність фейкових акаунтів, зокрема облікових записів, створених для видавання себе за реальних людей з метою маніпуляції та дезінформації; соціальна інженерія: використання психологічних маніпуляцій для спонукання людей до певних дій або для отримання конфіденційної інформації; створення та розповсюдження дипфейків, тобто реалістичних, але фальшивих відео та аудіозаписів для дискредитації осіб або організацій.

Псевдоактивізм є повною протилежністю активізму і характеризується відсутністю справжньої суспільно-політичної позиції (псевдоактивісти не мають щирих переконань і діють виключно для досягнення поставлених цілей), має переважно масовий характер; часто проявляється у великих масштабах, залучаючи велику кількість фейкових акаунтів і ботів; також характеризуються координованістю та підтримкою сумнівних або антиконституційних ідей націлених на підрив довіри, поляризацію суспільства маніпуляцією громадської думки.

Pew Research Center здійснив 13 хвиць щорічного дослідження розвитку інтернету, і зрештою від «вау-ефекту» після сплеску онлайн-активності у 2008–2012 роках (Smith, 2013, р. 2) дослідники перейшли до занепокоєння з приводу наростання гострого тону і поширення шкідливої та маніпулятивної взаємодії в деяких онлайн-просторах. Тож дослідження 2021 року було присвячене перспективам покращення риторики та діяльності в цифровій публічній сфері до 2035 року (Anderson & Rainie, 2021, р. 1). Було проведено 862 онлайн-інтерв'ю з представниками різних галузей: державних органів, некомерційних організацій і фондів, технологічних компаній і аналітичних центрів, а також зацікавлених науковців і новаторів. Експерти висловились щодо майбутнього цифрової публічної сфери та її ролі в демократії, і в підсумку погляди розділилися на позитивні та негативні. До основних позицій позитивного бачення можна віднести такі передбачення:

- 1) технології будуть адаптовані, уряди та корпорації зможуть переорієнтувати свої інтенції, люди зможуть об'єднатися для проведення реформ;
- 2) розвиток технологічної індустрії суб'єктами громадянського суспільства (органи самоврядування, активісти) – переорієнтація соцмереж;
- 3) ліквідація цифрового розриву та підвищення цифрової грамотності;
- 4) створення якісних цифрових соціальних норм та інвестиції інститутів громадянського суспільства в точну, чесну та незалежну журналістику;
- 5) поширення в онлайн-дискурсі щирої емоційності (радість, співпереживання, підтримка);

б) нові структури управління інтернетом, що будуть ґрунтовані на співпраці між громадянами, бізнесом та урядами.

Однак вдалося виокремити й чимало негативних припущень (Anderson, Rainie, 2021, р. 146) таких, як:

- 1) посилення дискурсу неправдивої інформації;
- 2) токсичне медіа-середовище;
- 3) поширення дискримінації, різних антисоціальних настроїв, які мають на меті знецінення особистості;
- 4) розчинення громадської думки в комерційних настроях соціальних мереж (потрібна зміна алгоритмів);
- 5) надто сильне державне регулювання (придушення інновацій та свободи слова);
- 6) потурання людським слабкостям та зловмисності людських намірів засобами цифрових мереж та інструментів;
- 7) висока імовірність маніпулювання людьми;
- 8) технологізація людської діяльності – заміна людей машинами; неспроможність людей наздогнати за швидкістю та складністю цифрові зміни.

Кількісний розподіл думок щодо поточної еволюції цифрових просторів виглядає так: 61% опитаних зазначили, що до 2035 року цифровий простір і спосіб його використання з боку людей зміняться таким чином, що суттєво служитиме суспільному благу; 39% вважають, що до 2035 року цього не станеться (Anderson & Rainie, 2021, р. 150).

Дезінформація залишається одним із важливих викликів, який постає перед державами та громадянським суспільством. Вона може підривати довіру до інституцій, спотворювати сприйняття реальності, впливати на політичні процеси та навіть створювати загрозу для національної безпеки. У зв'язку з цим світова спільнота намагається розробити нові політики і рекомендації щодо протидії дезінформації, але при цьому не порушити право на вільне вираження поглядів. Для ефективної протидії дезінформації в Україні необхідне вдосконалення

законодавства, виконання європейських рекомендацій щодо підвищення медіаграмотності, розвиток інституцій у сфері боротьби з дезінформацією.

Соціальна та цифрова нерівність підвищують уразливість до деструктивних проявів у цифровій публічній сфері. Адже феномен цифрового розриву передбачає відмінності в доступності цифрових технологій, диференціації навичок і результатів використання. Ця теорія постулює взаємозв'язок між компетентністю, навичками користування інтернет, інформаційними та комунікаційними технологіями, соціально-демографічними характеристиками індивідів (вік, рівень освіти, дохід) та різними досягненнями (професійні успіхи, вищий статус у суспільстві, можливості самореалізації, участь у суспільному житті) (Єнін & Коржов, 2024, с. 19).

З урахуванням вищезазначених аспектів, дослідження явищ псевдоактивізму та інших деструктивних проявів у цифровій публічній сфері набуває особливої актуальності. Водночас поширення дезінформації у цифровому середовищі створює значні виклики для достовірного аналізу контенту та дискурсивних практик в онлайн-просторі.

Висновки до розділу 2

В ході дослідження вдалося узагальнити і систематизувати зарубіжний та вітчизняний науковий доробок з питань громадсько-політичної активності в цифровій публічній сфері. Одночасно були визначені способи та форми реалізації громадсько-політичної онлайн-активності, що дозволяє сформувати структуру громадянської онлайн-активності.

Визначено детермінанти громадсько-політичної онлайн-активності. Зокрема, це диджиталізація всіх сфер життя, політична вмотивованість і соціалізація громадян, мережева структура взаємодії між акторами, збереження впливу соціальної нерівності, поведінкові відмінності між соціальними групами, а також культурні чинники — насамперед цінності та норми, що формуються в умовах метамодерного суспільства й визначають специфіку онлайн-активності.

У результаті дослідження було встановлено, що громадсько-політична онлайн-активність відзначається високою варіативністю форм прояву, що відповідають як традиційним інституціоналізованим практикам політичної участі, так і новим неформальним, кросформатним проявам у цифровому середовищі. В межах цього поділу виокремлено інституційні форми (електронні петиції, участь у виборах, звернення до органів влади), неінституційні (онлайн-протести, флешмоби, публічне обговорення на платформах соціальних мереж), а також кросформатні види активності, що поєднують елементи обох типів (наприклад, політичний консюмеризм, цифровий гумор, громадянське журналістське висвітлення подій). Саме кросформатність засвідчує гнучкість і адаптивність громадсько-політичної активності до умов цифрової трансформації, розширюючи межі участі громадян у політичному житті та уможлиблюючи нові форми соціального впливу.

Також проаналізовано явище псевдоактивізму, що набуває поширення в цифровій публічній сфері, та пов'язані з ним виклики безпеки. Показано, що такі форми активності, як дезінформація, пропаганда, фейки, тролінг, підривають довіру до справжньої громадянської участі та можуть бути інструментом деструктивного впливу.

Основні положення другого розділу дисертаційної роботи висвітлені в таких публікаціях здобувачки: (Гетман, 2023b), (Гетман, 2023c), (Гетман, 2023d), (Гетман, 2024a).

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ОНЛАЙН-АКТИВНОСТІ УКРАЇНЦІВ

3.1. Досвід емпіричних обстежень громадсько-політичної онлайн-активності в Україні до повномасштабного російського вторгнення

Широкомасштабна мобілізація суспільства та його ресурсів у період війни фактично стає чинником розбудови держави. Потреба реагувати на дії зовнішнього агресора є потужним імпульсом, щоб розпочати структурні зміни (Національний інститут стратегічних досліджень, 2024). Беручи до уваги те, що інституціоналізація новітніх форм поведінки проходить нерівномірно і залежить від багатьох факторів, в дослідженні було враховано, що українці володіють різними можливостями у доступі та використанні фінансових, технічних, цифрових та інфраструктурних ресурсів, які ймовірно мають вплив на онлайн-активність громадян. Відтак, процес інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності на початковій фазі охоплює ті верстви населення, які володіють відповідними ресурсами для негайного опанування новітніми способами впливу у публічній сфері. З часом, він поширюється на інші верстви й зрештою набуває соціетального характеру. Таким чином, було зроблено припущення, що на початковій фазі диджиталізації публічної сфери опанування нових форм громадсько-політичної онлайн-активності наштовхувалося на соціально-демографічну нерівність, коли увиразнювалися транзакційні витрати залежно від соціального статусу. Однак, із поширенням доступу українців до мережі Інтернет та засвоєнням ними нових навичок – ця нерівність знижувалася і відповідно інституціоналізація онлайн-активностей набувала поширеності.

Попри широкий спектр методик емпіричного дослідження громадсько-політичної активності загалом, емпіричне відстеження проявів саме онлайн-активності у цій царині почалося відносно недавно, коли стрімко зростала кількість користувачів інтернету, особливо мобільного. Зокрема, моніторингове дослідження, яке проводиться Інститутом соціології НАН України, дозволило відстежити

розвиток та поширення онлайн-активності впродовж 2013, 2015, 2017 і 2019 років завдяки відповідному показнику (автор – Н. Бойко) (Бойко, 2020, с. 198). Вибіркова сукупність кожного опитування в середньому становить 1800 осіб і репрезентує доросле населення України (віком від 18 років). За типом побудови вибірка є триступеневою, стратифікованою, випадковою, із квотним скринінгом на останньому щаблі. На першому щаблі здійснюють відбір населених пунктів (точок опитування), на другому – добір адрес (вихідних точок маршруту), на третьому – респондентів. Квотний скринінг на останньому щаблі дає можливість у підвибірках кожної області України зберігати пропорції населення за типом поселення (обласний центр/місто/село), статтю, віком і рівнем освіти, характерні для певної області й певного типу населеного пункту. З 2014 року опитування не охоплювали окуповані росією території Криму та частини Донбасу. Це дає змогу порівняти ситуацію у часовий проміжок від початку диджиталізації публічної сфери до року напередодні пандемії COVID-19 (табл. 3.1). У 2017 році перелік альтернатив онлайн-активностей був доповнений відповідно до появи в українському суспільному просторі нових видів громадсько-політичної онлайн-активності в мережі.

В той же час варто зазначити, що дослідження впродовж 2013, 2015, 2017 і 2019 років відображають етапи української диджиталізації. У 2013 році, який можна назвати, роком початку її третього етапу: група українців, які зазначали, що користуються інтернетом (48,8%) вперше перевищила кількість тих українців, які зазначали, що «не мають потреби і ніколи не користуються інтернетом» (42,9%) (Бойко, 2020, с. 119). Окрім того було затверджено Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні (Розпорядження Кабінету Міністрів України., 2013), основним напрямком якої був розвиток електронної демократії. У 2015 році завдяки зусиллям ІТ-спільноти, прогресивних активістів та урядовців розпочалося формування е-демократії (Бойко, 2020, с. 217). з 2017 року розпочався четвертий етап української диджиталізації – етап мобільного інтернет-користування (Бойко, 2020, с. 119). У 2019 році у відповідь на стрімке поширення мобільного інтернету та

великий запит громадян на розвиток електронних демократичних ініціатив було створено Міністерство цифрових трансформацій.

Таблиця 3.1

Динаміка відповідей населення України на запитання «Яку активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України (%)

<i>Активність у мережі Інтернет</i>	2013	2015	2017	2019
Читаю інформацію на сайтах різноманітних державних і недержавних організацій	15,9	29,6	27,0	33,2
Відстежую новини суспільно-політичного життя	15,6	29,3	28,6	32,7
Читаю блоги, сторінки політиків, громадських діячів	5,9	10,5	9,4	18,1
Звертаюся до офіційних установ, організацій для розв'язання особистих або громадських проблем	2,9	3,6	2,4	4,9
Звертаюся до громадських, міжнародних організацій	1,0	2,2	1,1	2,4
Висловлюю свої думки, пропозиції, зауваження в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо	1,3	3,5	3,1	5,8
Залишаю коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань	2,6	6,0	4,9	8,5
Обговорюю на форумах, конференціях, в соціальних мережах актуальні питання соціально-політичного, громадського життя	1,9	6,0	3,7	4,8
Підтримую соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (як-то, допомога солдатам АТО, переселенцям, хворим, протестні акції проти незаконної забудови тощо)	1,9	3,0	4,9	5,2
Сам ініціюю через Інтернет певні соціальні заходи та дії	0,7	1,0	1,6	3,7
Отримую електронні державні послуги (е-реєстрація, е-довідка, е-черга тощо)	–	–	3,4	6,8
Підтримую або ініціюю електронні петиції, звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (е-петиції, е-звернення, е-скарги тощо)	–	–	3,8	7,2
Надсилаю електронні запити щодо отримання публічної інформації, створеної суб'єктами владних повноважень (е-запити)	–	–	1,3	3,1
Відстежую інформацію щодо звітності за прибутками та видатками чиновників, прозорості фінансових операцій чиновників, звітів їх діяльності на посаді (е-декларації, е-звіти)	–	–	2,7	3,3
Відстежую інформацію про результати проходження різноманітних конкурсних проєктів, тендерів на закупівлю товарів або послуг державними установами, витрачання бюджетних коштів (е-бюджет, е-тендери, е-закупівлі система ProZorro)	–	–	1,6	4,3
Інше	0,3	2,3	1,8	1,6
Нічого з переліченого не роблю	31,4	18,8	22,9	26,4
Не користуюсь Інтернетом	42,1	28,4	30,8	21,4
Не відповіли	0,2	4,3	0,4	0,0

Джерело: (Ворона & Шульга, 2013: с. 551; Паращевін, 2015: с. 603; Паращевін, 2017: с. 570; Паращевін, 2019: с. 493).

Отже, дані 2013–2019 років свідчать про зростання всіх видів онлайн-активності як реакцію на стрімку цифровізацію, яка відбувалася впродовж цих

років. Проте найпоширенішими стали інформаційно-пізнавальні онлайн-активності, зокрема споживання інформації на сайтах державних і недержавних організацій, відстеження новин суспільно-політичного життя, читання блогів, сторінок політиків і громадських діячів. Ці форми можна означити як пасивні форми поведінки в мережі Інтернет. Їх можна лише умовно зарахувати до форм громадсько-політичної онлайн-активності, оскільки вони скоріше відтворюють явище медіаспоживання, хоч і певним чином пов'язані з інтересом до політики.

Оскільки в цей період тільки починало відбуватись зародження онлайн-формату соціально-громадянської взаємодії «держава (влада) – громадянин», прослідковуються низькі показники онлайн-активностей, пов'язаних з використанням е-інструментів електронного урядування. Такі форми як «отримую електронні державні послуги (е-регістрація, е-довідка, е-черга тощо)» та «підтримую або ініціюю електронні петиції, звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (е-петиції, е-звернення, е-скарги тощо)» хоча і демонструють зростання майже у два рази, все одно мають низьке охоплення. До того ж частина з них фіксує скоріше отримання послуг (які, звісно сприяють компетентності у цій сфері), а не власну вольову активність.

Суттєве нарощування соціально-громадянської онлайн-активності порівняно з попереднім періодом продемонстрував 2015 рік дослідження. Поштовхом до таких зрушень стали буремні події в країні. Це і революція гідності, яка активізувала громадянську свідомість пересічних українців, і трагічні події у Криму та на Сході країни, пов'язані з анексією кримського півострова та військовими діями на Сході, які призвели до відчуження частини східного регіону країни (Бойко, 2020, с. 196).

В той же час прикметним є те, що квінтесенція цифрової публічної сфери – діалог чи в даному дослідженні «обговорення на форумах, конференціях, в соціальних мережах» мала надзвичайно низькі показники з низькою динамікою зростання. Хоча саме ця активність спонукає до кращого освоєння громадян в цифровій публічній сфері та унормування громадсько-політичної онлайн-активності.

Отже, вилучивши ті ознаки, які не можна віднести до активності, можна простежити динаміку часток сукупної залученості дорослого населення України до громадсько-політичної онлайн-активності впродовж 2013–2019 років (табл. 3.2). Це дає змогу побачити стрімке зростання у 2013–2015 роках (майже удвічі) та поступове – у 2017–2019 роках.

Таблиця 3.2

Динаміка сукупної поширеності громадсько-політичної онлайн-активності серед населення України згідно соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України

<i>Активність у мережі Інтернет</i>	2013	2015	2017	2019
Сукупність громадсько-політичних форм онлайн-активності	7,8	14,3	16,2	23,9

Примітка. Розраховано нову ознаку шляхом створення фіктивної (dummy) змінної за рахунок включення тих форм онлайн-активностей, які визначені як громадсько-політичні, а саме «Звертаюсь до офіційних установ, організацій для розв'язання особистих або громадських проблем», «Звертаюсь до громадських, міжнародних організацій», «Висловлюю свої думки, пропозиції, зауваження в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо», «Залишаю коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань, «Обговорюю на форумах, конференціях, в соціальних мережах актуальні питання соціально-політичного, громадського життя», «Підтримую соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (як-то, допомога солдатам АТО, переселенцям, хворим, протестні акції проти незаконної забудови тощо)», «Сам ініціюю через Інтернет певні соціальні заходи та дії набуваючи значення», «Підтримую або ініціюю електронні петиції, звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (е-петиції, е-звернення, е-скарги тощо)», «Надсилаю електронні запити щодо отримання публічної інформації, створеної суб'єктами владних повноважень (е-запити)», «Відстежую інформацію щодо звітності за прибутками та видатками чиновників, прозорості фінансових операцій чиновників, звітів їх діяльності на посаді (е-декларації, е-звіти)», «Відстежую інформацію про результати проходження різноманітних конкурсних проєктів, тендерів на закупівлю товарів або послуг державними установами, витрачання бюджетних коштів (е-бюджет, е-тендери, е-закупівлі система ProZorro)», набуваючи значення 1; натомість для інших сумісних альтернатив, які не відносяться до громадсько-політичної онлайн-активності, значення набуває 2

Для виявлення поширеності громадсько-політичної онлайн-активності серед різних соціальних груп було проаналізовано такі соціально-демографічні характеристики, як стать, вік, освіта, матеріальне становище та тип населеного пункту. Зокрема, динаміка статевого розподілу сукупних часток тих респондентів, які були залучені хоча б один зі способів громадсько-політичної активності, вказує на відсутність вагомих відмінностей за цією ознакою (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Динаміка поширеності громадсько-політичної онлайн-активності серед населення України за статтю (%)

<i>Стать</i>	2013	2015	2017	2019
Чоловіча	9,3	13,7	17,4	23,2
Жіноча	6,5	14,8	15,2	24,5
Загалом по Україні	7,8	14,3	16,2	23,9

Лише, якщо брати до уваги обстеження 2013 року, можна обережно констатувати невелику відмінність, коли серед чоловіків, порівняно з жінками, було продемонстровано дещо більшу залученість. Однак, подальша динаміка все одно не фіксує суттєвих гендерних відмінностей в такого роду онлайн-активності.

Натомість віковий чинник доволі яскраво продемонстрував логіку інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності, опанування якої почалося з представників молодших вікових груп (*табл. 3.4*).

Таблиця 3.4

Динаміка поширеності громадсько-політичної онлайн-активності серед населення України за віковими групами (%)

<i>Вікові когорти</i>	2013	2015	2017	2019
18-29 років	13,0	24,1	21,2	32,2
30-39 років	9,3	16,7	24,0	30,8
40-49 років	10,5	18,0	15,1	26,4
50-59 років	5,5	7,3	14,6	22,4
60-69 років	2,5	7,7	8,9	13,3
70 років і більше	1,4	2,3	1,3	5,5
Загалом по Україні	7,8	14,3	16,2	23,9

Зокрема, у часовому проміжку 2013–2015 років простежувалася чітка поляризація між молодшою та середньою віковими групами, з одного боку, та тими, кому 50 і більше років, з іншого боку: серед перших зафіксовано більшу частку залучених, ніж серед других. Однак, вже починаючи з 2017 року до перших доєдналася також когорта віком 50-59 років, майже наздогнавши молодші групи за часткою залучених. До того ж навіть у віковій групі 60-69 років впродовж 2013–2019 років залученість в онлайн-активність зросла у 5 разів. Лише когорта понад 70 років демонструвала мінімальну залученість впродовж усіх «доковідних» років. Втім, попри збереження вікових відмінностей, можна констатувати поступове соціетальне поширення нової активності у публічній сфері України.

Подібним чином відбувалися процеси інституціоналізації за освітньою ознакою (*табл. 3.5*). Засвоєння громадсько-політичної онлайн-активності залежало від рівня освіти.

Зокрема, у 2013 році чітко простежується градація часток залученості за рівнем освіти: серед тих, хто зазначив повну вищу освіту, зафіксовано у 5 разів більше залучених, ніж серед респондентів з початковою або неповною освітою. За даними соціологічного моніторингу 2015 року цей розрив почав скорочуватися – за частками залученості респонденти з першим ступенем вищої освіти наздогнали респондентів з повною вищою освітою. І нарешті у 2019 році розрив між менш освіченими людьми та респондентами з вищою освітою був меншим, ніж у 2 рази. До того ж опитані з найнижчим рівнем освіти зрівнялися з респондентами із середніми ступенями освіти за рівнем залученості в онлайн-активність.

Таблиця 3.5

Динаміка поширеності громадсько-політичної онлайн-активності серед населення України за освітніми групами (%)

<i>Рівень освіти</i>	2013	2015	2017	2019
Початкова, неповна середня	3,5	5,5	4,7	18,2
Середня загальна	7,2	8,0	9,6	17,1
Середня спеціальна (технікум, училище, коледж)	8,6	10,5	13,3	18,9
Перша ступінь вищої освіти (бакалавр)	11,1	22,8	19,1	30,7
Повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)	15,8	21,6	24,3	31,0
Загалом по Україні	7,8	14,3	16,2	23,9

Поселенські виміри також продемонстрували наявність суттєвих відмінностей (табл. 3.6). В опитуванні 2013 року мешканці Києва та великих міст у двічі більше проявили онлайн-активність порівняно з жителями малих міст та сіл.

Таблиця 3.6

Динаміка поширеності громадсько-політичної онлайн-активності серед населення України за типом поселення (%)

<i>Тип поселення</i>	2013	2015	2017	2019
Київ	12,2	20,1	23,4	25,7
Місто з населенням понад 250 тис. осіб	10,6	16,9	22,3	29,6
Невелике місто	5,0	17,4	17,3	23,9
Село	6,1	9,5	10,4	19,3
Загалом по Україні	7,8	14,3	16,2	23,9

Однак, надалі між жителями різного типу міст цей розрив став мінімальним. І нарешті, згідно з результатами опитування 2019 року, відмінності у рівні залученості до громадсько-політичної онлайн-активності між різними поселенськими групами зменшилися. Особливо характерною є динаміка зростання у сільській місцевості, де частка залученості мешканців в онлайн-активність збільшилася у тричі упродовж 2013–2019 років.

Натомість порівняння динаміки поширеності громадсько-політичної онлайн-активності серед населення України за самооцінкою матеріального становища сім'ї продемонструвало незмінність цифрової нерівності (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Динаміка поширеності громадсько-політичної онлайн-активності серед населення України за самооцінкою матеріального становища сім'ї (%)

<i>Матеріальне становище сім'ї</i>	2013	2015	2017	2019
Злиденне	3,7	6,1	9,6	11,3
Бідне	5,0	10,3	13,0	17,5
Середнє	10,7	17,7	19,3	27,9
Заможне	16,7	30,0	26,7	50,0
Загалом по Україні	7,8	14,3	16,2	23,9

І хоча у кожній із груп за матеріальним становищем впродовж 2013–2019 років відбулося збільшення часток залученості у 3 рази, жодна з цих груп не наздогнала наступну за градацією групу. Зрештою, як і в 2013 році, так і в 2019 році, зберігся непорушний розрив у майже 5 разів за рівнем залученості між злиденними та заможними українцями.

Таким чином, аналіз соціально-демографічних характеристик залучених респондентів у громадсько-політичну онлайн-активність впродовж 2013–2019 років дав змогу емпірично зафіксувати процес інституціоналізації цього новітнього феномену. Попри збереження статусних відмінностей, які є невід'ємним атрибутом цифрової нерівності, доводиться констатувати, що значні відмінності за більшістю соціально-демографічних вимірів на початковій фазі поступово ставали менш виразними, принаймні щодо вікових, освітніх та поселенських розподілів. Саме розширення суб'єктності громадсько-політичної онлайн-активності за рахунок

старших вікових когорт, менш освічених та урбанізованих прошарків дозволяє обережно стверджувати про соціетальне охоплення цієї новою діяльністю. Натомість збереження значної нерівності за матеріальним становищем черговий раз доводить тезу про першочерговість фінансових аспектів транзакційних витрат, які супроводжують будь-яку громадську чи політичну діяльність.

Варто зважати на те, що засвоєння цифрових способів громадсько-політичної активності відбувалося паралельно із загальним процесом цифровізації суспільного життя українців. Водночас доступність традиційних офлайн-форм участі не завжди стимулювала громадян до пошуку нетрадиційних методів впливу на політичну систему. Особливо це стосується тих верств населення, які схиляються до усталених, звичних способів взаємодії та опираються новітнім, менш звичним.

Особливого значення цифровізація набула під час пандемії COVID-19, яка призвела до запровадження урядом жорстких карантинних обмежень, включаючи закриття громадських місць, припинення проведення масових заходів та впровадження соціального дистанціювання. Це негативно вплинуло на можливості реалізовувати традиційні форми офлайн-активності. Тож цифрова публічна сфера стала найбільш безпечним і, часто, єдиною можливим простором для соціально-політичної комунікації. Як наслідок, значно зросла кількість користувачів інтернету та загальний час, проведений у мережі. В Україні дійсно фіксується помітне зростання рівня використання практично за всіма типами цифрових пристроїв та технологій. Зокрема найвищий рівень і комп'ютеризації, і інтернетизації, і цифровізації демонструють респонденти із низьким чи взагалі нульовим рівнем матеріальної депривації (Соколовський, 2024, с. 278), а також мешканці міст із населенням понад 250 тис. мешканців (Соколовський, 2024, с. 275). Що ймовірно має певні наслідки для залученості до онлайн-активності. Втім, емпіричної фіксації громадсько-політичної онлайн-активності у публічній сфері під час пандемії, на жаль, в соціологічному моніторингу не вдалося реалізувати.

Враховуючи досвід емпіричних обстежень активності українців у мережі Інтернет, подальша перспектива дослідження процесу інституціоналізації має спиратися на аналіз актуальних у період повномасштабної російсько-української

війни форм громадсько-політичної онлайн-активності. Такий аналіз доцільно здійснювати крізь призму концепції транзакційних витрат, що дозволяє глибше зрозуміти механізми цифрової мобілізації громадян. Унормування цієї активності сприяє її систематизації та дозволяє краще оцінити потенціал онлайн-активізму для розвитку електронної демократії в Україні. Адже електронна демократія, як формалізований інститут електронного урядування, не матиме результату без участі в ньому суб'єктів, які підтримують його як згори, так ізнизу. Іншими словами, йдеться про політичну участь громадян та соціальний капітал, які можна конвертувати в розвиток інноваційно-інвестиційного середовища, де інфраструктуру має забезпечити влада, а реалізацію ідей, втілення задумів і проєктів забезпечують активні громадяни, а багаторічне освоєння українцями принципів демократії одночасно сприяє освоєнням нових форм громадсько-політичної активності (Гетман, 2024b, с. 98).

3.2. Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн активності українців за умов визвольної війни

Як пандемія, так і широкомасштабне вторгнення і, як наслідок, велика кількість супутніх проблем зумовили тектонічні зміни в українському суспільстві. Ці обставини посилили процеси солідаризації українського суспільства, патріотичну консолідацію держави та громадян і зміцнення національно-громадянської ідентичності українців (Степаненко, 2024, с. 151). Така активізація, у свою чергу, актуалізувала потребу з'ясувати, за якими критеріями можна класифікувати різні форми громадянського онлайн-активізму, а також виявити особливості їхньої інституціоналізації в умовах невизначеності.

Для забезпечення дослідницької мети було розроблено показник, який включав широкий список онлайн-активностей, який потребував апробації. Для цієї процедури було проведено пілотажне дослідження у вигляді онлайн-опитування студентів київських ЗВО щодо їх громадсько-політичної активності. Методологія дослідження забезпечувалась поширенням посилання на опитувальник серед студентів бакалаврату та магістратури навчально-наукових інститутів журналістики,

біології та медицини, філології, факультетів соціології, економічного, філософського, комп'ютерних наук та кібернетики КНУ імені Тараса Шевченка; студентам бакалаврату та магістратури КНЕУ імені Вадима Гетьмана з факультетів маркетингу, управління персоналом, соціології та психології; студентам бакалаврату та магістратури Київського університету імені Бориса Грінченка з факультету здоров'я, фізичного виховання і спорту. Заповнення опитувальників здійснювали всі охочі за принципом хаотичної вибірки, тож за листопад 2023 року було отримано 513 заповнених анкет (докл. див.: (Фостер, Гетман, 2024)).

Перш за все цікавили, які форми найпоширеніші серед студентів. Отже, на запитання *«У яких громадсько-політичних онлайн-заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?»* респонденти відповіли, що брали участь в таких видах активності: збирання коштів волонтерам, армії, благодійним організаціям – 69,2%, онлайн-споживання товарів українського походження – 61%, використання лайків (інших емодзі) в мережі під постами громадсько-політичного змісту – 60,6%, поширення інформації громадсько-політичного змісту – 56,5%, збирання підписів під колективним зверненням в інтернеті – 52,4%, обговорення/коментування громадських та політичних питань у соціальних мережах – 44,5%, онлайніві форуми, збори, мітинги чи конференції, присвячені громадсько-політичним питанням, – 18,3%, створення власного контенту з громадсько-політичної тематики – 13,1%, онлайн-робота громадської організації або руху на засадах її представника(-ці) – 9%. Водночас у жодному з таких заходів участі не брали 10,3% респондентів.

З відповідей на запитання, чи довелось опитуваним студентам *хоча б одного разу скористатися певними інструментами електронної демократії*, ми з'ясували, що найпопулярнішими е-інструментами є е-опитування (64,7%), е-петиції (61%) та е-голосування (46,8%). Деякі студенти зазначили, що мають досвід використання інструментів е-оголошення (12,5%), е-звернення (10,5%), бюджетної участі (коли громадяни беруть участь у розподілі коштів місцевого бюджету) (5,5%) та е-консультації (5,1%). Таким чином, ознайомлення та навіть невеликий досвід

використання e-інструментів сприяють створенню умов для прозорого державного управління; чим більшим буде цей досвід, тим краще для демократії.

Цікавим також було те, наскільки громадсько-політична активність пов'язана з політичною зацікавленістю. Спостерігається закономірність: студенти, які відповіли, що не цікавляться політикою, не вважають себе активними у розв'язанні громадсько-політичних питань. Серед студентів, які відповіли, що не дуже цікавляться політикою, активними себе вважають суттєво менше респондентів (5,8%), ніж серед тих, хто цікавиться політикою (21,3%).

Це дослідження дало можливість зробити висновки, що студенти дійсно фіксують для себе можливість вибору політичної залученості через велику палітру форм активностей. Студенти також відзначали, що почали здійснювати громадсько-політичну активність лише після вторгнення росії. Власне, така неймовірна залученість респондентів підтвердила попередні емпіричні результати, що інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності насамперед простежується серед освіченої молоді, яка живе у мегаполісі. Втім найголовніше є те, що це дало змогу протестувати емпіричний показник щодо онлайн-активності для його подальшого включення у моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України.

Отже, для з'ясування особливостей інституціоналізації було застосовано методіку вимірювання громадсько-політичної онлайн-активності в моніторинговому опитуванні Інституту соціології НАН України, яке проводилося з 27 червня по 6 липня 2024 року методом CATI=>CAWI на замовлення USAID. Опитування проводилося компанією ТОВ «Група Рейтинг» на всій території України, крім тимчасово окупованих територій, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок. Статистична похибка вибірки 4101 респондент при довірчій імовірності 95% становить 1,5%. Така велика кількість опитаних дала змогу проаналізувати соціально-демографічні виміри кожної з форм громадсько-політичної онлайн-активності.

Методика вимірювання заснована відповідно концепції транзакційних витрат, яка дозволяє відібрати форми громадсько-політичної онлайн-активності за мірою

складності реалізації кожної дії, враховуючи як матеріальні, так і нематеріальні витрати. Наприклад, кількість часу, зусиль, знань, компетенцій, фінансових ресурсів чи матеріальних благ витрачених на ту, чи іншу активність. Враховуючи попередній досвід емпіричних розвідок у цій сфері, було визначено, що для перехідних суспільств традиційно найпоширенішими формами онлайн-активності є ті, які вимагають найменше транзакційних витрат, наприклад, пошук інформації про політику. Натомість більш складними та найменш поширеними формами є ті, які вимагають найбільше транзакційних витрат, наприклад, ініціювати громадсько-політичні заходи, включаючи співпрацю з органами влади, або створювати власний контент на політичну тему тощо (Гетман, 2025а, с. 66).

Згідно з результатами на третій рік війни поступове поширення онлайн-активності почало набувати ознак усталених практик. Дані моніторингу свідчать, що 63,9% населення України здійснюють хоча б одну із запропонованих в опитуванні форм онлайн-активності (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Відповіді населення України на запитання «Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», червень-липень 2024 р.

<i>Громадсько-політична онлайн-активність</i>	N	%
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	1200	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань	932	23,5
Агітую інших людей влаштувати або взяти участь у будь-якій політичній акції	61	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	367	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	283	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	972	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	419	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	51	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	64	1,5
Підтримую та просуваю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	850	21,1
Сам(а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	58	1,5
Інше	29	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав (ла)	1190	28,2
Важко відповісти/Не пам'ятаю	341	7,9

Примітка. Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Однак ця спільнота не є однорідною: вона охоплює різні соціальні групи, які відрізняються між собою за способами та мірою громадсько-політичної залученості й характером взаємодії між собою та з іншими соціальними акторами. Саме тому громадянам, з одного боку, набагато простіше об'єднуватись і домовлятися між собою для реалізації інтересів, базуючись на неформальних домовленостях. Та з іншого боку, окрім наявності конституційних прав і свобод, потрібні ще й напрацьовані норми, санкції, правила поведінки в публічній сфері, які знижують витрати за участь, але дозволяють забезпечити власні інтереси. Для цього потрібні активісти та ініціативні громадяни, які здатні здійснювати ті форми активності, які потребують відповідних знань та компетенцій, часу, матеріального забезпечення тощо.

Перш за все варто зазначити, що результати моніторингу Інституту соціології НАНУ підтвердили наше припущення: найпоширенішою формою участі є пошук інформації про політику та політичні заходи – це найпростіша форма активності, яка потребує найменше транзакційних витрат. Втім деякі форми, які потребують більших транзакційних витрат, також набули значне поширення в українському суспільстві та зросли порівняно з «доковідним» часом: підписуються під петиціями чи колективними зверненнями – 26,1% у 2024 році (7,2% у 2019 р. відповідно попереднім даним Інституту соціології НАН України, що відображені у *таблиці 3.1*), підтримують соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (як-то, допомога солдатам АТО, переселенцям, хворим, протестні акції проти незаконної забудови тощо – 21,1% у 2024 році (5,2% у 2019 р.). Такі форми активності потребують визначення власної громадської позиції, фінансових витрат, розуміння соціально-політичної ситуації в цілому (Гетман, 2025b, с. 76). Їх реалізація ускладнюється ще й тим, що останнім часом почали створювати петиції, які дезінформують населення, а петиційний спам дискредитує цю конвенціональну форму громадсько-політичної онлайн-активності, громадянину потрібно добре розбиратися в питаннях, щоб підписати чи проігнорувати петицію.

Обговорення громадсько-політичних питань в соціальних мережах – форма участі, яка є лакмусовим папірцем розвитку цифрової публічної сфери та водночас

потребує зусиль, часу, зацікавленості й свідчить про ступінь освоєння громадянами публічної сфери онлайн. У 2024 році показник цієї активності становить 7,1%, а у 2019 році – 4,8%. Зростання показника може свідчити про поступове унормування цієї форми онлайн-активності.

Найменшу залученість мають форми активності з найвищими транзакційними витратами: власне ініціювання соціальних заходів в інтернеті та самостійне створення контенту громадсько-політичного змісту. В цьому випадку виокремилися саме ті громадяни, які потенційно є агентами як інституційних змін, так і зміни наративів в публічній сфері.

Для порівняння поширеності різних форм онлайн-активності серед різних соціальних груп було включено такі соціально-демографічні характеристики, як стать, вік, освіта, тип населеного пункту та матеріальне становище. Було зроблено припущення, що чим вища соціально-демографічна нерівність, тим помітнішим стає розрив у транзакційних витратах: активні громадяни здатні долати ці бар'єри, тоді як для пасивних громадян ці бар'єри призводять до пасивної громадсько-політичної поведінки через брак ресурсів, навичок або часу, а транзакційні витрати політичної участі стають для них надто високими.

Розподіл активностей за статтю виявився досить рівномірним, в тому числі й для форм активності з високими транзакційними витратами (*табл. 3.9*). Помітні відмінності спостерігається щодо найбільш поширених активностей. Так, наприклад, чоловіки частіше шукають інформацію про політику та політичні заходи, проте жінки частіше підтримують соціальні заходи та підписують петиції. Та в той же час відсоток жінок, які не брали участі в жодному з перелічених видів онлайн-активності, є дещо вищим порівняно з чоловіками. Нерівномірність гендерного розподілу в деяких категоріях онлайн-активності можуть залежати від того, що не всі форми онлайн-активності є однаково доступними або прийнятними для різних соціальних груп. Водночас, у ширшій перспективі не виявлено системних гендерних бар'єрів, які б істотно перешкождали інституалізації онлайн-активності загалом.

Таблиця 3.9

Розподіл відповідей населення України за статтю на запитання «Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», червень-липень 2024 р. (%)

Громадсько-політична онлайн-активність	Стать		Загалом
	Чоловіки	Жінки	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	36,1	25,1	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань	22,8	24	23,5
Агітую інших людей влаштувати або взяти участь у будь-якій політичній акції	2,4	0,9	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	9,3	9,1	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	9,3	5,7	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в Інтернеті	23,8	27,6	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	10,9	12,3	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	1,9	0,9	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	2,4	0,9	1,5
Підтримую та просуваю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	18,3	23,1	21,1
Сам(а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	1,7	1,3	1,5
Інше	1,1	0,6	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав (ла)	25,5	30	28,2
Важко відповісти	7,5	8,2	7,9

Примітка. Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

В свою чергу віковий розподіл свідчить, що доступність до сучасних мобільних пристроїв та інтернету все ж дала можливість людям старшого віку проявити свій громадсько-політичний інтерес. Наприклад, така найпростіша форма онлайн-активності, як пошук інформації про політику та політичні заходи» більше практикується старшими віковими когортами (табл. 3.10).

Та водночас найактивнішою в усіх формах онлайн-активність окрім пошуку інформації все ж таки є наймолодша вікова група. Це можна пояснити молодечим ентузіазмом та прагнення молоді до незалежності, самостійності в прийнятті рішень, вибору ціннісних орієнтацій та шляхів самореалізації.

Таблиця 3.10

Розподіл відповідей населення України за віком на запитання «Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», червень-липень 2024 р. (%)

Громадсько-політична онлайн-активність	Вікові групи					Загалом
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	24,1	19,5	26,2	36,3	42,3	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань	25,4	20,3	21,5	24,9	27,1	23,5
Агітую інших людей влаштувати або взяти участь у будь-якій політичній акції	3,8	0,9	1,0	0,8	2,0	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	11,9	7,2	7,4	9,8	11,1	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	11,4	5,9	5,9	6,8	7,7	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	36,6	32	24,9	20,7	19,1	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	16,8	12,4	11,9	7,9	11,2	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	2,5	1,2	1,3	1,1	0,7	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	2,9	1,4	1,4	1,5	0,9	1,5
Підтримую та просуваю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	25,6	19,3	20,3	22,9	19,3	21,1
Сам(а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитам до органів влади	2,3	1,6	1,6	1,4	0,5	1,5
Інше	0,7	0,9	0,9	0,6	0,9	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав(ла)	25,8	31,8	30,7	26,4	24,2	28,2
Важко відповісти	11,2	8,6	8,9	5,9	5,6	7,9

Примітка. Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Люди середнього віку від 30 до 59 років демонструють посередню участь і достатньо однорідний розподіл активності, що також можна пояснити збільшенням економічних, професійних та сімейних обов'язків, які не дають можливості повною мірою освоювати цифрову публічну сферу та скорочують ресурси на політичну участь. Та в цілому ці дані свідчать про наявність ознак інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності: вона поступово закріплюється у поведінкових практиках різних вікових груп, особливо у формах інформаційного

пошуку, підписання петицій та вираження підтримки через лайки й коментарі. Водночас низький рівень ініціативності, створення власного контенту та організації дій вказує на обмежений розвиток активної громадянської позиції в цифровому середовищі.

Розподіл за освітою яскраво доводить, що менш активними є менш освічені громадяни й навпаки (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Освітній розподіл відповідей українців на запитання «Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», червень-липень 2024 р. (%)

Громадсько-політична онлайн-активність	Рівень освіти					Г а
	Початкова, неповна середня	Середня загальна	Середня спеціальна	Перша ступінь вищої освіти	Повна вища освіта	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	18,6	24,4	24,5	26,5	36,0	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань	20,4	23,9	20,2	24,7	25,7	23,5
Агітую інших людей влаштувати або взяти участь у будь-якій політичній акції	1,6	1,4	1,2	1,5	1,7	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	4,4	9,4	7,9	11,8	10,1	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	5,7	8,8	5,1	8,5	8,0	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	11,6	19,3	17,9	31,1	33,6	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	3,1	9,1	6,5	14,9	16,1	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	2,2	0,6	0,8	1,3	1,6	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	1,3	1,7	0,8	1,8	1,9	1,5
Підтримую та просуваю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	9,1	18,5	17,4	22,4	25,6	21,1
Сам(а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	0,9	0,9	1,5	1,3	1,7	1,5
Інше	0,0	1,7	0,7	0,8	0,8	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав (ла)	40,6	33,0	34,4	23,9	22,4	28,2
Важко відповісти/Не пам'ятаю	10,1	10,2	8,6	10,8	6,1	7,9

Примітка. Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Зокрема, в жодних формах онлайн-активності не брали участь здебільшого люди з початковою, середньою чи середньо-спеціальною освітою. Натомість зі зростанням рівня освіти зростає і залученість до онлайн-активностей, в першу чергу до тих форм, які дійсно потребують певних знань та цифрових навичок: підписи під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті, підтримка та просування соціальних заходів, ініційовані користувачами в мережі, голосування за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо. Освічені громадяни також частіше здійснюють активності з найвищими транзакційними витратами, наприклад, самі ініціюють через мережу Інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитами до органів влади, хоча в цілому їх чисельність дуже мала.

Ці дані демонструють, що інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності має виразну освітню залежність. Тоюто зі зростанням рівня освіти підвищується залученість до інформаційного пошуку, а також до підтримки та просування громадсько-політичних заходів. Це вказує на те, що вищий освітній рівень сприяє закріпленню онлайн-участі як легітимної й усталеної практики, тоді як для менш освічених груп ці форми залишаються малодоступними або неактуальними, що обмежує повноту інституціоналізації на рівні всього суспільства.

Розподіл за проживанням в різних типах населеного пункту демонструє яскраву відмінність залученості в громадсько-політичну онлайн-активність (*табл. 3.12*). Найактивнішими в усіх формах онлайн-активності є жителі обласних центрів, відповідно найменш активними є жителі сіл та селищ міського типу. Ці відмінності можна пояснити тим, що зі зменшенням рівня урбанізованості населених пунктів знижуються як рівень покриття швидкісного інтернету, так і рівень цифрової грамотності.

Це свідчить, що інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності відбувається нерівномірно залежно від типу населеного пункту. А для рівномірного поширення онлайн-активності необхідне застосування комплексного підходу, що включає покращення цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрової грамотності та мотивації громадян до використання онлайн-ресурсів.

Таблиця 3.12

Розподіл відповідей українців за типом населеного пункту на запитання «Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», червень-липень 2024 р. (%)

Громадсько-політична онлайн-активність	Тип населеного пункту				Загалом
	Обласний центр	Інше місто області	Селище міського типу	Село	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	34,6	26,3	23,4	24,3	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань	26,2	22,3	21,2	19,2	23,5
Агітую інших людей влаштувати або взяти участь у будь-якій політичній акції	2	1,6	1	0,3	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	10,6	9,8	5,8	6,1	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	8,2	6,8	5,6	5,7	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	31,4	24,8	18	17,9	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	14,7	10,5	9	6,7	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	1,6	1,5	0,2	0,7	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	1,7	1,8	0,7	1,3	1,5
Підтримую та просуваю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	23	20,5	20	17,6	21,1
Сам(а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	1,2	1,9	1,2	1,6	1,5
Інше	0,8	0,9	0,7	0,6	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав (ла)	24,9	29,3	34,1	32,1	28,2
Важко відповісти	6,3	8,4	10,7	10,1	7,9

Примітка. Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Це свідчить, що інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності відбувається нерівномірно залежно від типу населеного пункту. А для рівномірного поширення онлайн-активності необхідне застосування комплексного підходу, що включає покращення цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрової грамотності та мотивації громадян до використання онлайн-ресурсів.

Розподіл за рівнем матеріальної депривації вказує на те, що найбільш активними є громадяни, яких найменшою мірою заторкнуло зубожіння (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Розподіл відповідей населення України за рівнем матеріальної депривації на запитання «Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», червень-липень 2024 р. (%)

Громадсько-політична онлайн-активність	Рівень матеріальної депривації					Загалом
	Максимальний	Високий	Середній	Низький	Нульовий	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	25,8	28,3	28,5	35,6	34,9	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації з соціальних, суспільно-політичних питань	19,7	25,5	22,8	27,3	27,8	23,5
Агітую інших людей влаштувати або взяти участь у будь-якій політичній акції	1,2	0,8	1,6	1,7	3,2	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	7,5	9,5	10,9	10,6	9,5	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	5,8	6	8,2	9	8,5	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	16,4	25,9	31,7	37,4	32	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	7,7	11,9	12,1	16,7	15,8	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	1,3	0,9	1,1	1,1	2,4	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	1,4	1,4	1,7	1,7	1,6	1,5
Підтримую та просуваю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	15,3	22,3	24,6	26,8	24,7	21,1
Сам(а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	1,1	1,7	1,3	2	1,8	1,5
Інше	0,9	0,5	1,3	0,7	0,6	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав (ла)	33,8	27,4	27,9	22,9	20,3	28,2
Важко відповісти/Не пам'ятаю	10,3	7,8	6,9	5,3	5,9	7,9

Примітка. Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

В той час як найменш активними є ті, хто вказали на максимальний рівень депривації. Отже, ці дані демонструють, що інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності тісно пов'язана з рівнем матеріального добробуту. На перший погляд, результати цілком логічні, адже високий рівень матеріальної депривації сприяє високій соціальній ізоляції та позбавляє необхідної мотивації, ресурсів та спроможності проявляти будь-яку активність, яка не входить до необхідності виживання. Ми можемо констатувати, що низький матеріальний стан

дійсно є бар'єром для онлайн-активності. Втім є припущення, що рівень матеріальної депривації не є вирішальним фактором у поширенні онлайн-активності. Адже навіть громадяни з максимальним рівнем депривації намагаються освоювати цифровий публічний простір і реалізують свої громадянські права. Зокрема, вони демонструють значну участь у підтримці та просуванні соціальних заходів, а також у зверненнях до органів влади. Причому кількість тих, хто ініціює соціальні заходи, є майже однаковою серед представників як нульового, так і максимального рівня депривації.

Це доводить, що люди, які усвідомили свій політичний інтерес, навіть за умов матеріальних обмежень знаходять можливості для активної онлайн-участі, що підкреслює потенціал для політичної активності серед бідних прошарків населення.

3.3. Суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності як потенціал післявоєнної модернізації України

Політична комунікація, яка великою мірою реалізується в цифровій публічній сфері через різні форми онлайн-активності, відіграє важливу роль у взаємодії між владою, яка прагне легітимізувати свої рішення, та громадянами, які намагаються висловити свої інтереси та вплинути на політичний процес. Вище вже зазначалося, що поряд з тим наскільки багато можливостей дає цифрова публічна сфера, на стільки ж багато і загроз вона несе. Мова йде про такі процеси як фрагментація інформаційного простору, поляризація суспільних поглядів, поширення дезінформації та пропаганди, технологізація створення контенту та участі в діалогах, зокрема використання ботів. Онлайн-активність громадян впливає на функціонування медіа, визначаючи попит на контент і механізми його поширення, водночас саме медіа формують інформаційне середовище, яке спрямовує громадську увагу, моделює дискусії та впливає на поведінкові патерни аудиторії.

Одним із важливих аспектів війни в Україні є активна інформаційна війна, яка включає пропаганду, дезінформацію та маніпуляцію суспільною думкою як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. Це викликало інтерес соціологів до

вивчення впливу медіа та цифрових технологій на ведення війни та формування громадської думки (Дембіцький & Гломозда, 2024, с. 73).

Глибина розуміння ролі медіа в суспільстві та їхнього впливу на аудиторію зумовлена рівнем освіти, добробуту опитаних, а також регіоном проживання. Цілком передбачуваним є високий і вищий за середній рівень розуміння ролі медіа в суспільстві в осіб із високим освітнім статусом (78%) та рівнем добробуту (77%). Дещо більш компетентними виявились мешканці північного регіону країни, до якого належить столиця, а також жителі центральних та південних областей країни (Наумова, 2024, с. 319).

Традиційні медіа, які інституціоналізували журналістику, відігравали важливу роль у суспільних процесах медіації: вони поширюють інформацію, забезпечують публічну комунікацію, і досі відіграють ключову роль у створенні публічних сфер. Як усталені організації, засоби масової інформації постійно надають інформацію на постійній основі, що дозволяє спостерігати, аналізувати та оцінювати процеси та рішення, важливі для суспільства. Медіа зменшують складність і забезпечують орієнтацію. Тому вони розглядаються як ключовий фактор для життєво важливих (медіатизованих) суспільних сфер, а зміст їхніх повідомлень (опублікована думка) прирівнюється до громадської думки. Традиційні засоби масової інформації мають право визначати теми, що стоять на порядку денному, а також формувати громадського порядку денного, а також формувати громадську думку в суспільстві в цілому. Саме тому медіа вважаються такими, що мають сильний соціальний вплив. Традиційні медіа все ще пронизують суспільство своїм продуктом – не в останню чергу завдяки онлайн-каналам розповсюдження. Однак вони охоплюють насамперед старших членів суспільства, а не молодь. Крім того, зростаюче розмаїття медіа призвело до дуже диференційованого медіа-репертуару (Fischer & Jarren, 2024, р. 203). В цілому можна сказати, що традиційні засоби масової інформації такі як преса, радіо і телебачення були найважливішим посередником до появи інтернету та комунікаційних платформ. Інтернет та цифрові технології дають можливість одразу перевірити інформацію, давати власні альтернативні інтерпретації подій, швидко ділитися новинами, взаємодіяти з контентом у режимі реального часу. Та в той же

час аудиторія не завжди використовує всі можливі е-інструменти собі на користь, інтернет-користувачі обирають контент з емоційно забарвленим висловлюванням окремих особистостей, сприймаючи їх як більш значущі та переконливі, ніж офіційним джерелам, що впливає на формування громадської думки та змінює традиційні уявлення про об'єктивність і неупередженість інформації.

Завдяки моніторингу Інституту соціології вдалося дослідити офлайн та онлайн медіаспоживання. Для оцінки цих аспектів було включено в дослідження наступні питання: які джерела політичної інформації обирають громадяни, як оцінюють можливість вільно висловлювати свої погляди, а також які емоції відчують під час дискусій із опонентами.

Оскільки найпоширенішою формою онлайн-активності є пошук інформації про політику та політичні заходи, є можливість зафіксувати, якими ж джерелами більшою мірою користуються респонденти (*рис. 3.1*). Використання перевірених джерел знижує транзакційні витрати, пов'язані з пошуком. В розвинутій цифровій публічній сфері, де працюють норми і правила, цензура, покарання за порушення стандартів онлайн-спільнот чи журналістики транзакційні витрати знижуються внаслідок освоєння цифрової публічної сфери. Втім в період широкомасштабного вторгнення росії мова йде не тільки про атаки на лінії фронту, а й про інформаційну війну, поширення проросійських чи антиукраїнських наративів, регулярні кібератаки тощо. Тож перевірка інформації та ознайомлення з новинами з різних джерел сприяє підвищенню обізнаності та формуванню громадської думки.

Дані підтверджують, що телевізійний формат новин став менш популярним серед медіаспоживачів, і своєю чергою споживачі новин Телемарафону «Єдині новини» є найменш активними поміж інших.

Сам формат телевізійних новин, який подає інформацію вже з нав'язуванням провладних наративів, розставляє потрібні акценти та неодноразово порушує стандарти журналістики, а також не спонукають до перевірки інформації, не може сприяти онлайн-активності громадян. Втім і Telegram-канали, не дивлячись на своє лідерство серед джерел перегляду новин, не є ресурсом, який впливає на поширеність онлайн-активності громадян.

Рисунок 3.1 – Розподіл відповідей залучених і незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності респондентів щодо джерел отримання новин в Україні, червень–липень 2024 р. (%)

Найбільш активними є медіаспоживачі великих новинних сайтів та YouTube-каналів. Так, зокрема читачі великих новинних сайтів здебільшого здійснюють онлайн-активність з більшими транзакційними витратами, наприклад, підписуються під петиціями чи голосують за перейменування вулиць. Своєю чергою серед глядачів великих YouTube-каналів з представленням експертної думки найбільше тих, хто шукають інформацію про політику, підтримують та просувають соціальні заходи, поширюють в мережі інформацію громадсько-політичного змісту та обговорюють громадсько-політичні проблеми в мережах.

Оцінка можливості вільно висловлюватись є важливою для інституціалізації громадсько-політичної онлайн-активності з кількох причин. Вільне висловлювання є фундаментальним правом у демократичних суспільствах, яке дозволяє громадянам обговорювати політичні питання, критикувати уряд та інші інституції, а також висловлювати свої думки без страху переслідування, обмінюватися ідеями та інформацією, що сприяє формуванню обґрунтованої громадської думки, сприяє

відкритим і прозорим обговоренням, що допомагає побудувати довіру між громадянами та інституціями, виявляти і протидіяти порушенням прав людини та іншим несправедливостям, мотивує громадян брати активну участь у громадсько-політичному житті. Розподіл відповідей за оцінкою вільного висловлювання здебільшого демонструє позитивне ставлення до цієї можливості (рис. 3.2).

Рисунок 3.2 – Оцінка рівня свободи вираження політичних поглядів в інтернеті серед залучених і незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності респондентів, червень–липень 2024 р. (%)

Результати підтвердили наші припущення: переважну кількість форм онлайн-активності здійснюють ті, хто вважає, що може вільно висловлювати свої думки. Додатковий огляд розподілу за формами онлайн-активності свідчить, що ті, хто здебільшого агітує інших чи обговорює громадсько-політичні проблеми, відчувають, що не можуть вільно висловлюватися. Ймовірно, це відчуття з'являється через негативний зворотний зв'язок і психологічний тиск під час онлайн-активності.

Додатковий огляд розподілу за формами онлайн-активності демонструє, що ті, хто здебільшого агітує інших чи обговорює громадсько-політичні проблеми, відчувають, що не можуть вільно висловлюватися. Ймовірно, це відчуття з'являється через негативний зворотний зв'язок і психологічний тиск під час онлайн-активності.

Тож було вирішено розподілити відповіді за частотою отримання негативних емоцій та вражень під час або відразу після обговорення політичних питань з людьми, які відстоюють протилежну точку зору (рис. 3.3).

Рисунок 3.3 – Розподіл залучених і незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності респондентів за частотою негативних емоцій після дискусій з опонентами, червень–липень 2024 р. (%)

Отримані результати демонструють процес інституалізації онлайн-активності. Адже з розвитком диджиталізованої публічної сфери та освоєнням її з боку громадян почала збільшуватися онлайн-активність у формі політичного дискурсу (колективне обговорення, боротьба з дезінформацією, поширення інформації про корупційні схеми та зловживання владою тощо). Однак процес унормування тривалий і складний, а швидке вторгнення в цифрову публічну сферу нових акторів створило ефект некерованості, конфліктогенності, й усе це деколи скоріше нагадує спосіб зниження соціальної напруги. Саме цей стан і свідчить про освоєння цифрової сфери, а саме унормування публічного діалогу та інших форм громадсько-політичної онлайн-активності. З часом громадяни зможуть встановити та прийняти правила гри та норми віртуального співіснування.

Взаємодія з людьми, що мають протилежні погляди, є ключовою для формування соціальної згуртованості. Якщо такі взаємодії викликають негативні емоції, це може ускладнити процес досягнення консенсусу та сприяти фрагментації суспільства. З'ясування частоти негативних емоцій може допомогти зрозуміти, як медіа та інформаційне середовище впливають на громадянську активність.

Отримані відповіді за цим показником демонструють, що близько половини опитаних не стикались з негативом. Зрозумілим є те, що суб'єкти приблизно у 1,4 раза частіше пригадують такі випадки, ніж пасивні інтернет-користувачі. Третина респондентів пригадали один чи два таких випадки. Розподіл окремо за формами продемонстрував, що серед тих, хто сам ініціює заходи в інтернеті відчують негатив майже щодня. Тож вочевидь частота негативних емоцій зростає зі збільшенням залученості та складності форми онлайн-активності. Однак цей процес можна пом'якшити через інституціоналізацію онлайн-активності. Чим швидше сформується чіткі правила та механізми регулювання, тим меншою буде її емоційна напруга для учасників. Загальна картина обнадійлива, особливо враховуючи обставини війни, адже регулярно негативні емоції відчують трохи більше десяти відсотків.

За цим показником варто спостерігати у майбутньому, оскільки політична поляризація у медіа може підсилювати конфлікти та негативні емоції під час обговорення політики. А чим досвідченішими стають громадяни, тим легше їм буде впоратись із вже вказаними вище загрозами цифрової публічної сфери.

Проте існують дослідження, які демонструють, що соціальні медіа розділили людей на ідеологічні «ехо-камери» або фільтр-бульбашки (Pariser, 2011; Sunstein, 2018). Окрім того, поширене використання ботів роблять публічну сферу ще більш конфліктогенною. Зарубіжні дослідження вже продемонстрували, що люди схильні приписувати повідомлення, що їм не подобаються, політичним ботам, навіть якщо вони були написані реальними людьми. Це упередження може призводити до того, що люди знецінюють та ігнорують думки своїх опонентів, вважаючи їх ботами.

Через упередження щодо ботів, люди можуть ставати ще більш категоричними у своїх політичних поглядах та менш схильними до компромісу. Одночасно вони можуть бачити підтвердження своїм переконанням у будь-якій інформації, що надходить з мережі, навіть якщо вона є сумнівною або маніпулятивною. Взаємодія з такими технологіями, такими як політичні боти, може призвести до загальної недовіри як до технологій, так і до людей (Schweitzer et al., 2023, p. 9).

В контексті попередніх висновків важливо визначити наскільки ті, хто залучені до громадсько-політичної активності, є стійкими, об'єднаними та можуть бути суб'єктами воєнного протистояння та післявоєнної модернізації. Попередні результати досліджень проактивних громадян підтвердив, що в цілому тенденції розвитку соціального активізму в Україні узгоджуються з виокремленням фрейму колективних дій, тобто наявність певного набору переконань і значень, які надихають і легітимують діяльність учасників активізму (Злобіна, 2022, с. 278). Варто висунути припущення, що суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності мають відмінні від решти населення уявлення стосовно спільних цінностей та можливостей у військовому протистоянні. Щоб з'ясувати, що ж об'єднує українське суспільство на третьому році війни, це питання було внесене в опитувальник моніторингу Інституту соціології НАНУ. Можна було обрати довільну кількість варіантів відповідей, втім понад половину респондентів зазначили віру в краще майбутнє. В той же час важливими є й низка інших чинників, наприклад, відчуття втрати нормального життя підкреслює руйнівний вплив війни на життя суспільства, патріотичні почуття, яке говорить про важливість громадянської належності, спільні труднощі життя та прагнення їх спільно долати, а також національна ідея. Відверто слабкими підставами для єднання є мова спілкування, релігія та політичні погляди. Можна припустити, що ця ситуація зумовлена спробами їх застосування з середини суспільства не для єднання між людьми, а для продукування відповідних конфліктів (Дембіцький & Гломозда, 2024, с. 32).

Тож розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо чинників об'єднання українців продемонстрував, що суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності значно оптимістичніші та бачать більше чинників, що об'єднують українців, порівняно з тими, хто не бере участі в онлайн-активностях (рис. 3.4). Зокрема, лідерами об'єднавчих чинників з точки зору громадсько-політичної залученості є національна ідея, спільна історія, територія та спільні труднощі. Зокрема патріотичні відчуття громадянина України є сильним об'єднавчим чинником для переважної більшості суб'єктів. І ці дані різко відрізняються від пасивних громадян.

Рисунок 3.4 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо чинників об'єднання українців, за оцінками населення України, червень-липень 2024 р. (%)

Тож об'єднуючі чинники можуть бути спільними для активних і пасивних громадян, але їхня вираженість значно відрізняється: серед активних вони поширені більше. Страх перед майбутнім частіше зустрічається серед пасивних, що може свідчити про їхню невпевненість у можливості змін, використовуючи громадсько-політичну активність. Пасивні респонденти значно частіше вважають, що українське суспільство має мало об'єднавчих чинників.

Спільні цінності сприяють інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності, а перешкодою для неї є страх перед майбутнім і скепсис. Втім існують

емпіричні докази того, що війна, яка загрожує незалежності та суверенітету країни, може за певних умов підвищити суспільну стійкість та надію населення. Враховуючи дані моніторингу останніх років, варто вважати, що українське населення вже тривалий час зберігає доволі високий рівень стійкості, що підтримує процеси солідаризації в суспільстві. Усі чинники підтримки соціальної стійкості продовжують забезпечувати здатність більшості населення чинити опір негараздам, що допомагає соціальній системі нормально функціонувати як на індивідуальному, так і на соціальному та національному рівнях (Злобіна, 2024, с. 147).

Отже, здійснено припущення, що громадяни, які бачать перспективи у війні та вірять у здатність держави й суспільства долати виклики, більше залучаються до громадсько-політичної онлайн-активності. Якщо суспільство здатне адаптуватися до викликів війни, зберігати віру в спільні цінності та перспективи, то активність громадян стає більш стабільною та інституціоналізованою, а не ситуативною реакцією на кризу. Якщо ж домінує страх і недовіра, то активність буде розпорошеною, нестійкою та слабо інтегрованою в довгострокові механізми громадської участі.

Дані моніторингу дають змогу глибше проаналізувати суспільні тенденції. Зокрема, сплеск українізації, що спостерігається від початку широкомасштабного вторгнення, супроводжується парадоксальним явищем: мова перестає бути об'єднуючим чинником і, навпаки, стає предметом суспільної полеміки.

Це викликає низку питань, зокрема, чи є риторика про мовний розкол маніпулятивною технологією ворога, чи вона відображає реальне загострення проблеми. Тож варто розглянути розподіл щодо вживання української мови в родині (рис. 3.5).

Рисунок 3.5 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо мови (мов), якою респонденти переважно спілкуються у родині (вдома), червень-липень 2024 р. (%)

Важливими чинниками вибору демократичних засобів наведення порядку є утвердження державної мови як ключового елемента національної ідентичності, що сприяє зміцненню громадянської єдності, а також забезпечує відкритий суспільний діалог та доступ усіх громадян до державних інституцій.

У пострадянських країнах це набуває особливого значення, оскільки формування демократичного простору неможливе без спільного мовного поля, яке унеможливорює інформаційну ізоляцію та маніпуляції, сприяючи розвитку правової держави. Примітно, що за мовною поведінкою у сім'ї зафіксовано не такі різкі відмінності. До того ж найбільше продемократично налаштованих виявилось серед двомовних громадян. Втім, слід зазначити, що люди з російськомовною практикою не є більш схильними підтримати авторитарні методи наведення порядку: насправді вони вирізняються більшою підтримкою поєднання демократичних та авторитарних методів (Резнік, 2024, с. 83).

Дані моніторингу у 2024 році дають можливість простежити чіткі відмінності за етномовною ідентичністю, коли люди, які вказали рідною українську мову, більш схильні підтримувати демократичні методи, ніж ті, хто вказав рідною мовою російську. Зокрема це виражається у бажанні спілкуватися, а також дивитись (слухати) по телебаченню передачі, які їх цікавлять (рис. 3.6).

Рисунок 3.6 – Розподіл відповідей залучених і незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо мови, якою респонденти хотіли б дивитись (слухати) по телебаченню передачі, які їх цікавлять, червень-липень 2024 р. (%)

А також виражається у ставленні до надання російській мові статусу офіційної (рис. 3.7). За результатами відповідей можна прослідкувати, що серед пасивних громадян переважає індиферентне ставлення до державної мови, що підкреслю їх інертність в суспільному житті. На тлі такої інертності можуть поширюватися антиукраїнські настрої, зокрема ідеї про надання російській мові офіційного статусу, що підриває процеси національної консолідації та демократичного розвитку.

Рисунок 3.7 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо того, чи вважають респонденти за необхідне надати російській мові статусу офіційної в Україні, червень-липень 2024 р. (%)

Порівняння залучених і незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності груп також показало певні відмінності у ставленні щодо типу бажаного державного устрою (рис. 3.8).

Зокрема, залучені до онлайн-активності більш виразно, ніж незалучені, погоджуються з тим, що демократія – найкращий політичний устрій для будь-якої сучасної держави. Натомість серед незалучених спостерігалася вагома частка тих, хто не визначився у перевагах політичного устрою.

Варто відзначити, користувачі мережі, які виявляють соціально-громадянську онлайн-активність часто визначають демократичний устрій країни, демократичні цінності та настанови як значимі, важливі для них особисто (Бойко, 2020, с. 202).

Рисунок 3.8 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності на питання «З яким із наступних тверджень Ви найбільше погоджуєтесь?», червень-липень 2024 р. (%)

Тож ці результати є емпіричним підтвердженням класичної тези про громадянську активність як необхідну передумову демократичного розвитку суспільства. Адже засвоєння демократичних цінностей та активна громадянська позиція надзвичайно тісно пов'язані між собою та разом можуть забезпечити сталість і результативність демократичних процесів. Щоби переконатися у щирості демократичних прагнень онлайн-активних громадян, було проаналізовано їхнє сприйняття демократичних цінностей. Зокрема, суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності також більшою мірою, ніж ті, хто не брав участі у жодному із заходів, підкреслюють важливість демократичного розвитку країни (рис. 3.9).

Рисунок 3.9 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо важливості демократичного розвитку країни, червень-липень 2024 р. (%)

Ця відмінність увиразнюється, якщо порівнювати варіант відповідей «дуже важливо». Незважаючи на те, що в цілому більша частка українців вважає важливим демократичний розвиток України. Однак люди, які залучені до громадської активності, значно більше цінують демократичний розвиток країни. Найбільша відмінність між групами спостерігається у категорії «Важко відповісти, важливо чи ні». Серед тих, хто не брав участі в онлайн-заходах, ця частка значно вища порівняно з тими, хто брав участь та загалом по Україні. Тобто менш активні групи або не визначилися, або надають цьому питанню меншу важливість.

Подібним чином залучені в онлайн-активність демонструють високу прихильність до цінності висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу (рис. 3.10).

Переважає більшість українців розглядає свободу висловлення політичних та інших поглядів як надзвичайно важливу цінність, що свідчить про її значну суспільну вагу. Однак, серед менш активних громадян спостерігається менша категоричність у цьому питанні.

Отже, в цілому відчувається демократична спрямованість суспільства, адже демократія передбачає не лише свободу висловлювання, а й можливість вільно обирати ідеологічні переконання без страху переслідувань чи обмежень. У демократичному суспільстві кожен має право підтримувати ті цінності та погляди,

які вважає правильними, брати участь у політичних і громадських процесах, формувати власну позицію та відкрито її відстоювати.

Рисунок 3.10 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо важливості висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу, червень-липень 2024 р. (%)

Якщо ж брати до уваги ідеологічну самоідентифікацію респондентів, то серед залучених до громадсько-політичної онлайн-активності проявилася яскраво виражена схильність до підтримки правих політичних ідеологій (близько половини віднесли себе до націонал-демократів або націоналістів), тоді як серед незалучених близько половини не змогли себе ідентифікувати в ідеологічній площині (рис. 3.11).

Враховуючи, що українське суспільство загалом схиляється до національно-демократичних та націоналістичних ідей. Це вказує на те, що люди, які беруть участь у політичних дискусіях онлайн, частіше підтримують національно орієнтовану демократію. Можна сказати, що суб'єкти формують мейнстрім громадської думки.

Натомість пасивних громадян можна назвати андеграундом суспільно-політичного життя. Мейнстрімні активісти мають значно більший вплив на суспільні процеси, а отже, володіють потенціалом стати агентами суспільних трансформацій. Ймовірно, цей вплив поширюється не лише на політичні орієнтації, а й на економічні погляди, що проявляється у ставленні до форм власності та економічної політики.

Рисунок 3.11 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо ідеологічних переконань, червень-липень 2024 р. (%)

Згідно з результатами, більша схильність суб'єктів онлайн-активності до правих орієнтацій, підтверджується ще й тим, що серед них більша частина підтримує різні форми приватної власності в економіці, тоді як серед незалучених виявилось більше невизначених і тих, хто схиляється до більшої націоналізації підприємств (рис. 3.12).

Суспільство загалом підтримує змішану модель економіки, де ключові ефективні підприємства залишаються у державній власності, а решта – приватизуються.

Активні громадяни більш схильні до ринкових підходів, тоді як пасивні учасники частіше підтримують націоналізацію або вагаються у своїх оцінках. Цю різницю можна пояснити через політичну компетентність: активні громадяни, маючи вищий рівень доступу до інформації та політичного капіталу, більш схильні до раціонального вибору, тоді як пасивні можуть діяти інтуїтивно, ймовірно спираючись на нав'язані традиції радянського союзу.

Рисунок 3.12 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо державної політики у сфері власності, червень-липень 2024 р. (%)

Висока когнітивна компетентність людей, залучених в онлайн-активність, сприяє їхній підвищеній чутливості до проблематики геополітичного розвитку України, особливо на тлі доленосної визвольної війни. Тож цікавим є розподіл відповідей щодо ідеї неприєднання України до будь-яких міждержавних союзів чи об'єднань (рис. 3.13), до вступу України до Європейського Союзу (рис. 3.14), а також до вступу України до НАТО (рис. 3.15).

Очевидно, що серед залучених у громадсько-політичну онлайн-активність набагато вищий відсоток тих, хто бажає євроатлантичного шляху розвитку країни, ніж серед онлайн-пасивних респондентів. Водночас спостерігаються відмінності між залученими та незалученими до громадсько-політичної онлайн-активності у ставленні до ідеї неприєднання України до будь-яких міждержавних союзів чи об'єднань: якщо перші однозначно негативно налаштовані до цього, то серед других простежуються неоднозначні оцінки такої перспективи.

Рисунок 3.13 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо ідеї неприєднання України до будь-яких міждержавних союзів чи об'єднань, червень-липень 2024 р. (%)

Рисунок 3.14 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо ідеї вступу України до Європейського Союзу, червень-липень 2024 р. (%)

Рисунок 3.15 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо ідеї вступу України до НАТО, червень-липень 2024 р. (%)

Серед суб'єктів громадсько-політичної онлайн-активності існує чітке розуміння щодо найбільш актуальних викликів для українського суспільства (рис.

3.16). Також онлайн-активні громадяни вирізняються більшою підтримкою правих ідеологій. Також переважає підтримка євроатлантичного шляху розвитку та розуміння першочергового збереження державності на тлі тих викликів, які принесла велика війна.

Рисунок 3.16 – Розподіл відповідей залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності щодо найбільш актуальних викликів для українського суспільства, червень-липень 2024 р. (%)

Серед переліку викликів найбільшим пріоритетом для них є збереження державності, водночас наступним викликом для них є високий рівень корупції. Натомість для пасивних онлайн-просторі громадян вище зазначені виклики є по суті рівнозначними. Саме це показує, що залучені в онлайн-активність мають чітке розуміння причин російсько-української війни та екзистенційної загрози для існування української нації.

Таким чином, дані щодо установок та настроїв залучених та незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності стосовно соціально-економічних та політичних шляхів розвитку України демонструють певні тенденції. Зафіксовано, що респонденти, залучені в онлайн-активність, дещо більше, ніж пасивне населення, налаштовані на підтримку демократичного устрою, демократичних цінностей та ринкових механізмів регуляції економіки.

Історично громадянська самосвідомість українців більшою мірою формувалась під час спротиву авторитарним політичним тенденціям, у боротьбі за політичні права, демократичні свободи та європейське майбутнє. Ця боротьба набула форм активізму та, зрештою, повстання за відсутності легальних важелів впливу на корумпований політикум, в умовах беззаконня та перекриття соціальних ліфтів (Національний інститут стратегічних досліджень, 2024). До попередніх громадсько-політичних викликів додалася і тривала війна, яка стала каталізатором консолідації національної ідентичності та усвідомлення важливості збереження державності. Тож можна припустити, що суб'єкти громадсько-політичної активності і надалі відіграватимуть ключову роль у розвитку України як демократичної та незалежної держави, сприяючи зміцненню демократичних інститутів, європейській інтеграції та подоланню викликів, пов'язаних з війною та її наслідками.

Наостанок було перевірено припущення, що усвідомлене читання новин та вибір джерел сприяють зростанню громадсько-політичної залученості, зокрема в її більш складних формах. Цікаво дослідити, до чийх прогнозів здебільшого дослухаються суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності (рис. 3.17).

Отже, найвищу довіру серед залучених до громадсько-політичної онлайн-активності мають прогнози військових та профільних експертів. Це свідчить про те, що вони надають перевагу оцінкам фахівців у сфері безпеки, економіки та політики. На третьому місці – прогнози іноземних ЗМІ, що може вказувати на прагнення отримати альтернативну або незалежну оцінку подій. Прогнози блогерів мають таку ж низьку популярність як прогнози астрологів і тарологів, що доводить низьку довіру до них. Загалом суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності виявляють підвищений інтерес до різних аналітичних джерел і, вочевидь, підходять до їх вибору з критичним осмисленням, свідомо відбираючи ті, яким довіряють.

Підсумовуючи дослідження громадсько-політичної онлайн-активності, варто наголосити на те, що сучасна цифрова модерність посилює соціальну турбулентність у суспільстві, яке і без того довгий час перебуває в перехідному стані.

Рисунок 3.17 – Розподіл відповідей залучених і незалучених до громадсько-політичної онлайн-активності, щодо вибору джерел прогнозів, червень-липень 2024 р. (%)

Третій рік повномасштабного вторгнення вплинув на загальну оцінку суспільних настроїв і оцінок спроможності України у воєнному протистоянні, шляхи післявоєнного розвитку, розуміння викликів перед українським суспільством та власну роль в їх подоланні. У цьому контексті цифрова громадсько-політична активність відіграє роль не тільки засобу комунікації, а й механізму мобілізації громадянського суспільства, що засвідчує перехід від спонтанних цифрових практик до більш структурованих форм участі.

Разом із тим громадсько-політична онлайн-активність характеризується розбіжностями у рівні залученості громадян, доступу до цифрових ресурсів та ефективності впливу на державні інституції. Формування усталених практик онлайн-активізму потребує не лише технічного розвитку, а й формування цифрової культури громадян, зміцнення довіри до інструментів цифрової демократії та створення інституційних механізмів, здатних консолідувати громадську активність.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі було здійснено емпіричне дослідження громадсько-політичної онлайн-активності на початковому етапі диджиталізації публічної сфери України. Вторинний аналіз онлайн-активності у 2013 – 2019 рр. продемонстрував, що цифрові платформи поступово перетворювались на важливий канал політичної комунікації, розширюючи можливості для громадської участі, проте цей процес був нерівномірним.

Покращення інфраструктурних можливостей розповсюдження інтернету, а згодом такі суспільні виклики, як пандемія та війна, суттєво активізували процес диджиталізації. Це сприяло зміцненню горизонтальних зв'язків, мобілізації громадян на підтримку волонтерських ініціатив, а також посиленню ролі цифрових платформ. Водночас зафіксовано виклики, пов'язані з виявленими матеріальними бар'єрами, дезінформацією та політичною поляризацією. Дослідження поширеності онлайн-активності було продовжено у 2024 році. Отримані емпіричні дані інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов визвольної війни свідчать про формування нових онлайн-практик та виокремлення активнішої групи громадян.

У зв'язку з цим дослідження фокусується на суб'єктах громадсько-політичної онлайн-активності як потенціалу інституційних перетворень в Україні. Було встановлено, що такі суб'єкти мають характерні ознаки, зокрема, спільні цінності та уявлення про державний устрій. Саме ці характеристики визначають їхню роль у формуванні нових механізмів взаємодії між громадянським суспільством і державою. Результати емпіричного аналізу підтверджують, що громадсько-політична онлайн-активність не лише набуває інституційних ознак, а й стає важливим чинником соціальних змін, впливаючи на демократичний розвиток та інституційну трансформацію України.

Основні положення третього розділу дисертаційної роботи висвітлені в таких публікаціях здобувачки: (Фостер, Гетман, 2024), (Гетман, 2024b), (Гетман, 2025a), (Гетман, 2025b).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний аналіз інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності в умовах цифрової трансформації суспільства. На основі виконаного дослідження сформульовано такі висновки.

Проаналізовано процес трансформації публічної сфери від доцифрової до цифрової епохи. Розглянувши трансформацію публічної відкритості на різних етапах модерності суспільства, а також теоретико-методологічні підходи до формування публічної сфери, вдалося чіткіше окреслити її суспільне значення та здатність збереження своїх функцій у процесі диджиталізації. З'ясовано, що цифрова публічна сфера є важливим інструментом для залучення громадян в політичне життя, розвитку діалогу між громадянами, обміном громадської думки та пошуку спільних шляхів реалізації громадсько-політичних інтересів як окремих соціальних груп, так і в цілому суспільства. У демократичних країнах публічна сфера заохочує громадян до участі в дискусіях, що забезпечує умови для відкритого обговорення суспільно важливих питань, формування громадської думки, а також активної участі громадян у процесах ухвалення політичних рішень. Водночас з появою цифрових технологій публічна сфера перетворилася на множинні децентралізовані простори, в яких громадяни взаємодіють у режимі реального часу. Це призвело до ослаблення ролі традиційних посередників, таких як друковані ЗМІ, а також до посилення індивідуалізованих форм активності в цифрових мережах. Подальший розвиток подій великою мірою залежить від того, наскільки громадянське суспільство зможе використати е-інструменти демократії для захисту своїх інтересів, а також від характеру й ефективності громадсько-політичної онлайн-активності у майбутньому.

Систематизовано наукові підходи щодо інтерпретації базових понять, які становлять теоретичну основу дисертації. Використано неоінституційний підхід у спробі інтерпретації інституційної трансформації в умовах диджиталізації. Проаналізовано класичні та сучасні концепції публічної сфери, зокрема підхід

Ю. Габермаса (J. Habermas), а також адаптації цього поняття до умов цифрової доби. Узагальнюючи науковий доробок щодо детермінант прояву громадсько-політичної активності, виявлено, що у зарубіжних дослідженнях онлайн-активність описує формалізовану громадсько-політичну діяльність, так і зовсім неочевидні креативні форми онлайн-активності, наприклад, музичний онлайн-флешмоб. Зазвичай для дослідження цих процесів використовують такі визначення, як онлайн-активізм (online activism), політична участь онлайн (political participation online), цифрове громадянське суспільство (digital civil society), онлайнтова участь (online participation), участь у цифровій мережі (digitally networked participation). Така діяльність має наступні детермінанти: 1) диджиталізація як рушій мобілізації громадян; 2) наявність політичних мотивів, адже самі по собі е-інструменти даремні без користувача, який вмотивований вплинути на політичне життя; 3) мережевість онлайн-комунікації як стимул для індивідуалізованих та для колективних дій громадян; культурні чинники особливо актуальні в умовах метамодерну, і впливають на поведінку інтернет-користувача, зокрема і на рівень та інтенсивність його онлайн-активності; 4) культурні чинники, які особливо актуальні в умовах метамодерну та формують специфіку поведінки інтернет-користувачів; 5) соціальна нерівність, яка, попри широкодоступність інтернету, все одно є сильним предиктором в онлайн-просторі, адже чим вище рівень освіти, доходу та кращі умови проживання, тим вища і громадська активність; 6) політична соціалізація інтернет-користувача, яка залежить як від рівня активності та політичної обізнаності батьків, так і від позитивного досвіду залучення до громадської активності.

Концептуалізовано поняття громадсько-політичної онлайн-активності та її інституціоналізації. Визначено, що громадсько-політична онлайн-активність є усвідомленою, політично вмотивованою діяльністю, яка дає змогу реалізовувати власні інтереси як на індивідуальному, так і колективному рівнях – з різним ступенем залученості та транзакційних витрат. В Україні політична інституціоналізація ускладнювалася амбівалентністю політичної культури, низьким рівнем політичної участі населення, а також поширеною недовірою до влади й інших соціальних інститутів. Подібні риси є типовими для перехідних суспільств і

зумовлюють зниження ефективності формальних інструментів електронної демократії, водночас стимулюючи пошук альтернативних форм громадсько-політичної онлайн-активності. Зокрема, зростає популярність новітніх інтернет-форматів, таких як створення й поширення політично вмотивованих мемів, подкастів, громадсько-політичного контенту, участь в онлайн-бойкотах або цифрове волонтерство. Відтак, інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності визначається як процес легітимізації та унормування практик повсякденної громадсько-політичної онлайн-активності, які відбуваються у диджиталізованій публічній сфері у вигляді формальних та неформальних видів онлайн-дій, метою яких є реалізація суспільних потреб та інтересів, а також власної суб'єктності громадян через здатність впливати на політичне життя країни.

Розроблено соціологічний інструментарій для емпіричного дослідження залученості громадян до різних форм онлайн-активності, заснованого на концепції транзакційних витрат Д. Норта (D. North) у межах неінституціонального підходу, та адаптованого до умов українського суспільства. Цей підхід дозволив оцінити участь громадян у цифровій публічній сфері як активність, що залежить від обсягу витрат (часових, інформаційних, соціальних, емоційних тощо). Оскільки способи реалізації та форми прояву громадсько-політичної онлайн-активності охоплюють широкий спектр практик — від низькопорогових дій (таких як слактивізм, поширення інформації, використання хештегів, коментування) до складніших форм, що вимагають створення власного контенту чи організаційної взаємодії, у дослідженні було враховано нерівномірність доступу громадян до фінансових, технічних, цифрових та інфраструктурних ресурсів, що, ймовірно, впливає на характер та інтенсивність їхньої онлайн-активності. Для забезпечення дослідницької мети було розроблено показник із широким переліком онлайн-активностей за мірою складності реалізації кожної дії.

Аналіз соціально-демографічних характеристик залученості населення України у громадсько-політичну онлайн-активність впродовж 2013–2019 років дав змогу зафіксувати особливості інституціоналізації. Зокрема, засвоєння цифрових способів громадсько-політичної активності відбувалося паралельно із загальним

процесом цифровізації суспільного життя українців. Вільна доступність офлайн-участі не завжди стимулювала населення до пошуку альтернативних (цифрових) методів впливу на політичну систему, натомість стрімке поширення мобільного інтернету та розвитку електронної демократії зумовили розширення онлайн-репертуару дій, значно знизили бар'єри входу та сприяли масовому залученню різних соціальних груп до цифрових форм громадянської участі.

Особливого значення цифровізація набула під час пандемії COVID-19, яка негативно вплинула на можливості реалізовувати традиційні форми офлайн-активності. Відтак цифрова публічна сфера стала найбільш безпечним і, часто, єдиною можливим простором для соціально-політичної комунікації. Разючі відмінності за більшістю соціально-демографічних вимірів на початковій фазі поступово ставали менш виразними, принаймні щодо вікових, освітніх та поселенських розподілів. Розширення суб'єктності громадсько-політичної онлайн-активності за рахунок старших вікових когорт, менш освічених та урбанізованих прошарків засвідчило стрімке соціетальне охоплення цієї новою діяльністю. Натомість збереження разючої нерівності за матеріальним становищем доводить тезу про першочерговість фінансових аспектів транзакційних витрат, які супроводжують будь-яку громадську чи політичну діяльність.

Здійснене емпіричне дослідження громадсько-політичної онлайн-активності, що дало змогу простежити специфіку її прояву в умовах широкомасштабної війни. На основі результатів дослідження обґрунтовано процес інституалізації громадсько-політичної онлайн-активності. Зокрема емпірично підтверджено поступову динаміку інституціоналізації. Завдяки даним моніторингового опитування Інституту соціології НАН України у 2024 році підтверджено, що поширення громадсько-політичної онлайн-активності відбувається нерівномірно: переважають форми з низькими й помірними транзакційними витратами, тоді як дії з високими витратами демонструють повільнішу динаміку. На основі соціологічного моніторингу за 2013–2019 роки та у 2024 році виявлено зростання частки населення, яке регулярно здійснює громадсько-політичну онлайн-активність. Це свідчить про перехід від ситуативних до повторюваних практик, що є ознакою інституціоналізації. Також

встановлено вплив наявних ресурсів на рівень громадсько-політичної активності та на формування певної структури залученості. Зокрема, матеріальна депривація, цифрова нерівність і просторовий розрив між містом та селом знижують інтенсивність онлайн-участі та уповільнюють інституціоналізацію. Відповідно покращення цих умов сприятимуть більшій динаміці інституціоналізації. Зафіксовано зростання повторюваності практик онлайн-активності.

Виокремлено суб'єктів інституціоналізації як активних учасників цифрової публічної сфери, які є носіями стійко відтворюваних форм онлайн-дій, спрямованих на реалізацію суспільних потреб, державницьких орієнтацій та демократичних цінностей. Було встановлено, що суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності мають спільні цінності, орієнтацію на державницьке мислення та високий рівень довіри до цифрових інструментів, що є ознакою формування нових стійких суб'єктів інституційної взаємодії у цифровій публічній сфері.

Встановлено, що суб'єкти громадсько-політичної онлайн-активності частіше порівняно з пасивним населенням обирають альтернативні джерела інформації з можливістю відкритого обговорення; вважають, що можуть вільно висловлюватися в інтернеті, й активно реалізують це право; більшою мірою довіряють прогнозам військових та профільних експертів. Їх об'єднують спільні демократичні цінності, патріотизм, віра в майбутнє, ідея державності, а також українська мова й національна ідентичність. Геополітичні погляди також посилюють відмінності між активними суб'єктами та пасивними користувачами: перші значно більше підтримують євроатлантичну інтеграцію України, зокрема вступ до ЄС і НАТО. Суб'єкти переважно зосереджені на збереженні національної державності в умовах екзистенційної загрози, спричиненої масштабною війною, та водночас їх активна громадянська позиція становить головний потенціал інституційних змін в Україні.

Узагальнюючи, дисертаційне дослідження доводить, що громадсько-політична онлайн-активність в Україні набуває ознак інституціоналізації, цей процес є динамічним і незавершеним, що зумовлює необхідність подальшого відстеженні його динаміки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевзенко, Л. (2022). Парадигма складності в соціологічному теоретизуванні та культура метамодерну – контури взаємної легітимації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 45–82.
2. Бойко, Н. (2020). *Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства*: монографія. Інститут соціології НАН України.
3. Бойко, Н. (2021). Диджиталізація українського суспільства: досвід зрушень останніх десятиліть. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*, 8(22), 534–549.
4. Бойко, Н. (2022). Агенти диджиталізації українського суспільства. В: Злобіна, О. (Ред.), *Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності*. (сс.205–220). Інститут соціології НАН України.
5. Борисіхіна, К. (2023, 7 березня). Герою слава. Після розстрілу українського військовополоненого у топ трендів Twitter вийшов хештег #Slava Ukraini. NV. <https://techno.nv.ua/ukr/it-industry/heshteg-slava-ukraini-uviyshov-do-top-trendiv-twitter-pislya-vihodu-video-rozstrilu-ukrajinskogo-polonenogo-50308964.html>.
6. Брік Т. (2015). Соціологічний аналіз онлайн-джерел на прикладі Facebook-сторінки «Євромайдан» (листопад 2013 – травень 2014 рр.). *Спеціальні історичні дисципліни*, 49–62.
7. Бурлачук, В. (2018). Привид свободи. Доля демократичних інститутів в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 185–203.
8. Войнова Е. (2012). Концепція мережевого суспільства як структурно-функціоналістська основа теорії електронної демократії. *«Політікус»*, 1, 12–19. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-1.2>
9. Волосович С., Василенко А., Микитюк І., & Гуминська М. (2023). Громадський краудфандинг як форма державно-приватного партнерства. *Modern Economics*, 37, 31–36. [https://doi.org/10.31521/modecon.V37\(2023\)-05](https://doi.org/10.31521/modecon.V37(2023)-05)

10. Ворона, В., & Шульга, М. (Ред.). (2013). *Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*. Інститут соціології НАН України.
11. Габермас, Ю. (2000). *Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство*. Літопис.
12. Гетман, Ю. (2022а). Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціоналізації громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 90–102. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.090>.
13. Гетман, Ю. (2022б). Соціологічні виміри громадсько-політичної онлайн-активності. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених* (сс.27–31). [https://kneu.edu.ua/userfiles/fupstap/Zb%25D1%2596rnik_IV_Vseukra%25D1%2597nsk%25D1%2597_naukovo_praktichno%25D1%2597_konferenc%25D1%2596%25D1%2597_Tradic%25D1%2596%25D1%2597\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/fupstap/Zb%25D1%2596rnik_IV_Vseukra%25D1%2597nsk%25D1%2597_naukovo_praktichno%25D1%2597_konferenc%25D1%2596%25D1%2597_Tradic%25D1%2596%25D1%2597(1).pdf).
14. Гетман, Ю. (2022с). Евристичні можливості неоінституціонального підходу в аналізі інституалізації громадсько-політичної онлайн-активності. *Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення – регулювання соціальних проблем: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції* (сс.22–25). https://65f9e75c-bd0c-4fc5-8538-973aa1fc3db8.filesusr.com/ugd/6235c0_f6bc84f7c63b4edaa1bfb4771bb2282f.pdf?index=true.
15. Гетман, Ю. (2023а). Зарубіжний досвід досліджень громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 70–81. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.104>.
16. Гетман, Ю. (2023б). Концептуалізація громадсько-політичної активності онлайн. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального»* (сс.153–155). <https://drive.google.com/file/d/11pjyy3-k8Zo1cmkdHgHNZn70p0g5IOxz/view>.

17. Гетман, Ю. (2023с). Політичний консюмеризм – як форма громадсько-політичної активності онлайн. *Українське суспільство в умовах війни. Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Шевченківська весна 2023»* (сс.125–128). <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/shv2023-final.pdf>.

18. Гетман, Ю. (2023d). Концептуалізація політичного гумору як форми громадсько-політичної активності онлайн. Міжнародна науково-практична конференція *«Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту»* (сс. 44–45). [file:///C:/Users/XE/Downloads/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20DEFER%20\(20-22%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F%202023%20%D1%80\)_1.pdf](file:///C:/Users/XE/Downloads/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20DEFER%20(20-22%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F%202023%20%D1%80)_1.pdf).

19. Гетман, Ю. (2024а). Детермінанти громадсько-політичної активності онлайн. *Зб. матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених»* (сс.75–78). https://kneu.edu.ua/userfiles/inst_sociology/ZbD196rka_tez_22_02_2024.pdf.

20. Гетман, Ю. (2024b). Соціальні фактори економічної стійкості громад. *Українська соціологічна думка в пошуках шляхів соціально-економічного розвитку. Матеріали Перших соціологічних читань пам'яті академіка НАН України В.М. Ворони* (сс.96–99). <https://drive.google.com/file/d/1BdZytSCrvOHLQX7DF-7nRlBTm4SfhqpA/view>.

21. Гетман, Ю. (2025а). Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов великої війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 1*, 61–78. <https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.061>.

22. Гетман, Ю. (2025b). Громадсько-політична онлайн-активність українців в умовах війни. *Зб. матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної*

соціологічної науки: дослідження молодих вчених» (сс.75–78).
<https://drive.google.com/file/d/15FWpNLthWMk2QYuRYGjlfUpHioYLnTY/view>.

23. Головаха, Є., & Паніна, Н. (2001). Пострадянська деінституалізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 5–22.

24. Дембіцький, С. (2017, 26 травня). *Громадянська активність і реалізація моделей національної держави в Україні*. https://zn.ua/ukr/internal/gromadyanska-aktivnist-i-realizaciya-modeley-nacionalnoyi-derzhavi-v-ukrayini-243697_.html.

25. Дембіцький, С., & Гломозда, Д. (2024). Соціологічний моніторинг «Українське суспільство»: 5 кейсів дослідження громадської думки під час війни. В: Є. Головаха, & С. Дембіцький. (Ред.). (2024). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024* (сс. 15–53). Інститут соціології НАН України.

26. Демичева, А. (2019). Сучасний політичний гумор як поліфункціональне явище. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса, Сер.: Політичні науки*, 4, 96–100.

27. Драпп, І. (2022, 10 травня). «Хаймарси», Медведчук і котики. *Типологія українських мемів про війну*. <https://texty.org.ua/articles/107856/khajmarsy-medvedchuk-i-kotyky-typolohija-memiv-pro-vijnu/>.

28. Єднання (2024). Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт з комплексного соціологічного дослідження. https://ednannia.ua/images/Procurements/Громадянське_суспільство_України_в_умовах_війни_звіт_з_комплексного_соціологічного_дослідження.pdf

29. Єнін, М., & Коржов, Г. (2021). Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 1(49), 22–29.

30. Єнін, М., & Коржов, Г. (2024). Кібербезпека в умовах цифрової нерівності: до постановки соціологічної проблеми. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 3(63), 17–27.

31. Жугай, В. (2021). Теорії гумору в філософському, психологічному та лінгвістичному дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 37, 136–141.

32. Задирака К. (2023, 25 липня). *«Ждуни, зрадники та жертви»*. Як російська пропаганда використовує жителів (де)окупованих територій і що з цим робити. <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/32510/2023-07-25-zhduny-zradnyku-ta-zhertvy-yak-rosiyska-propaganda-vykorystovuie-zhyteliv-deokupovanykh-terytoriy-i-shcho-z-tsym-robyty/>.
33. Закон України (2015). Про внесення змін до Закону України "Про звернення громадян" щодо електронного звернення та електронної петиції. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text>.
34. Злобіна, О. (ред.). (2022). *Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності*. Інститут соціології НАН України.
35. Злобіна, О. (2024). Чинники збереження життєстійкості населення під час війни. В: Є. Головаха, & С. Дембіцький (Ред.). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024* (сс.132–150). Інститут соціології НАН України.
36. Детектор Медіа. (2022). *Індекс медіаграмотності українців 2020–2022*. <https://detector.media/infospace/article/210210/2023-04-18-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-2020-2022-povna-versiya/>.
37. Детектор Медіа. (2023). *Індекс медіаграмотності українців 2020–2023*. <https://detector.media/infospace/article/225738/2024-04-22-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202023-chetverta-khvylya/>.
38. Інститут масової інформації. (2023, 5 липня). *ІМІ зафіксував чотири основні тенденції, що стосуються діяльності блогерів в Україні, – Барометр блогосфери*. <https://detector.media/infospace/article/214153/2023-07-05-imi-zafiksuvav-chotyry-osnovni-tendentsii-shcho-stosuyutsya-diyalnosti-blogeriv-v-ukraini-barometr-blogosfery/>.
39. Інститут масової інформації. (2024, 12 липня). *Барометр блогосфери: п'ять основних тенденцій зафіксував ІМІ в другому кварталі 2024 року*. <https://imi.org.ua/monitorings/barometr-blogosfery-p-yat-osnovnyh-tendentsij-zafiksuvav-imi-u-drugomu-kvartali-2024-roku-i62422>.
40. Калініна, Г., & Малюга, М. (2019). Краудфандінг як інструмент розвитку соціального капіталу в цифровому суспільстві. В: Дічек Н.П. (Ред.) *Практична*

філософія і Нова українська школа: збірник матеріалів доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2019 р., м. Київ (сс. 113–118). Педагогічна думка.

41. Кантар Україна. (2022, 15 травня). *Рейтинг мобільних додатків за квітень 2022*. https://www.kantar.com/ua/inspiration/advertising-media/mobile-app-ranking_april-2022

42. Кельм, Н., & Міхальков, С., (2025, 27 лютого). *Топ найпопулярніших «експертів» на ютубі: Світан виривається на лідерські позиції, «хороших росіян» менше не стає*. Texty.org.ua <https://texty.org.ua/articles/114535/top-najpopulyarnishyh-ekspertiv-na-yutubi-svitan-vyruvayetsya-na-liderski-pozyciyi-horoshyh-rosiyan-menshe-ne-staye/>

43. КМІС. (2022, 17 серпня). *Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни*. [Прес-реліз]. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1132>

44. Костенко, Н. (2020). Інформаційний клімат в умовах вірусної пандемії. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 7 (21), 102–115.

45. Костенко, Н., & Макеєв, С. (1999). Вибори і медіа: легалізуючи публічну сферу. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 78–92.

46. Краснякова, А. (2017). Проблеми дослідження комунікативних практик в Інтернет-середовищі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 39(42), 202–211. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi39\(42\).53](https://doi.org/10.33120/ssj.vi39(42).53)

47. Краснякова, А. (2019). Конвенційні форми Інтернет-участі як ресурс розвитку громадянської компетентності молоді. *Теорія і практика сучасної психології* 2 (6), 188–192. <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-2.33>.

48. Миколайчук, Б. (2021, 22 липня). Епідемія дезінформації: чому фейки стали частиною нашого життя і як «вакцинуватися». <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi/>.

49. Набожняк, О., & Дукач, Ю. (2023, 2 серпня). Топ найпопулярніших «експертів» у ютубі: від всюдисущого Жданова до «хороших росіян». Texty.org.ua

<https://texty.org.ua/articles/110296/top-najpopulyarnishyh-ekspertiv-v-informacijnomu-youtube-vid-vsyudysushoho-zhdanova-do-horoshyh-rosiyan/>.

50. Наумова, М. (2018). Від «тотально відчужених» до «громадян»: наявні стани та латентні тенденції громадянської культури в Україні. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 3–4, 38–39.

51. Наумова, М. (2020). Телебачення та Інтернет-ресурси як джерела суспільно-політичної інформації: якість та достовірність контенту за оцінками аудиторії. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 7 (21), 124–137.

52. Наумова, М. (2021). Соціальні медіа: зростання мереж і нові спільноти. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*, 8(22), 550–567.

53. Наумова, М. (2024). Динаміка індексу медіаграмотності українців як індикатор опору в інформаційній війні. В: Є. Головаха & С. Дембіцький (Ред.), *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024* (сс. 262–282). Інститут соціології НАН України.

54. Національний інститут стратегічних досліджень. (2024). *Аналіз основних тенденцій у сфері колективних ідентичностей українського суспільства: виклики національній безпеці*. <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/analiz-osnovnykh-tendentsiy-u-sferi-kolektyvnykh-identychnostey>.

55. Неклесова, В. (2017). Меми як частина онімного простору. *Записки з ономастики*, 20, 210–222.

56. Ненько, О. (2010). Гумористичний дискурс політики як репрезентація соціально-політичного простору. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 4, 165–177.

57. Опора. (2023). Медіаспоживання та громадсько-політична активність українців за кордоном. <https://www.oporaua.org/viyna/doslidzhennya-mediaspozhyvannya-ta-gromads-ko-politichna-aktivnist-ukrayinciv-za-kordonom-u-velikiy-britaniyi-izrayili-ispaniyi-nimechchini-ssha-ugorshhini-ta-chehiyi-24756>.

58. Офіційний портал Києва. (2023). Звіт поточного стану реалізації електронних петицій. <https://petition.kyivcity.gov.ua/statistics.php>.
59. Паращевін, М. (2015). Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2015. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2 (16), 525–652.
60. Паращевін, М. (2017). Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2017. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 4 (18), 487–599.
61. Паращевін, М. (2018). Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2018. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 6(20), 415–525.
62. Паращевін, М. (2019). Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994–2019. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 6(20), 413–517.
63. Паращевін, М. (2020). Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994–2019. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 7(21), 441–546.
64. Пода, Т. (2017). Інтернет-меми як феномен інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*, 1(25), 117–120.
65. Рахманов, О. (2021). Декларативні авторитарні настрої українців як запит на впорядкування політичного життя. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*, 8 (22), 285–292.
66. Резнік, О. (2011). *Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації*. Інститут соціології НАН України.
67. Резнік, О. (2013). Динаміка громадсько-політичних практик в Україні. В: В. Ворона, & М. Шульга (ред.), *Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг* (сс. 98–106). Інститут соціології НАН України.

68. Резнік, О. (2019). Типи громадянських практик та їх поширеність в українському суспільстві. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 6(20), 167–173.
69. Резнік, О. (2021, 23 березня). *Чи спроможне громадянське суспільство стати соціальною основою модернізації України?* Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. <https://dif.org.ua/article/chi-spromozhne-gromadyanske-suspilstvo-stati-sotsialnoyu-osnovoyu-modernizatsii-ukraini>.
70. Резнік, О. (2024). Особливості політичної свідомості українців на третій рік повномасштабної війни. В: Є. Головаха & С. Дембіцький (Ред.), *Українське суспільство в умовах війни*, (сс. 75–98). Київ: Інститут соціології НАН України.
71. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» № 386-р. (2013, 15 травня). <https://ips.ligazakon.net/document/KR130386?an=23>
72. Ротар, Н. (2021). Процедурні аспекти використання діалогової моделі політичної участі в ЄС: рівень Європейського Парламенту. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, 44, 78–90. <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.44.78-90>
73. Ротар, Н. (2022). Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, 45, 163–175. <https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.163-175>
74. Ротар, Н. (2024). Тематичні панелі критичного дискурсу деліберативної демократії. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*, 15, 237–250. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.237-250>
75. Рубрика. (2023, 14 вересня). *Рішення для перемоги: п'ятеро ветеранів на протезах підкорили Говерлу, зібравши при цьому 6 млн грн для побратимів*. <https://rubryka.com/2023/09/14/rishennya-dlya-peremogy-p-yatero-veteraniv-na-protezah-pidkoryly-goverlu-zibravshy-pry-tsomu-6-mln-grn-dlya-pobratymiv/>.
76. Рубрика. (2024, 9 липня). *Один із найбільших зборів на ЗСУ: Антон Тимошенко зібрав понад 11 млн гривень завдяки стендап-виступам в Америці*. <https://rubryka.com/2024/07/09/odyn-iz-najbilshyh-zboriv-na-zsu-anton-tymoshenko->

zibrav-ponad-11-mln-gryven-zavdyaky-stendap-vystupam-v-amerytsi/?utm_source=chatgpt.com.

77. Ручка, А. (2021). Цінності та ціннісні зміни в новітній історії України. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*, 8(22), 486–497.

78. Рябова, К. (2019). Функції хештегу як мікротексту (на матеріалі соціальної мережі TWITTER). *Закарпатські філологічні студії*, 9(1), 129–132.

79. Семотюк, О. (2017). Політичний медіа-дискурс і медіатизація політики як базові концепти політичної комунікативістики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 3, 272–275.

80. Соколовський, І. (2024). Зайнятість в умовах війни: тенденції, перспективи та соціальні ризики. В: Є. Головаха, & С. Дембіцький (Ред.), *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024* (сс. 262–282). Інститут соціології НАН України.

81. Степаненко, В. (2024). Динаміка, стан та особливості солідарних відносин в Україні на третьому році повномасштабної війни. В: Є. Головаха, & С. Дембіцький (Ред.), *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024* (сс. 310–325). Інститут соціології НАН України.

82. Укрінформ. (2023, 25 липня). *За рік зафіксували майже 1 900 фейкових новин і постів щодо здоров'я українців*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3740219-za-rik-zafiksuvali-majze-1-900-fejkovih-novin-i-postiv-sodo-zdorova-ukrainciv.html>.

83. Фостер, Л. & Гетман, Ю. (2024). Громадсько-політична активність: трансформаційні виклики в умовах війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 5–24, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.5>.

84. Хома, Н. (2022). Громадський активізм в умовах воєнного часу: структура, форми, можливості. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 3(14), 252–273.

85. Чаплак, Я., & Чуйко, Г. (2022). Специфіка мемів у Інтернет-просторі сучасного суспільства. *Scientific Collection «InterConf+»*, 18(95), 337–350. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.01.2022.035>.

86. Шайгородський, Ю. (2023). Політична участь як чинник формування громадської думки та поведінкових моделей громадян. В: Г. І. Зеленюк (наук. ред.) та ін. (Ред.), *Політична система України: конституційна модель та політичні практики. Монографія* (сс. 400–445). Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
87. Якимець Д. (2023, 31 грудня). *Стендапер Байрак з початку 2022 року зібрав 30 млн грн на ЗСУ*. Взято з: https://life.stopcor.org/ukr/section-life/news-stendaper-bajdak-z-pochatku-2022-roku-zibrav-30-mln-grn-na-zsu-31-12-2023.html?utm_source=chatgpt.com.
88. Abercrombie N., Hill S., & Turner B.S. (1994). *The Penguin dictionary of sociology*. (Original work published 1984). Penguin.
89. Aïmeur, E., Amri, S. & Brassard, G. (2023). Fake news, disinformation and misinformation in social media: a review. *Social Network Analysis and Mining*, 13, 30. <https://doi.org/10.1007/s13278-023-01028-5>.
90. Alexander J. (1995). *Fin de siecle social theory: relativism, reduction, and the problem of reason*. Verso.
91. Almond G., & Verba S. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press.
92. Anderson J., & Rainie, L. (2021, 22 November). *The Future of Digital Spaces and Their Role in Democracy*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/internet/2021/11/22/the-future-of-digital-spaces-and-their-role-in-democracy/>.
93. Arendt, H. (1958/1998). *The Human Condition. 2nd edn*. (Original work published 1958). University of Chicago Press.
94. Battista, D. (2024). Political communication in the age of artificial intelligence: an overview of deepfakes and their implications. *Society Register*, 8(2), 7-24. <https://doi.org/10.14746/sr.2024.8.2.01>
95. Bennett, W.L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739–768.

96. Bhushan, B. (2002). *Dictionary of Sociology*. New Delhi: Anmol Publications Pvt Ltd.
97. Bishop, J. (2015). My click is my bond: The role of contracts, social proof, and gamification for sysops to reduce pseudo-activism and Internet trolling. In: Bishop, J. (Ed.) *Gamification for human factors integration: Social, education, and psychological*, (Vol. 1, pp. 1734–1750). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-4666-5071-8.CH001>
98. Bossetta, M. (2016/2023). Social Media Digital Architectures: A Platform-First Approach to Political Communication and Participation. In S. Coleman & L. Sorensen (Eds), *Handbook of Digital Politics* (2nd Edition), (pp. 226-241). Edward Elgar Publishing.
99. Boulianne, S., & Steen-Johnsen, K. (2023). Civic and political volunteering: the mobilizing role of websites and social media in four countries. *Journal of Information Technology & Politics*, 22(1), 65–81. <https://doi.org/10.1080/19331681.2023.2211974>.
100. Bruce, S., & Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*. SAGE.
101. Chambers, S. (2020). Truth, Deliberative Democracy, and the Virtues of Accuracy: Is Fake News Destroying the Public Sphere? *Political Studies*, 69(1), 147-163. <https://doi.org/10.1177/0032321719890811>.
102. Cheng, Z., Zhang, B., & Gil de Zúñiga, H. (2022). Antecedents of Political Consumerism: Modeling Online, Social Media and WhatsApp News Use Effects Through Political Expression and Political Discussion. *The International Journal of Press/Politics*. 0(0),1-22. <https://doi.org/10.1177/19401612221075936>.
103. Copeland, L., & Boulianne, S. (2022). Political consumerism: A meta-analysis. *International Political Science Review*, 43(1), 3–18. <https://doi.org/10.1177/0192512120905048>.
104. Del Vicario, M., Bessi, A., Zollo, F., Petroni, F., Scala, A., Caldarelli, G., Stanley, H. E., & Quattrociocchi, W. (2016). The spreading of misinformation online. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113(3), 554–559. <https://doi.org/10.1073/pnas.1517441113>.

105. Eisenegger, M., & Schäfer, M.S. (2023). Editorial: Reconceptualizing public sphere(s) in the digital age? On the role and future of public sphere theory. *Communication Theory*, 33(2–3), 61–69.

106. Ekman J., & Amnå E. (2012). Political participation and civic engagement: towards a new typology. *Human Affairs*, 22, 283–300.

107. Escher T., & Riehm U. (2017). Petitioning the German Bundestag: Political Equality and the Role of the Internet. *Parliamentary Affairs*, 70(1), 132–154. <https://doi.org/10.1093/pa/gsw009>.

108. Escher, T., & Rottinghaus, B. (2023). Effects of online citizen participation on legitimacy beliefs in local government. Evidence from a comparative study of online participation platforms in three German municipalities. *Policy Internet*, 16, 173–203.

109. Fatkin, J-M., & Lansdown, T.C. (2015). Prosocial media in action Computers in *Human Behavior*, 48(8), 581–586.

110. Fischer, R., & Jarren, O. (2024). The platformization of the public sphere and its challenge to democracy. *Philosophy & Social Criticism*, 50(1), 200–215. <https://doi.org/10.1177/01914537231203535>.

111. Fuchs, C. (2021). The Digital Commons and the Digital Public Sphere: How to Advance Digital Democracy Today. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 16(1), 9–26. <https://doi.org/10.16997/wpcc.917>.

112. Giannelos, K. (2023). Recommendations for a Healthy Digital Public Sphere. *Journal of Media Ethics*, 38(2), 80–92. <https://doi.org/10.1080/23736992.2023.2193970>.

113. Gibson R., & Cantijoch M. (2013). Conceptualizing and Measuring Participation in the Age of the Internet: Is Online Political Engagement Really Different to Offline? *The Journal of Politics*, 75(3), 701–716.

114. Gibson, R., & Southern, R. (2020). Digital Campaigning Across Space: The Role of Technological, Political and Institutional Context. n Rachel K. Gibson (Ed.), *When the Nerds Go Marching In: How Digital Technology Moved from the Margins to the Mainstream of Political Campaigns* (pp. 44-71). Oxford University Press

115. Gradus Research. (2022, 18 травня). Три чверті українців гірше ставляться до брендів, які продовжують діяльність у рф.

<https://marketer.ua/ua/three-quarters-of-ukrainians-have-a-worse-attitude-towards-brands-that-continue-to-operate-in-russia/>.

116. Gradus Research. 2022. *Сила брендів, підтримка українського та ще більша раціоналізація попиту – як війна змінила споживчу поведінку українців у 2022.* https://gradus.app/documents/326/Gradus_Research_-_Consumer_Trends_2023_UA_qIR1bY4.pdf

117. Habermas, J. (2022). Reflections and Hypotheses on a Further Structural Transformation of the Political Public Sphere. *Theory, Culture & Society* 39(4), 145–171. <https://doi.org/10.1177/02632764221112341>.

118. Habermas, J. (1962/2023). *A new structural transformation of the public sphere and deliberative politics.* (Original work published 1984). Polity.

119. Hong, Y., & Lin T. T. C. (2017). The impacts of political socialization on people's online and offline political participation — taking the youth of Singapore as an example. *Advances in journalism and communication*, 5, 50–70. <https://doi.org/10.4236/ajc.2017.51003>.

120. Internews. (2021, 18 листопада). *Дослідження «Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа у 2021 році».* <https://detector.media/infospace/article/193921/2021-11-18-doslidzhennya-stavlennya-naselennya-do-media-ta-spozhyvannya-riznykh-tyviv-media-u-2021-rotsi/>.

121. Kim, B., & Hoewe, J. (2020). Developing contemporary factors of political participation. *The Social Science Journal*, 60(4), 862–876. <https://doi.org/10.1080/03623319.2020.1782641>.

122. Kim, Y., & Chen, H.T. (2016). Social media and online political participation: The mediating role of exposure to cross-cutting and like-minded perspectives. *Telematics and Informatics*, 33(2), 320–330.

123. Кос-Michalska, K., Schiffrin, A., Lopez, A., Boulianne, S., & Bimber, B. (2021). From Online Political Posting to Mansplaining: The Gender Gap and Social Media in Political Discussion. *Social Science Computer Review*, 39(2), 197–210. <https://doi.org/10.1177/0894439319870259>.

124. Lee, Y.H., & Hsieh, G. (2013). Does slacktivism hurt activism?: the effects of moral balancing and consistency in online activism. In *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '13)*, (pp. 811–820). <https://doi.org/10.1145/2470654.2470770>.
125. López, A. B., Pastor-Galindo, J., & Ruipérez-Valiente, J. A. (2024). Frameworks, Modeling and Simulations of Misinformation and Disinformation: A Systematic Literature Review. *ACM Computing Surveys*, *1*(1), 1–35.
126. Marien, S., Hooghe, M., & Quintelier, E. (2010). Inequalities in non-institutionalised forms of political participation: A multi-level analysis of 25 countries. *Political Studies*, *58*(1), 187–213.
127. Matthes, J., Zoizner, A., Nanz, A., Hopmann, D. N., Theocharis, Y., & Noetzel, S. (2025). The Relationship Between Incidental News Exposure and Political Participation: A Cross-Country, Multilevel Analysis. *Digital Journalism*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/21670811.2024.2436548>.
128. Micheletti, M. (2003). *Political Virtue and Shopping. Individuals, Consumerism and Collective Action*. Palgrave Macmillan.
129. Neilson L. A., & Paxton P. Social Capital and Political Consumerism: A Multilevel Analysis. *Social Problems*, *57*(1), 5–24. <https://doi.org/10.1525/sp.2010.57.1.5>.
130. Nielsen, J. (2006, October 8). The 90-9-1 rule for participation inequality in social media and online communities. <https://www.nngroup.com/articles/participation-inequality/#:~:text=The%2090%2D9%2D1%20Rule%20for%20Participation%20Inequality%20in%20Social,for%20almost%20all%20the%20action>.
131. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
132. O'Mahony, P. (2021). Habermas and the public sphere: Rethinking a key theoretical concept. *European Journal of Social Theory*, *2*(2), 167–194.
133. Oser, J., Grinson, A., Boulianne, Sh., & Halperin E. (2022) How Political Efficacy Relates to Online and Offline Political Participation: A Multilevel Meta-analysis. *Political communication*, *39*(5), 607–633. <https://doi.org/10.1080/10584609.2022.2086329>.

134. Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. Penguin Press.
135. Pietrzyk-Reeves, D. (2022). Rethinking theoretical approaches to civil society in Central and Eastern Europe: towards a dynamic approach. *East European Politics and Societies and Cultures*, 36(4), 1335–1354. <https://doi.org/10.1177/08883254221081037>.
136. Pye, L. (1987). Political Communication. *The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions*. Oxford.
137. Randma-Liiv, T. (2022). Adoption is not enough: Institutionalization of e-participation initiatives. *Public Policy and Administration*, 38(3), 329–351. <https://doi.org/10.1177/09520767211069199>.
138. Rauchfleisch, A., Vogler, D., & Eisenegger, M. (2021). Public sphere in crisis mode: How the covid-19 pandemic influenced public discourse and user behaviour in the swiss Twitter-sphere. *Javnost - The Public*, 28(2), 129–148. <https://doi.org/10.1080/13183222.2021.1923622>.
139. Ribeiro, N., & Zelizer, B. (Eds.). (2025). *Media and Propaganda in an Age of Disinformation* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003474760>.
140. Ruess, C., Hoffmann, C. P., Boulianne, S., & Heger, K. (2021). Online political participation: the evolution of a concept. *Information, Communication & Society*, 26(8), 1495–1512. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.2013919>
141. Salado, V., Gaspar, T., Moreno-Maldonado, C., Gaspar de Matos, M., & Rivera, F. (2024). Influence of news media use and political discussions on social self-efficacy through sense of unity: An analysis of mediation model invariance with Spanish and Portuguese adolescents. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, 43(10), 9390–9403. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04940-3>.
142. Sang, Y., Park, S., Kim, J., & Park, S. (2023). News Podcast Use, Press Freedom, and Political Participation: A Cross-National Study of 38 Countries. *International Journal of Communication*, 17, 1402–1424.
143. Schäfer, M. S. (2015). Digital public sphere. *The international encyclopedia of political communication*, 15, 1–7. <https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc087>

144. Scheffauer, R., Goyanes, M. & Gil de Zúñiga, H. (2021). Beyond social media news use algorithms: how political discussion and network heterogeneity clarify incidental news exposure. *Online Information Review*, 45(3), 633–650. <https://doi.org/10.1108/OIR-04-2020-0133>.
145. Schweitzer, S., Dobson, K. S. H., & Waytz, A. (2024). Political Bot Bias in the Perception of Online Discourse. *Social Psychological and Personality Science*, 15(2), 234–244. <https://doi.org/10.1177/19485506231156020>.
146. Semotiuk, O. (2023). Laughing at political opponents. *The European Journal of Humour Research* 11(2), 37–48.
147. Shao, C., Ciampaglia, G.L., & Varol, O. et al. (2018). The spread of low-credibility content by social bots. *Nature Communications*, 9, 4787. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-06930-7>.
148. Smith, A. (2013, April 25): *Civic engagement in the digital age*. Pew Research Center. <http://www.pewinternet.org/2013/04/25/civic-engagement-in-the-digital-age-2/>.
149. Smith, A., Schlozman, K.L., Verba, S., & Brady, H. (2009). *The Internet and Civic Engagement*. Pew Research Center. Retrieved from: <https://www.pewresearch.org/internet/2009/09/01/the-internet-and-civic-engagement/>.
150. Spencer, H. (1860). *The physiology of laughter*. Macmillan.
151. Sunstein, C. R. (2018). *Legal reasoning and political conflict*. Oxford University Press.
152. Taylor, Ch. (2006). Invoking civil society. In: R.E. Goodin, P. Pettit (Eds.), *Contemporary political philosophy: an anthology* (pp. 88–99). Blackwell Publishers.
153. Theocharis, Y. (2015). The Conceptualization of Digitally Networked Participation. *Social Media + Society*, 1(2), 1–14. <https://doi.org/10.1177/2056305115610140>.
154. Theocharis, Y., de Moor, J., & van Deth, J. W. (2019). Digitally Networked Participation and Lifestyle Politics as New Modes of Political Participation. *Policy and Internet*, 13(1), 30–53. <https://doi.org/10.1002/poi3.231>.

155. Toff B., & Kalogeropoulos, A. (2020). All the News That's Fit to Ignore: How the Information Environment Does and Does Not Shape News Avoidance. *Public Opinion Quarterly*, 84(1), 366–390. <https://doi.org/10.1093/poq/nfaa016>.
156. Törnberg, P., & Uitermark, J. (2022). Tweeting ourselves to death: the cultural logic of digital capitalism. *Media, Culture & Society*, 44(3), 574–590. <https://doi.org/10.1177/01634437211053766>.
157. Trilling, D., Kulshrestha, J., Vreese de C., Halagiera D., Jakubowski, J., Moeller, J., Puschmann, C., Stępińska, A., Stier S., & Vaccari, C. (2022). Is sharing just a function of viewing? Predictors of sharing political and non-political news on Facebook. *Journal of Quantitative Description: Digital Media*, 2. 1-103. <https://doi.org/10.51685/jqd.2022.016>.
158. Tsougkou, E., Sykora, M., Elayan, S., Ifie, K., & Oliveira, J. S. (2025). Peace Brand Activism: Global Brand Responses to the War in Ukraine. *Journal of Public Policy & Marketing*, 44(1), 100–121. <https://doi.org/10.1177/07439156241289079>.
159. Tufekci, Z. (2013) 'Not This One': social movements, the attention economy, and microcelebrity networked activism. *American Behavioral Scientist*, 57(7), 848–870.
160. Turel, O. (2023). Polarized sharing of fake news on social media: the complex roles of partisan identification and gender. *Behaviour & Information Technology*, 43(11), 2424–2441. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2023.2248282>.
161. Vaccari, C., & Valeriani, A. (2018). Digital Political Talk and Political Participation: Comparing Established and Third Wave Democracies. *SAGE Open*, (April–June), 1–14.
162. van Deth, J. (2014). A conceptual map of political participation. *Acta Polit*, 49, 349–367. <https://doi.org/10.1057/ap.2014.6>
163. Van Deth, J.W. (2020). Non-electoral Participation. *The Oxford Handbook of Political Representation in Liberal Democracies*, 471–489. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198825081.013.24>.
164. Wang, R., Liu, W. & Gao, S. (2016), Hashtags and information virality in networked social movement: Examining hashtag co-occurrence patterns. *Online Information Review*, 40(7), 850–866. <https://doi.org/10.1108/OIR-12-2015-0378>.

165. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking*. Council of Europe.
166. Weintraub J. (1995). Varieties and Vicissitudes of Public Space. In Philip Kasinitz (Ed.), *Metropolis: Center and Symbol of Our Times* (pp. 280–319). New York University Press.
167. Wojcieszak M., Menchen-Trevino E., Clemm von Hohenberg B., de Leeuw S., Gonçalves J., Davidson S., & Gonçalves A. (2024) Non-News Websites Expose People to More Political Content Than News Websites: Evidence from Browsing Data in Three Countries. *Political Communication*, 41(1), 129–151. <https://doi.org/10.1080/10584609.2023.2238641>
168. Zagoriy Foundation (2022, 9 серпня). *Благодійність у часи війни — кількісне дослідження*. <https://zagoriy.foundation/publications/blagodijnist-u-chasi-vijni-kilkisne-doslidzhennya>.
169. Zorell, C., & van Deth, J. W. (2020). Understandings of Democracy: New Norms and Participation in Changing Democracies. *SocArXiv*. <https://doi.org/10.31235/osf.io/bmrxv>.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

4. Гетман, Ю. (2022). Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціоналізації громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 90–102. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.090>

(Дата звернення: 16.04.2025)

5. Гетман, Ю. (2023). Зарубіжний досвід досліджень громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 70–81. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.02.104>

(Дата звернення: 16.04.2025)

6. Фостер, Л., Гетман, Ю. (2024). Громадсько-політична активність: трансформаційні виклики в умовах війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 5–24, (особистий внесок: участь в розробці концепції дослідження та в дизайні дослідницького інструментарію, організація огляду літератури з проблематики дослідження, написання розділів статті «Громадсько-політична активність» та «Емпірична розвідка», участь у формулюванні висновків). <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.005>

(Дата звернення: 16.04.2025)

4. Гетман, Ю. (2025). Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов великої війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 61–78. <https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.061>

(Дата звернення: 16.04.2025)

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Гетман, Ю. (2022). Соціологічні виміри громадсько-політичної онлайн-активності. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки:*

дослідження молодих вчених: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (сс.27–31). Київ, 23 лютого 2022.

[https://kneu.edu.ua/userfiles/fupstap/Zb%25D1%2596rnik_IV_Vseukra%25D1%2597nsk_o%25D1%2597_naukovo_praktichno%25D1%2597_konferenc%25D1%2596%25D1%2597_Tradic%25D1%2596%25D1%2597\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/fupstap/Zb%25D1%2596rnik_IV_Vseukra%25D1%2597nsk_o%25D1%2597_naukovo_praktichno%25D1%2597_konferenc%25D1%2596%25D1%2597_Tradic%25D1%2596%25D1%2597(1).pdf).

(Дата звернення: 16.04.2025)

6. Гетман, Ю. (2022). Евристичні можливості неоінституціонального підходу в аналізі інституалізації громадсько-політичної онлайн-активності. *Соціологія – соціальна робота та соціальне забезпечення – регулювання соціальних проблем: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції* (сс.22–25). Львів, 9–10 червня 2022.

https://65f9e75c-bd0c-4fc5-8538-973aa1fc3db8.filesusr.com/ugd/6235c0_f6bc84f7c63b4edaa1bfb4771bb2282f.pdf?index=true.

(Дата звернення: 16.04.2025)

7. Гетман, Ю. (2023). Концептуалізація громадсько-політичної активності онлайн. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального»* (сс.153–155). Київ, 30 березня 2023.

<https://drive.google.com/file/d/11pjyy3-k8Zo1cmkdHgHNZn70p0g5IOxz/view>.

(Дата звернення: 16.04.2025)

8. Гетман, Ю. (2023). Політичний консюмеризм – як форма громадсько-політичної активності онлайн. *Українське суспільство в умовах війни. Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Шевченківська весна 2023»* (сс.125–128). Київ, 20–21 квітня 2023.

<https://sociology.knu.ua/sites/default/files/newsfiles/shv2023-final.pdf>.

(Дата звернення: 16.04.2025)

9. Гетман, Ю. (2023). Концептуалізація політичного гумору як форми громадсько-політичної активності онлайн. *Міжнародна науково-практична конференція «Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту»* (сс.44–45). Харків, 20–22 вересня 2023.

file:///C:/Users/XE/Downloads/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20DEFER%20(20-22%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%8F%202023%20%D1%80)_1.pdf.

(Дата звернення: 16.04.2025)

10. Гетман, Ю. (2024). Детермінанти громадсько-політичної активності онлайн. *Зб. матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених»* (сс.75–78). Київ, 22 березня 2024. https://kneu.edu.ua/userfiles/inst_sociology/ZbD196rka_tez_22_02_2024.pdf.

(Дата звернення: 16.04.2025)

12. Гетман, Ю. (2024). Соціальні фактори економічної стійкості громад. *Українська соціологічна думка в пошуках шляхів соціально-економічного розвитку. Матеріали Перших соціологічних читань пам'яті академіка НАН України В.М. Ворони* (сс.96–99). Київ, 5 березня 2025. <https://drive.google.com/file/d/1BdZytSCrvOHLQX7DF-7nRIBTm4SfhqpA/view>.

(Дата звернення: 16.04.2025)

13. Гетман, Ю. (2025). Громадсько-політична онлайн-активність українців в умовах війни. *Зб. матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених»* (сс.75–78). Київ, 26 березня 2025. <https://drive.google.com/file/d/15FWpNLthWMk2QYuRYGjlfUpHioYLnTY/view>.

(Дата звернення: 16.04.2025)

АНКЕТА

**для онлайн-опитування щодо громадсько-політичної
активності студентів**

1. Наскільки вас цікавить політика?

Дуже цікавить

Не дуже цікавить

Зовсім не цікавить

**2. На Вашу думку, чи дозволяє політична система у нашій країні таким
людям як Ви, мати вплив на дії влади?**

Дозволяє достатньою мірою

Недостатньо

Ні

**3. Чи можете Ви сказати, що є активним у вирішенні громадсько-
політичних питань?**

Так

Ні

Важко відповісти

**4. Які бар'єри заважають Вам брати активну участь у громадсько-
політичних питаннях?**

Не вірю, що можна щось змінити

Боюся відповідальності

Багато особистих проблем

**5. Чи готові Ви брати участь у безкоштовних програмах політичної освіти
для громадян?**

Так

Можливо, не впевнений

Ні

6. Чи вважаєте Ви себе частиною громадянського суспільства України?

Так, однозначно

Ні, не вважаю

Не визначився(лася)

7. У яких громадсько-політичних онлайн-заходах Ви особисто брали участь упродовж останніх 12 місяців?

Збирання коштів волонтерам, армії, благодійним організаціям

Онлайн-споживання товарів українського походження

Використання лайків (інших емодзі) в мережі під постами громадсько-політичного змісту

Поширення інформації громадсько-політичного змісту

Збирання підписів під колективним зверненням в інтернеті

Обговорення/коментування громадських та політичних питань у соціальних мережах

Онлайніві форуми, збори, мітинги чи конференції, присвячені громадсько-політичним питанням

Власного контенту з громадсько-політичної тематики

Онлайн-робота громадської організації або руху на засадах її представника(-ці)

У жодному з таких заходів участі не брали 10,3% респондентів.

8. Чи зросла Ваша громадсько-політична активність після широкомасштабного вторгнення росії?

Ні, я завжди був(ла) активним(ою)

Так, моя активність зросла

Моя активність не змінилась

Моя активність зменшилась

9. Як Ви оцінюєте ефективність громадських організацій у вирішенні політичних питань?

Низька

Середня

Висока

Важко відповісти

10. Чи готові Ви об'єднуватись з іншими громадянами для захисту своїх прав та інтересів?

Відновлення відбудови та відновлення України

Волонтерських робіт

Утворення територіальних громад

Політичних протестів

Забезпечення ЗСУ амуніцією, військовим приладдям, лікарськими препаратами

Пошук притулків для тварин

Допомога самотнім літнім людям

11. Які фактори найбільше Вас мотивують брати участь у громадській діяльності?

Свідомість

Бажання змін

Відповідальність

Віра в силу національної єдності

Заради перемоги

Заради власного майбутнього

Любов до Батьківщини

13. Чи знаєте Ви про онлайн-платформи для громадянської освіти?

Так, звісно

Ні, нічого не знаю

14. Чи є на Вашу думку ефективними громадсько-політичні заходи онлайн?

Однозначно так

Ні, я так не вважаю

Важко відповісти

15. Чи довелося Вам хоча би раз скористатися такими інструментами електронної демократії?

Е-голосування

Е-звернення

Е-консультації

Е-петиції

Е-спільноти

Е-референдуми

Е-оголошення

Е-опитування

Бюджети участі та системи контролю за діями влади